

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

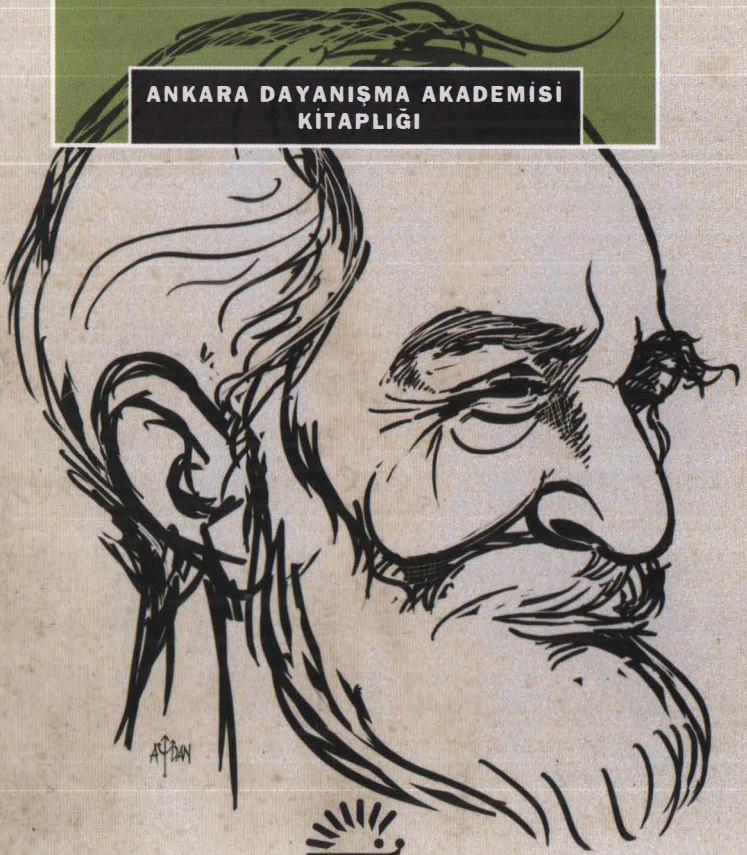
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Taner Özbenli

Muzaffer Şerif ve Sosyal Psikolojinin Nörolojik Temelleri

**ANKARA DAYANIŞMA AKADEMİSİ
KİTAPLIĞI**

iletişim

TANER ÖZBENLİ
**Muzaffer Şerif ve Sosyal Psikolojinin
Nörolojik Temelleri**

TANER ÖZBENLİ 1958 Eskişehir doğumlu. Ankara Fen Lisesi ve Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bitirdi. 2002 yılında nöroloji profesörü oldu. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Nöroloji Anabilim Dalı'nda 1991-2016 yılları arasında öğretim üyesi olarak çalıştı. 22 Kasım 2016'da "Barış İçin Akademisyenler Bildirisi"ni imzaladığı için 677 sayılı Olağanüstü Hal KHK'sıyla üniversiteki görevinden ihraç edildi. Karaburun Bilim Kongresi'nde "Faşizmin Nörolojisi" (2017), Şirince Nesin Matematik Köyü'nde düzenlenen Marksizm ve Bilimler Okulu'nda "Marksizm ve Nöroloji" (2018) sunumlarını yaptı. "Doğanın Diyalektiği'nden Nörolojinin Diyalektikğine" başlıklı bir makalesi yayınlandı (2022).

İletişim Yayınları 3164 • Araştırma-Inceleme Dizisi 527

ISBN-13: 978-975-05-3319-8

© 2022 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2022, İstanbul

EDİTÖR Tanıl Bora

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAKTAKI ÇİZİM Aydan Çelik

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

BASKI Ayhan Matbaası SERTİFİKA NO. 44871

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadag, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

TANER ÖZBENLİ

Muzaffer Şerif ve Sosyal Psikolojinin Nörolojik Temelleri

ANKARA DAYANIŞMA AKADEMİSİ KİTAPLIĞI

*Sevgili babam ve canım annemin
hiçbir zaman unutulmayacak anıları için...*

İÇİNDEKİLER

ADA Kitaplığı	9
TEŞEKKÜR	11
ÖNSÖZ	13

BİRİNCİ BÖLÜM

Muzaffer Şerif	19
Hüseyin Avni Özbenli 100 Yaşında	43
Muzaffer Şerif'in Sosyal Psikoloji Ders Notları (günümüz Türkçesiyle)	49

İKİNCİ BÖLÜM

Sosyal Psikolojinin Krizi	127
Sosyal Psikolojinin Nörolojik Temelleri	135
Giriş	135
Sinir sistemi	136
Sosyal psikolojinin nörolojik temelleri	139

Sosyal beyin	188
Sosyal nöroloji	207
Sonuç	211
EKLER	217
EK 1 DÖNEMİN MİLLİ EĞİTİM BAKANI'NA AÇIK MEKTUP	219
EK 2 MUZAFFER ŞERİF'İN SOSYAL PSİKOLOJİ DERS NOTLARI	223
KAYNAKÇA	225
ALBÜM / MUZAFFER ŞERİF - AVNİ ÖZBENLİ	237

ADA Kitaplığı

Ankara Dayanışma Akademisi (ADA), olağan dışı bir dönemde bilgi ve düşünce üretimini devletin yetkilendirdiği kurumların dışına çıkarma uğraşının somut sonuçlarından biri olarak ortaya çıktı. ADA aynı zamanda bu kurumların dışına itilmiş olan araştırmacıların yeni çalışmalar yapması ve bu çalışmalarını paylaşımları için de bir kanal oluşturma uğraşını simgeliyor. ADA, 2017 baharında bir araya gelen araştırmacıların, uzmanların, bilim insanlarının yaptığı seminerler, paneller, dersler ve çeşitli etkinliklerle yoluna devam ediyor.

ADA Kitaplığı, Ankara Dayanışma Akademisi kapsamında vücut bulan bu çabaların meyvelerinden birisi. Türkiye'nin çeşitli üniversitelerindeki görevlerinden ihraç edilmiş ya da üniversitelerden uzaklaştırılmış bilim insanları, 2017 sonbaharı ve kışından itibaren Ankara'da ADA Kitaplığı kapsamında dersler vermeye ve bu derslerin katılımcıları ile çalışmalarını paylaşıp daha olgun bir ürüne dönüştürmeye başladılar. Asıl amaç, araştırmacılara zaten yetkin oldukları alanlarda, üzerine çalıştıkları bir temayı derinleştirme fırsatını vermek ve kolektif bir tartışma ortamı yaratmak; entelektüel etkileşimin ön-

ce derslere ve sonra kitaba yansımaları sağlayarak birlikte yol almaktı.

ADA tarafından düzenlenen dersler sırasında ve sonrasında yazarların yoğun mesaisiyle ortaya çıkan çalışmalar, ADA Kitaplığı kapsamında Türkiye entelektüel hayatına değerli, önemli ve kalıcı bir katkı sunacak nice çalışmanın başlangıcını simgelediği kadar, temel hak ve özgürlüklerini kazanmak için mücadele veren bilim insanlarının düşünce zenginliğini de ortaya koyuyor. Bu anlamda ADA Kitaplığı'nı, düşünce dünyasını çoraklaştırmaya kalkanlar karşısında bir adım olarak da görüyoruz.

Son olarak, ADA Kitaplığı'na olan desteklerinden ötürü İletişim Yayınları'na ve Friedrich Ebert Vakfı'na teşekkür ederiz.

ADA KİTAPLIĞI KOMİSYONU

TEŞEKKÜR

Bu kitabın öyküsü, Ankara Dayanışma Akademisi (ADA) cumartesi günleri dersleri ile başladı. Aynı başlığı taşıyan sunumlar, elbette sınırları genişletilerek kitaba dönüştü. Beni dersler için Ankara'ya davet eden ve benimle aynı KHK kaderini paylaşmış Ali Rıza Güngen ve diğer ADA üyesi arkadaşlarıma, kitabın teknik problemlerini ustaca çözen yakın dostum Babür Akdağ'a, bilgisayar hakkında bitmek tükenmek bilmeyen sorularımı sabırla yanıtlayan bin yıllık arkadaşım Hilmi Baybaş'a, editörlük işini büyük bir özenle yapan Barış Ünlü'ye, Marsel Mesulam'dan aldığı feyzi benimle paylaşan, öğrencim ve arkadaşım Prof. Dr. Hüseyin Alparslan Şahin'e, belge akışını sağlayan ve yaşamım boyunca desteğini her zaman yakından hissettiğim sevgili abim Korur Özbenli'ye, metin düzeltme işinde yardımcı olan canım oğlum Güney'e, kendisine ayrılması gereken zamanı kitapla paylaşmayı olgunlukla kabul eden canım kızım Güneş'e ve hayatımın en büyük şansı canım eşim Fatoş İpekdal Özbenli'ye teşekkür ederim.

ÖNSÖZ

Bugün dünyanın sayılı üniversitelerinden hangisine giderse-
niz gidin, orada Muzaffer Şerif isminin psikoloji ve sosyolo-
ji çevrelerinde büyük bir saygınlıkla anıldığını görürsünüz.
Bunun nedeni, Şerif'in sosyal psikolojinin önemli kurucula-
rından biri olmasıdır. Oysa Muzaffer Şerif, doğup büyüdü-
ğü ülkesinde unutturulmaya çalışılmış bir bilim insanıdır.

Babam Hüseyin Avni Özbenli'nin, 1942-1943 öğrenim yı-
lında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Felsefe Bölümü öğrencisi olarak Muzaffer Şerif'in derslerin-
de, dolma kalem kullanarak tuttuğu notlar, şimdiye kadar
hiçbir yerde yayımlanmamıştır. Bu kitabın temel çıkış nok-
tası, bugünden geriye doğru baktığımızda gerçek bir hazine
değeri taşıyan, Muzaffer Şerif'in sosyal psikoloji ders notla-
rının gün yüzüne çıkarılmasıdır. Bu notlar, sosyal psikoloji-
nin kuruluş yıllarındaki temel bakış açılarını, belli başlı eği-
limleri ve sosyal psikolojinin temel yapı taşlarını açığa çıkar-
maya katkıda bulunacak niteliktedir.

Muzaffer Şerif'in 1942-1943 yıllarında anlattığı derslerin
bir başka önemi daha var. Bu dersler, Muzaffer Şerif'in Tür-

kiye'de, başından sonuna tamamlayabildiği son öğrenim yılına ait derslerdir. Bu ders yılını izleyen yıl Muzaffer Şerif, derslerinde komünizm propagandası yaptığı gerekçesiyle tutuklanmış ve tutukluluğunun bitmesinden sonra da ülkesinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Bu notların tutulduğu yıllardaki tarihsel olaylar, Türkiye üniversitelerinin, bugüne benzer çok zor durumları daha önce de yaşadığını bize bir kez daha hatırlatıyor.

Muzaffer Şerif'in ders notlarını iki ayrı dil kurgusu ile okuma olanağınız olacak. Günümüz Türkçesine uyarlanmış metinde, anlam akışını bozan ya da anlamayı zorlaştıran bazı sözcükleri ve az sayıda cümleyi çıkardık. Aynı nedenle, gerekli gördüğümüz yerlere bazı sözcükler de ekledik. Bunu, okuyacağınız metnin Muzaffer Şerif'in kaleminden değil, bir öğrencisinin kaleminden çıktığının bilinciyle yaptık. Anlatıcının anlattığını aynı anda kaydetmeye çalışan dinleyicinin metninde kaçınılmaz olarak anlatım bozuklukları ve/veya anlamayı zorlaştıran/imkânsızlaştıran ifadeler olabilir. Bunları gidermeye çalıştık. Dileyen okuyucu, kitabın sonuna eklediğimiz orijinal ders notlarına da bakabilir. Dil açısından güncelleştirme yapılırken, bu notların Muzaffer Şerif tarafından 78 yıl önce anlatılan derslerde tutulduğu unutulmadı. Yalnızca notların anlaşılır olması kaygısıyla hareket edilerek, bütün sözcükleri kapsamayan, sınırlı sayıda Türkçe karşılıklar kullanıldı.

Kitabın İkinci Bölümü'nün okuyucu kitlesi, olasılıkla, nörolojik bilimlerle daha yakından ilgili okurlardan oluşacak. Bu bölüm yazılırken, uzmanlık düzeyine göre daha popüler bir dil kullanılması tercih edildi. Bu tercih yapılırken, Birinci Bölüm okuyucularının kitabı bitirmek için gösterecekleri çabanın boşa gitmemesini sağlamak hedefi belirleyici oldu.

Son olarak, bir gerçeği kabul etmeliyim. Muzaffer Şerif'in ders notlarını, bu notların analizini ve bu analizden yola çı-

karak, sosyal psikolojinin nörolojik temellerini yazmayı uzun süredir düşünüyordum. Üniversitedeyken kaçınılmaz olan çalışma temposu, yıllarca bu düşünceyi hayata geçirmemi engelledi. Ölümü değil de, yaşamı savunan bir bildiriye imza attığım için beni üniversitemden atanlar, bu kitabın ortaya çıkmasına en büyük katkıyı yaptılar!

Keyifli okumalar...

BİRİNCİ BÖLÜM

Muzaffer Şerif

Kısa yaşam öyküsü

Muzaffer Şerif, İzmir'in Ödemiş ilçesi Bozdağ köyünde 29 Temmuz 1906 tarihinde doğdu. Ödemiş İlk Mektebi'ni bitirdikten sonra İzmir Amerikan Koleji'ne gitti. İlköğrenimini tamamlamasının ardından kaydolduğu İstanbul Dârü'l-Fünûnu Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'nü 1928 yılında bitirdi. Mezuniyet tezi olarak McDougall'ın *Physiological Psychology* adlı kitabının Türkçe çevirisini sundu. Ertesi yıl psikoloji öğrenimi görmek için ABD'deki Harvard Üniversitesi'ne hükümet tarafından gönderildi. Burada Robert Woodworth, Edwin G. Boring ve Gordon Allport'un derslerine katıldı. Harvard Üniversitesi'nden 1932 yılında yüksek lisans derecesini aldıktan sonra Almanya'da Gestalt Psikolojisi'nin kurucularından Wolfgang Köhler ile çalıştı. Aynı yıl Türkiye'ye dönerek Gazi Terbiye Enstitüsü'nde psikoloji dersleri verdi. Doktorasını yapmak için 1933 yılında tekrar ABD'ye gitti. Columbia Üniversitesi'nde, siyasal görüşlerini de desteklediği Gardner Murphy ile birlikte çalıştı. Aynı yıl ailesi Başoğlu soyadını aldı.

Muzaffer Şerif, 1935 yılında “Some Social Factors in Perception” başlıklı doktora çalışmasını tamamladı. Bu çalışması nedeniyle aynı yıl, Rockefeller Fellow Ödülü’nü aldı. Ertesi yıl, bir klasik haline gelen *The Psychology of Social Norms* adlı çalışmasını yayımladı. 1937 yılında Türkiye’ye döndü ve tekrar Gazi Terbiye Enstitüsü’nde öğretmenliğe başladı. İki yıl sonra, 4 Ekim 1939’da Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (DTCF) Felsefe Enstitüsü Psikoloji Bölümü’ne doçent olarak atandı. Bu atamada dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel etkili olmuştur. 11 Aralık 1941’de “Vaziyet Alışların Psikolojisi” konulu tez savunmasını verdi. Tez jürisi Emin Erişirgil, Olivier Lacombe ve Şevket Aziz Kansu’dan oluşuyordu. 19 Aralık 1941’de “Ferdî Farklar Psikolojisi” başlıklı deneme dersinden sonra DTCF Psikoloji Bölümü’ne kadrolu doçent olarak atandı.

Muzaffer Şerif 1942 yılında gençlik psikolojisi çalışmaları kapsamında sosyal psikoloji alan araştırmalarına başladı. Bu bağlamda; Eskişehir, Kayseri, Sivas, Afyon, Denizli, İzmir, İstanbul ve Bursa’ya yaptığı araştırma gezilerinde lise öğrencileri ile görüştü. 23 Temmuz 1943’te DTCF Felsefe Enstitüsü Müdürü Olivier Lacombe tarafından Fakülte Dekanlığı’na yazılan bir yazı ile profesörlüğe atanması önerildi. 16 Mart 1944’te derslerinde siyasal propaganda yaptığı gerekçesiyle, otobüs durağında beklerken gözaltına alındı ve tutuklandı. Dört ay tutuklu kaldıktan sonra serbest bırakıldı. 23 Aralık 1944’te profesör kadrosuna atandı. Bu atamadan 18 gün sonra, 10 Ocak 1945 tarihinde ülkeyi terk ederek ABD’ye gitti. ABD Dışişleri Bakanlığı’ndan aldığı bursla Princeton Üniversitesi’nde çalışmaya başladı. Meslektaşları Carolyn Wood Sherif ile 1947 yılında evlendikten sonra üç kızı oldu. Aynı yıl Yale Üniversitesi’nde kadrolu öğretim üyesi olarak çalışmaya başladı. 1949 yılında geçtiği Oklahoma Üniversitesi’nde profesör oldu ve bu üniversitede 16

yıl görev yaptı. 1952 yılında Federal Soruşturma Bürosu tarafından izlemeye alındı ve hakkında soruşturma başlatıldı. Bu soruşturmada komşuları, öğrencileri ve çalışma arkadaşlarına sorular soruldu. Federal Soruşturma Bürosu'nun 21 Temmuz 1953 tarihli raporunda, Amerika karşıtı faaliyette bulunmadığı ve komünizm taraftarı olmadığı sonucuna varıldığı açıklandı. 1955 yılında *Institute of Intergroup Relations*'ta yönetici oldu. 1958 yılında Texas Üniversitesi'ne, 1960 yılında Washington Üniversitesi'ne misafir profesör olarak gitti. 1963 yılında *American Psychological Association* (APA) üyesi oldu.

1966 yılında Pennsylvania Üniversitesi'nde çalışmaya başladı ve sosyoloji profesörü oldu. Aynı yıl, APA tarafından verilen Kurt Lewin Memorial Award'ı aldı. 1968 yılında APA'nın Distinguished Scientific Contribution Ödülü verildi. 1978 yılında Amerikan Sosyoloji Birliği'nin, sosyal psikolojiye katkısı olanlara verdiği Cooley-Mead Award'ın ve Deneysel Sosyal Psikoloji Birliği'nin verdiği Senior Social Psychologist ödüllерinin sahibi oldu. 1972 yılında Pennsylvania Üniversitesi'nden emekli oldu. 1982 yılında eşi Carolyn Şerifi kanser nedeniyle kaybetmesi Muzaffer Şerifi derin şekilde etkiledi. 16 Ekim 1988'de, kızının yaşadığı Alaska'da geçirdiği kalp krizi sonucu hayatını kaybetti.

Yaşam öyküsüne ilişkin bazı notlar

Doğum günü olarak bildirilen 29 Temmuz'un sonradan belirlenmiş bir tarih olması mümkündür. Bir öğrencisinin aktardığına göre, bugün Muzaffer Şerif diye birisi yaşadıysa, bunun 1919'da henüz 13 yaşında bir çocuk iken, onu süngülemekten son anda vazgeçen Yunan askeri sayesinde gerçekleştiğine ilişkin güçlü bir söylenti vardır. Bu olayın, Muzaffer Şerif'in bütün hayatı boyunca insanlarla ilişkilerinde

ve kültürel farklılıkları temel alan çalışmalar yapmasında etkili olduğu şeklinde yorumlar vardır.

Pek çok öğrencisinin gözlemi, onun farklı bir öğretim üyesi olduğunu düşündürür. Bütün öğrencilerinin adını bilmesi, öğrencileriyle iletişime açık olduğunu her zaman belli etmesi temel özelliklerindendi. Derslerinde izlediği interaktif/etkileşimli yöntem öğrencileri tarafından çok sevilirdi. Öğrencilerinin siyasal görüşünü önemsemez, hepsine değer verirdi. Öğrencisi Nilüfer Mizanoğlu Reddy'nin yazdığına göre, aşırı gerici olanlar dahil, bütün öğrencilerine eşit davranışı dikkati çekerti. Muzaffer Şerif'in odası, DTCF'nin en üst katındadır. Her öğrencisi, istediği zaman odasının kapısını çalabilir, kitaplığından istediği kitabı ödünç alabilir. Metal kitaplığının en alt rafında edebiyat kitapları vardı.

Ülkeden ayrılıp ABD'ye gittikten sonra kim olduğunu bilmediği insanlarla görüşmemeyi tercih etti. Bu kararında, kendisi ile bağlantı kurmaya çalışanlar arasında kötü niyetli kişiler ya da polislerin olabileceği düşüncesi etkili olmuştur. Muzaffer Şerif'in Türkiye'den ayrıldıktan sonra tek bir kelime Türkçe konuşmadığı ve ülkesine küstüğü biçimindeki yorumlar, olasılıkla gerçeği yansıtmamaktadır. Elbette başına gelenleri hak etmediğine ilişkin bir düşüncesi ve ülkesine karşı belli düzeyde bir kırgınlığı olduğu söylenebilir.

Muzaffer Şerif, ABD'ye gitmeden önce Türkiye'de bulunduğu dönemde, sadece bilim çevrelerinde değil, edebiyatçıları arasında da tanınan biriydi. Nâzım Hikmet 1943 yılında Kemal Tahir'e gönderdiği bir mektupta, "Muzaffer Şerif'i tanıdığını, kendisinin lüzumundan fazla münevver Amerikalı bir bilgin olduğunu," yazar, fakat *İrk Psikolojisi* kitabını övmeyi duramaz.

Türkiye'den gelen güvendiği kişilere ilk sorduklarından biri Ruhi Su'dur. ABD yıllarında Behice Boran ve Pertev Nâili Boratav ile düzenli olarak yazıştığı bilinmektedir. Boran'a

yazdığı bir mektupta, kızlarından biri olan Sue'nun adının Ruhi Su'dan, diğer çocukları Joan ve Ann'in adlarının da, Hasan Âli Yücel'in çocukları Can ve Canan'dan esinlenilerek konulmuş olduğundan söz eder. Sue Sherif, Alaska Devlet Kütüphanesi'nde gençlik koordinatörü olarak çalışmıştı. Ann Sherif, Oberlin College'da Japon Dili ve Edebiyatı profesörüdür. Joan Sherif ise, Northwestern Bölge Kütüphanesi'nde direktör olarak çalışmıştır. Kızlarının aktardıklarına göre, babaları yıllar ilerledikçe evde daha çok Türkçe konuşmaya başlamıştır. Sadece kimi Türkçe sözcükleri unutmuş olmaktan üzüntü duymaktadır (Ann Sherif ve Sue Sherif ile Röportajlar; Aslıtürk, Çetik, Batur, 2007). Muzaffer Şerif'in, ailesiyle ABD'de dolaşırken, belli yerleri Türkiye'ye benzetmesinden, arkadaşlarına Türk yemekleri yapmasından, ülkesini aslında özlediği sonucunu belki çıkarabiliriz.

Muzaffer Şerif'in yaşam öyküsünde ilginç sayılabilecek bir not, Türkiye'den ayrılırken pasaportunu yanına almamasıdır. Kendi ifadesine göre, "yanına almayı unutmuştur" Şerif, ABD'de kendisi için bir pasaport çıkartmaz ve ABD yurttaşı da olmaz. Bu nedenle de, yaşamının sonuna kadar ABD dışına çıkmaz ve kendisini *dünya vatandaşı* olarak tanıtır.

Muzaffer Şerif, resmî tarih kaynaklarında kabul edilenin tersine, 1949'un sonuna kadar Türkiye'ye geri dönme fikrindeydi. Yılmaz Güney'in *Yol* filmini 1982'de, ABD'deki emeklilik günlerinde izlediği ve çok etkilendiği de aktarılmıştır. En büyük üzüntülerinden biri, avukat olan kardeşinin kendisini aile kütüğünden çıkarması olmuştur. Yaşamının sonuna doğru odasına kapanıp Ege türküleri söylediği anlatılır. Alaska'da yaşama veda etmeden önce bütün kişisel notlarını, kültürel psikoloji alanında çalışan bir akademisyene bırakmıştır.

Soruşturmalar, tutuklanma ve ayrılış

Yaklaşan fırtınanın ayak sesleri DTCF'de 1944 yılı Ocak ayında bir soruşturmayla duyulur. Muzaffer Şerif, Behice Boran, Pertev Naili Boratav ve Niyazi Berkes hakkında yapılan soruşturmanın sonunda hazırlanan raporda, bu bilim insanlarının çalışmalarının ve öğrencilerle ilişkilerinin yakından izlenmesi kararı verilir. Hasan Âli Yücel'in yönettiği bir Fakülte Kurulu'nda Boratav, Berkes, Başoğlu ve Boran'dan *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar* isimleri ile çıkarttıkları dergileri kapatmaları istenir.

Aynı dönemde İstanbul'da İlerici Gençlik Birliği ve Türkiye Komünist Partisi (TKP) üyelerine yönelik baskılar artar. Muzaffer Şerif 16 Mart 1944'te, eski öğrencisi Hürrem Arman'ın müdürü olduğu Hasanoglan Köy Enstitüsü ziyaretlerinden birinin dönüşünde, Ankara Garı'na yakın bir otobüs durağında gözaltına alınır. Aynı gün Ankara 2 No'lu Askerî Mahkeme'de açılan komünist soruşturması kapsamında Nabi Dinçer, Asım Akşar, Nezih Fıratlı ve Sefer Aytekin ile birlikte tutuklanırlar (Mete Çetik, 2007). Şerif ile birlikte tutuklananların tümü DTCF öğrencisidir. Nabi Dinçer Klasik Filoloji, Asım Akşar Türk Edebiyatı, Nezih Fıratlı Arkeoloji ve Sefer Aytekin Rus Edebiyatı şubelerinde öğrenim görmektedirler. Muzaffer Şerif'in tutuklanmasında ırkçılık karşıtı, anti-faşist tutumunun da payı vardır. Tutuklamada, DTCF öğrencilerinden Osman Yüksel Serdengeçti'nin muhbir olarak görev aldığı bilgisi yaygındır.

ABD'deki üniversite çevrelerinde Muzaffer Şerif'in serbest bırakılması için geniş bir kampanya başlatılır. DTCF İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde profesör olarak çalışan Orhan Burian, dönemin cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye bir mektup yazar. Burian mektubunda, üniversite hocalığını bilim işçiliği olarak niteler ve hümanist yaklaşımın önemini vurgular. Tutuklamadan duyduğu rahatsızlığı açık bi-

çimde belirtirken düşünce özgürlüğü hakkını hatırlatır. Muzaffer Şerif, kendisi gibi Ödemişli olan Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun da etkisi ile 12 Nisan 1944'te serbest bırakılır. 10 Ocak 1945'te bir Amerikan savaş uçağı ile önce Kahire'ye, oradan bir Amerikan savaş gemisi ile ABD'ye gider. Uçağı binmesinden önce Fakülte'de öğrencileri ve arkadaşları Şerife bir çay ziyafeti verir. Türkiye'den uğurlayanlar arasında Behice Boran, Mübeccel Kıray ve öğrencileri vardır (Mette Çetik; Mübeccel Kıray ile görüşme, 2007).

Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel 23 Aralık 1944'te Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği yazıda, ABD hükümetinin Muzaffer Şerife gösterdiği ilgiden çok duygulandıklarını, kendisinin üniversiteden iki yıl izinli sayıldığını bildirir. İzin süresi tamamlandıktan sonra Muzaffer Şerife Ankara Üniversitesi'nden gönderilen mektupta, ülkeye ne zaman döneceğı sorulur. Şerif, elindeki çalışmaları tamamlayıp birkaç ay sonra Ankara Üniversitesi'ndeki görevine döneceğı yanıtını verir. Bu yanıtı verirken, basılmakta olan bir kitabının üzerine Ankara Üniversitesi öğretim üyesi ifadesini yazıp yazamayacağını da sorar.

Muzaffer Şerifin psikoloji yüksek lisans öğrencisi Carolyn Wood ile evlenmesi, devlet memurluğundan çıkarılması için gerekçe yapılır. O yıllarda yürürlükte olan yasalar, yabancı uyruklu kişilerle evlenenlerin devlet memurluğundan istifa etmiş sayılacağını kabul etmektedir. Böyle bir yasadın haberi olmadığını bildiren Muzaffer Şerif, 12 Kasım 1948'de Başbakan-Cumhurbaşkanı imzaları ile yayınlanan bir kararname ile devlet memurluğundan çıkarılır.

Bilimsel yönü

Muzaffer Şerif, Türkiye'de resmî devlet aygıtı tarafından unutturulmaya çalışılmış bir bilim insanıdır. Çok az kitabı

Türkçeye çevrilmiştir. Oysa Muzaffer Şerif, sosyal psikolojinin kurucularındandır. Muzaffer Şerifi anmadan sosyal psikoloji alanında araştırma yazısı yazmak zordur. Sosyal psikoloji ders kitaplarının çoğu, Muzaffer Şerif ve onun klasikleşmiş çalışmalarından söz etmektedir.

Muzaffer Şerif, insanları bir bütünün toplumsal bileşeni olarak görüyordu. Onun sosyal psikoloji yaklaşımı, sosyal olanı psikolojik olanın bir parçası olarak değerlendirme eğilimindeydi. Bireysel davranışlarda ortaya çıkan kültürel farklılıklar, Şerif için çok önemliydi. İnsanların farklılıklarına karşın sosyal düzenin nasıl gerçekleştiği sorusunun yanıtını aradı. Bireyi, belli koşullarda belli davranışlara zorlayan nedenler hep ilgisini çekti.

Başlangıçta Durkheim'ın etkisi altında olan Muzaffer Şerif giderek bu noktadan uzaklaşmıştır. Bu değişimde, Hilmi Ziya Ülken'in etkisi olduğu düşünülür. Muzaffer Şerif'in, yalnız sosyal psikolojinin kurucusu olmakla kalmayıp sosyolojinin temellerinin oluşturulmasına da katkı yapmıştır. Gestalt psikolojisine yaklaşımı ve otokinetik deneylerinden çıkarılan sonuçlar, sosyolojik analizleri doğrudan etkilemiştir. Sorunları bütünsellik içinde kavrama, o yılların sosyolojisine olan başka bir katkısıdır.

Muzaffer Şerif, her koşulda üretebilen bir bilim insanıdır. Tutuklu kaldığı dönemde, psikolojide yapılmış çalışmalarını ana çizgileriyle gösteren bir derleme yapması, bunun en açık örneğidir. Şerif, Türkiye'deki çalışmaları sırasında daha çok klinik psikoloji alanına yoğunlaşmıştır. Harvard Üniversitesi'ne dönüşüyle birlikte sosyal süreçler de ilgisini çekmeye başlar. Doktora tezinde referans çerçevesi kavramını tartışarak sosyal psikolojinin kuruluşuna önemli bir katkı yapmıştır.

Muzaffer Şerif, DTCF'de öğretim üyesi olarak çalışmaya başladığında Psikoloji, Felsefe Bölümü'nün içindedir. Şe-

rifin ilk işi Psikoloji Laboratuvarı'nı kurup bölümü Felsefe'den ayırmak olur. Gerçekliğin anlaşılması ve açıklanmasına yönelik bilgilerin elde edilmesinde kullanılan yöntem, onun için çok önemliydi. Teorinin deneylerle temellendirilmesi gerektiğine inanırdı. Yöntemlerin, gözlenebilen ve duyularla algılanabilen her şey hakkındaki anlayışı genişletmesi halinde işe yarayacağını savunuyordu. Muzaffer Şerif demek metodoloji demekti ama yöntemlerin kendi başına bir amaç olmasına karşıydı.

Muzaffer Şerif, değeri olanla olmayan araştırmaları birbirinden ayırt etmek için tek yol olduğunu düşünürdü: “Yapılan araştırmalar, uluslararası alanda kabul edilecek ya da üzerinde tartışma uyandıracak nitelikte olmalıdır.” Bugün için kolayca ortaya konabilecek bu yargı, ifade edildiği döneme göre, bilimsel açıdan önemli bir saptamaydı.

Muzaffer Şerifte bilimsel yön ile politik kimlik iç içe geçmiş gibidir. Şerif, norm psikolojisini Gestalt psikolojisi ve Marksist teoriden gelen kavramlara göre şekillendirdi. Gestalt psikolojisinin ana ilkesi, zihnin kendi kendisini algıladığı şeylerde bir bütün görmeyi organize etmesidir. Bütünlük kategorisi, aynı zamanda Marksizmin temel kavramlarından biridir. Marksist yaklaşıma göre, bütün her zaman parçalarının toplamını aşan bir şeydir. “Bir bütünün kendisini oluşturan parçaların bir araya gelmesinden daha fazlası olduğu,” ifadesi, Gestalt psikolojisinin önemli isimlerinden Kurt Koffka'ya aittir. Muzaffer Şerif, Almanya'da Solomon Asch, Abraham Maslow ve Erich Fromm ile birlikte Max Wertheimer'ın ev toplantılarına katılmıştı. Şerif, Gestalt psikologlarının yaklaşımında yer alan normlar veya referans noktaları tanımlarını kullandı. Koffka'nın *Verankerungspunkt* (demirleme noktası) kavramına gönderme yaptı. 1940'lı yıllarda Gestaltçılık Muzaffer Şerif için, bireyci Amerikan sosyal psikolojisinin daha sosyal bir zemine oturmasını sağlayacak

bir yaklaşımdı. 1950'li yıllardan sonra, Gestaltçılık ve Marksizm, Muzaffer Şerif'in bilimsel çalışmalarında daha az öne çıkmıştır.

Bilimsel bakışının temel noktalarından biri de, disiplinlerarasılık idi. Disiplinlerarasılık, bütüncül bakış temelinde şekillenen bir kavramdı. Temel bilim/uygulamalı bilim ikilemini anlamsız bulurdu. Muzaffer Şerif'e göre, dar akademizm sonunda bilginin tıkanmasına götürür. Disiplinlerarasılık ilkesini gözardı etmek ise, bizi korkutucu bir yalıtılmışlık içinde bırakır. Şerif'ten yıllar sonra, İngiliz Fizikçi Snow 2005 yılında iki kültür sorunsalını ele alırken, doğa bilimleri ve sosyal bilimlere ait iki kültürün artık geçerli olmadığına ilişkin tezleri tartıştı. Muzaffer Şerif'in gerçekçi çatışma kuramı da, Marksist yaklaşımın temel eksenlerinden biri olan sınıf çatışması kavramına analogi ile geliştirilmiş gibidir.

Muzaffer Şerif'in sosyal psikolojiye bakışındaki erken dönemlere ilişkin fazla bilgi yoktur (Franz Samelson, 2006). Şerif; Tarde'ın, Durkheim'ın ve Allport gibi davranışçıların yaklaşımlarındaki sorunlardan kaçınmayı düşünüyordu. 1933'te aldığı bir bursla Harvard Üniversitesi'ne gitmişti. Ertesi yıl, Gardner Murphy ile çalışabilmek için New York'taki Columbia Üniversitesi'ne geçti. Muzaffer Şerif'in ABD'de üniversite değiştirmesini açıklamak için iki neden vardır. Bunlardan ilki, Murphy ile örtüşen politik görüşleridir. Diğer neden, olasılıkla, Harvard Üniversitesi'nde Psikoloji Bölümü'nde yapısalcı görüşlerin baskın olmasıdır. Gardner Murphy Şerif'e, çalışmalarını rahatça yapabileceği özgür bir ortam sağladı.

Muzaffer Şerif, kişiliği merkeze alan psikoloji görüşlerine karşıydı. O yıllarda ana akım sosyal psikoloji, Franz Samelson'un da yazdığı gibi, Muzaffer Şerif'in önerdiği disiplinlerarası yaklaşımın yerine, daha kişisel ve laboratuvar deneylerine dayalı bir yolu benimsemişti.

Muzaffer Şerif, Harvard Üniversitesi'ndeki çalışmaları sırasında sosyal süreçlerle yakından ilgilenmeye başladı. "Neden ışık fiziği ile ilgili bir soru ile başlıyoruz da, sosyal sistemlerle ilgili bir soru sormuyoruz?" sorusunu ortaya atan Şerif, sosyal etkileşim modelini savunuyordu. Bu model, sosyolojik yaklaşımların ortaya çıkmasını sağlıyordu. Şerif için, grupların biçimlenmesinde, statü ve rollerin belirlenmesinde sosyal etkileşim önemli bir faktördü. Irkçılığa psikolojik değil, sosyal bir olay olarak bakmasının nedeni buydu.

Yayınları

Muzaffer Şerif'in bilinebilen ilk makalesi olan "Behaviorism", 1928 yılında *Felsefe ve İctimaiyat* dergisinde Osmanlıca olarak yayınlanmıştır. İlk kitabı olan *Hunger as a Factor in Learning*'i 1929 yılında ABD'de Harvard Üniversitesi'nde çalışırken, W.A. Bousfield ile birlikte yayınladı. Bu kitap, Muzaffer Şerif'in psikolojideki biyolojik yaklaşımına ilişkin tek kitabıdır. Edwin G. Boring'in *Amerikan Psikolojisi*'nin Türkçe çevirisi 1933'te basılır. Kitabın önsözünü, Şerif'in Gazi Terbiye Enstitüsü'nde çalışırken müdürü olan, daha sonraları Milli Eğitim Bakanlığı yapacak olan Hasan Âli Yücel yazmıştır.

Muzaffer Şerif 1935 yılında, grup normları ve referans çerçevesi kavramlarını ortaya attığı önemli makalesi "Algıya Etki Eden Bazı Faktörler Üzerine Bir Çalışma"yı yayınladı. Referans çerçevesi kavramına ve 19. yüzyıl fiziğine dayanan bu çalışma bir bakıma, Şerif'in savunduğu disiplinlerarasılık kavramının açığa çıkışıdır. "Some Social Factors in Perception" başlıklı doktora tezini de 1935'te yayınladı. Aynı yıl, "An Experimental Study of Stereotypes" başlıklı makalesi yayınlanır. Ertesi yıl, bu teze dayanan, klasikleşmiş *The Psychology of Social Norms* adlı çalışması basılır (Mete Çetik,

2007). 1937'de "An Experimental Approach to the Study of Attitudes" ve ırkçılığa karşı siyasal pozisyonunu netleştiren "The Psychology of Slogans" başlıklı makaleleri yayınlanır.

1938 yılında *İnsan* adlı dergide yayınlanan "Benliğin Duyurulması" adlı makalesinde, benliğin kendisini oluşturan bağlarla düzenli bir ilişki kurmasının önemini vurgulamıştır. Yine aynı dergide, 1939 yılında "İptidai Zihniyet Problemi" adlı makalesi basılır. Bu makalede Şerif, toplum ve kültür determinizminin beraberinde insan determinizmini getirdiğini ileri sürmüştür. 1941 yılında, *Yeni Adam* dergisinde ırk kuramlarını coğrafi mekânda açıklamaya çalıştığı, "İrk Nazariyelerine Umumi Bir Bakış" başlıklı makalesi yayınlanır. 1943 yılında *İrk Psikolojisi* adlı kitabı çıkar. Bu kitabında, McDougall'ın ırkçı tezlerine karşı şiddetli bir eleştiri yapar. Aynı yıl, Şekip Tunç'un *İrk Psikolojisi* adlı kitabını eleştirdiği, "Ordinarius Profesör M. Şekip Tunç'a" adlı makalesi ile *İnsan* dergisinde ahlâk kavramının sosyal ilişkilerle bağını tartıştığı *Ahlâk Buhranı ve Psikoloji* adlı çalışması basılır. 1943 yılında bundan başka, Robert S. Woodworth'un *Bugünün Psikoloji Cereyanları* adlı kitabının Türkçe çevirisi yayınlanır. 1943 yılı, Muzaffer Şerif'in bilimsel üretiminin çok arttığı bir yıl olmuştur. Bu yıl aynı zamanda, tutuklanmasından önceki son yıldır.

Muzaffer Şerif ABD'de Princeton Üniversitesi'nde çalışmalarına devam ederken, 1945 yılında *Adımlar* dergisindeki yazıları *Değişen Dünya* adlı bir kitapta toplanarak basılır. Marksist dünya görüşünü açık biçimde ortaya koyan *The Psychology of Ego Involvements*'i 1947 yılında yayınlar. Muzaffer Şerif'in John H. Rohrer ile birlikte yazdığı, *Social Psychology at the Crossroads* adlı kitabı 1951 yılında basıldı. Şerif, 1957 yılında eşi Carolyn W. Sherif ile birlikte *Social Psychology* adlı kitabını yayınladı. Aynı yıl, *Emerging Problem in Social Psychology* adlı kitabı da çıktı. 1961 yılında *Inter-*

group Conflict and Cooperation: The Robber's Cave Experiment ve *Social Judgment: Assimilation and Contrast Effects in Communication and Attitude Change* adlı kitapları yayınlandı. 1962 yılında *Intergroup Relations and Leadership* adlı kitabı basıldı. 1964 yılında *An Exploration of Conformity and Deviance of Adolescence* ile *Attitudes and Attitude Change* isimli kitapları okuyucularına sunuldu. Ertesi yıl, *Problems of Youth: Transition to Adulthood in a Changing World* başlıklı çalışması yayınlandı.

Muzaffer Şerif 1966'da, Oklahoma Üniversitesi'ndeki son yılında *In Common Predicament: Social Psychology of Intergroup Conflict and Cooperation* adlı çalışmasını yayınladı. Bu kitapta, yine Marksist görüşleri savunmaya devam eder, fakat analizlerinin merkezinde artık "grup" kavramı daha çok yer tutmaya başlamıştır. 1969 yılında *Interdisciplinary Relationships in the Social Sciences* adlı kitabı yayınlandı. 1970 yılında yayınladığı *On the Relevance of Social Psychology* okuyucusuyla buluşur. 1976 yılında *Norm Change over Subject Generations as a Functions of Arbitrariness of Prescribed Norms*'u yayınlar. Ertesi yıl "Crisis in Social Psychology: Some Remarks Toward Breaking Through the Crisis" adlı makalesi basılır. Bu, Muzaffer Şerif'in son makalesidir. 1984 yılında İngilizce dilinde yayınlanan ilk kitabı olan *The Psychology of Social Norms*, *Sosyal Kuralların Psikolojisi* adıyla Türkçe olarak okuyucusuna sunulur. İlk makalesini 22 yaşında yayınlayan Muzaffer yaşama veda ettiğinde geride 111 yayın bırakır.

Deneyleri

Muzaffer Şerif, grup normlarının oluşması ve sosyal uyum üzerinde yaptığı deneylerle sosyal psikoloji kuramına unutulmaz katkılar yapmıştır. Bu deneylerden biri otokinetik

etki deneyidir. 1935 yılında yapılan otokinetik etki deneyinin kurgusu, hayranlık uyandıracak kadar olağanüstüdür. Bu deneyin sosyal psikolojinin bir bilim olarak belirmesinde tartışılmaz önemi vardır. Muzaffer Şerif, otokinetik etki deneyinin ön çalışmalarına Gazi Terbiye Enstitüsü günlerinde başlamıştır. ABD'ye gittikten sonra kurgusundan söz ettiği Floyd Henry Allport, bu deneye başlangıçta olumlu yaklaşmamıştır.

Otokinetik etki deneyinde, tartışmalı konularda bireylerin grup kararına nasıl uyum gösterdiği araştırılmıştır. Bu deneyde, norm oluşumuna ve bunun bireylerin yargıları üzerindeki etkilerine ilişkin bir model kurgulanmıştır. Bu modelde otokinetik etki yaratan koşullar seçilmiştir. Otokinetik etki; sabit, küçük bir ışık noktasının karanlık bir arka planda hareket ediyor gibi görüldüğü bir görsel algı fenomenidir. Bu etki, olasılıkla, hareket algısı bazı dayanak noktalarına göre gerçekleştiği için oluşmaktadır.

Otokinetik etki deneyinde algılanan hareket derecesi iki durumda incelendi. Birinci durumda, bireyin tepkilerini sosyal faktörlerden etkilenmemiş halde elde edebilmek için katılımcı, araştırmacı dışında tek başınadır. İkinci durumda, bireylerarası etkileşimin yol açtığı değişiklikleri ortaya çıkarmak için, katılımcı başka kişilerle birlikte dir.

Deneyin bireysel kurgu aşamasında deney odasına katılımcılar tek tek alındı ve karanlık odada ışık kaynağı birkaç kez yakıp söndürüldü. Katılımcılara ışığın ne kadar hareket ettiği soruldu. Gerçekte ışık kaynağı hareket etmiyordu. Katılımcılar, ışığın 5-15 cm arasında hareket ettiğini söylediler. Işık tekrar yakıp söndürüldü. Gerçekte araştırmanın görevlisi olan katılımcılar, ışığın hareket etme uzaklığını 10 cm olarak söyledikten sonra, kurgudan haberi olmayan katılımcılara soruldu. Habersiz katılımcıların tamamı, önceden 5 cm tahmininde bulunanlar da içinde olmak üzere, 10 cm

olarak görüş bildirdi. Bu sonuç şöyle yorumlanmıştır: İnsanlar karşılaştırma yapmak için herhangi bir standart yokken hareket algıladıkları zaman, öznel olarak kendilerine özgü bir ölçü aralığı ve bu aralıkta bir nokta (norm) oluştururlar. Öznel olarak oluşturulan bu norm, bir referans noktası görevi görür.

Deneyin grup kurgusuna dayanan bölümünde, bireyin uyaran durumuyla ilk kez başka kişilerle birlikte karşılaştığındaki tepkileri ve kendi bireysel normlarını tek başına oluşturduktan sonra diğerleriyle birlikteyken gösterdikleri tepkiler araştırıldı. Sonuçlar değerlendirildiğinde, yargıların bildirilmesinin kademeli bir etkisi olduğu görüldü. İlk yargının, ikinci ve üçüncü yargı üzerindeki etkisinden bağımsız olarak, üçüncü sırada konuşan bireyin yargılarını, bir sonraki denemede de, ilk deneyin yargılarını etkilediği görüldü. Bu sonuçlar, grup etkisinin büyük ölçüde zaman içinde geliştiği şeklinde yorumlanmıştır.

Otokinetik etki deneyi, sosyal normların oluşmasında yer alan temel psikolojik süreci basit bir biçimde göstermiştir. Böylece, deneyimlerimizde etkili olan faktörlerin, oluşturduğu referans çerçevesindeki dayanaklara göre değiştiği ilkesi sosyal alana taşınmış olmaktadır. Bugün otokinetik etki deneyi, insanların kendi algılarının dışında başka algılara göre karar verdiklerini, gerçeğin algılanış şeklinin toplum tarafından belirlendiğini açıklayan bir klasik deney olarak kabul edilmektedir (Muzaffer Şerif ve Carolyn W. Şerif, *Sosyal Psikolojiye Giriş I*). Solomon Asch'in 1950'li yıllarda gerçekleştirdiği deneylerin esin kaynağı ve temel fikri, Şerif'in otokinetik etki deneyidir.

Şerif'in bir başka önemli deneyi, 1954 yazında yaptığı Hırsızlar Mağarası deneyidir. Bu deneyin temel araştırma konusu, gruplararası çatışmanın azaltılmasıydı. Hırsızlar Mağarası deneyinde gruplararası ilişkileri incelemek için kendisine

ait normları olan gruplar tasarlandı. Önce gruplararası çatışmanın olduğunu gösteren kesin belirtilerin oluşturulması gerekiyordu. Bu deneyde, 11 yaşlarındaki 22 erkek çocuk, iki grup halinde Oklahoma'nın Hırsızlar Mağarası olarak adlandırılan bir parkına götürüldü. Çingiraklı Yılanlar ve Kartallar adlarını gruplar kendileri belirledi. İki grup, birbirlerini görmeyecek şekilde yerleştirildi. Kısa süre içinde grup normlarının oluştuğu ve grup liderlerinin belirlendiği gözlemlendi. Daha sonra, grupların birbirini fark etmesi sağlandı. Gruplar arasında rekabeti artıracak turnuvalar düzenlendi. Gruplar birbiriyle yarışırken gerilim, önceden tahmin edilmesi mümkün olmayacak boyutlara ulaştı. Deneyin son aşamasında, grupların ortak bir sorun karşısında nasıl davranacakları araştırıldı. Her iki grubun da kullandığı su kesilince, gruplar sorunun çözümü için dayanışma içine girdiler.

Bu deney, sosyal hiyerarşinin nasıl kendiliğinden oluştuğunu, çatışmaların nasıl ortaya çıktığını ve ortak sorunların dayanışma ile nasıl çözülebildiğini göstermiş oldu (Muzaffer Şerif ve Carolyn W. Şerif, *Sosyal Psikolojiye Giriş I*). Hırsızlar Mağarası deneyinin sonuçları, gerçekçi çatışma kuramının ileri sürülmesine zemin hazırlamıştır. Bu kurama göre, grubun oluşumu için en temel kural, ortak amaçlar doğrultusunda kişilerin birbirleri ile etkileşime girmesidir. Ortak amaçlar söz konusu olunca, önceden ön yargıları olan karşıt gruplar, birbirlerini destekleme pozisyonuna geçebilirler.

Dergi çalışmaları

Muzaffer Şerif'in dergilerde çıkan yazıları da önemli etkiler yapmıştır. Muzaffer Şerif'in dergi yazılarında, dönemin aktif siyasetçileri, Reşat Şemsettin Sirer ve Tahsin Banguoğlu ile sert polemiklere girer.

1937 yılında *Ülkü Halkevleri Dergisi*'nde radyonun yaşa-

mımızdaki etkilerini konu alan bir yazısı yayınlanır. 1938 yılında *İnsan* adlı dergide, “Bedel Faaliyet, Bedel Kıymet” adıyla yayınlanan çeviri makalesinde, Gestalt psikolojisinin önemli isimlerinden Kurt Lewin’in *A Dynamic Theory of Personality* adlı yapıtından yapılan geniş bir özet bulunmaktadır. 1939 yılında “İnsan’da İptidai Zihniyet Problemi ile Şartlı Refleks ve Behaviorism” başlıklı yazıları çıkar. Muzaffer Şerif’in “Ahlâk Buhranı ve Psikoloji” ile “Ahlâkî Idealizmin Reel Şartı” başlıklı yazıları 1943 yılında *İnsan*’da basılır. *İnsan*; Muzaffer Şerif’in Sabahattin Eyüboğlu, Nurullah Ataç ve o yıllarda açık bir biçimde Marksist olan Hilmi Ziya Ülken ile birlikte çıkardığı bir dergidir.

Muzaffer Şerif, DTCF’den arkadaşları Behice Boran, Pertev Naili Boratav, Niyazi Berkes ile Fakülte dışından Adnan Cemgil’in 1941 yılında çıkardığı *Yurt ve Dünya* adlı dergide seyrek olarak yazmıştır. O sıralarda TKP Merkez Komitesi üyesi olan Mihri Belli, *Yurt ve Dünya* İstanbul’da çıkarılmasını önerir. Özellikle Niyazi Berkes, olasılıkla daha bağımsız davranabilmeleri için, derginin Ankara’da basılmasında ısrarcı olur. 1943 yılında “Psikoloji Karşısında İrkçılık” başlıklı yazısı bu dergide basılır. 1943 yılının Mayıs ayında *Yurt ve Dünya*’dan, tam anlaşılmayan nedenlerle ayrılan Behice Boran, Muzaffer Şerif ile birlikte *Adımlar* adlı dergiyi çıkarır. 15 Mart 1944’te kapatılınca kadar 11 sayı çıkabilen *Adımlar*’da Behice Boran ve Muzaffer Şeriften başka, Niyazi Ağırnaslı, Kemal Bilbaşar, Hilmi Ziya Ülken ve pek çok aydının yazısı yayınlanmıştır.

Muzaffer Şerif’in yazılarının çoğu ırkçılığa karşı aldığı karışık pozisyonla ilgilidir. 1943 yılı içinde “*Adımlar*’da İnsan ve İçtimai Zihniyet”, “Garp Hayranlığı ve Kültür Otarşisi”, “İrk Psikolojisi Münasebetiyle Ord. Prof. M. Şekip Tunç’a”, “Hilmi Ziya Ülken’in Şeytanla Konuşmalar Adlı Eserinin Kritiği”, “Fikir Hayatımızda Bir Dönme Hâdisesi (Faşizmle Bera-

ber Çöken Bir Felsefe Münasebetiyle)”, “Fikir Hayatımızda Bir Dönme Hâdisesi Daha: Banguoğlu’nun Irkçılığı Bırakıp Bu Sahada Hakikatin Avukatı Kesilişi”, “Hümanizma Görüşümüz” başlıklı yazıları yayınlandı. *Adımlar* dergisinde 1943 yılında basılan “İlimde Gelişmemizin Reel Şartları” başlıklı makalesinde ileri sürülen fikirlerin bugün için de geçerli olduğu söylenebilir. Aynı yıl *Harman*’da çıkan “Firiciderli Evli-yalar” yazısı, kültür ve sanat sorunları üzerine görüşlerini ortaya koyduğu makalelerdir. Şerif, 1944 yılında *Adımlar*’da yayınlanan “Seçkin Adam Düşkünlüğü ve Faşizm” adlı makalesinde, seçkinlik düşkünlüğünü, bir gerilik ve faşizm belirtisi olarak tanımlamıştır. Aynı yıl *Adımlar*’da “İleri Fikir Geri Fikir Münakaşası”, “Psikoloji ve Yeni Neslin Yetiştirilmesi ile Fikir Mesullüğü ve Zorba Zihniyeti” başlıklı yazıları yayınlanır.

Seminerleri ve radyo konuşmaları

Muzaffer Şerif, 1937 yılında Türkiye’ye döndükten sonra Halkevleri’nde seminerler verir. Kendisini seminerler vermeye iten nedeni, “Bir sosyal bilimci ve sorumlu bir vatandaş olarak, şu andaki hükümetin ırkçı politikalarından bahsetmek benim görevimdir,” diye açıklar (Koman, 2016).

Şerif, 1939 yılında çok sayıda radyo konuşması yapmıştır. 29 Ocak 1939’da Oluş Radyosu’nda radyonun önemine değinmiş ve radyoda garp müziği ve alaturka müziğe yer verilmesi gerektiğini söylemiştir. 16 Nisan 1939 tarihli Oluş Radyosu programında, radyo programlarının alaturka müziğin yaygınlaşmasındaki önemine vurgu yapmıştır. Aynı radyoda, 28 Mayıs 1939 tarihinde yaptığı konuşmada bilim ve dogmalardan söz etmiş, 25 Haziran 1939 tarihindeki konuşmasında ise, Batı’dan gelen softalığı anlatmıştır. Oluş Radyosu’nun 30 Temmuz 1939 tarihli programında, bilimsel alanda çocuklarımızı geliştirmenin yolları ile ilgili açıklamalarda

bulunmuştur. Aynı radyoda, 20 Ağustos 1939 tarihinde ise, Şarlo'nun sahip olduğu ünün nedenlerini tartışmıştır.

Politik yönü

Literatürde Muzaffer Şerif'in politik yönünden pek söz edilmez. Politik kimliğini tanımlamanın kolay olmadığına ilişkin görüşler vardır. Türkiye'de yaşadığı yıllarda ırkçılık karşıtı aldığı politik tutumun yanında, zaman zaman onun, Kemalist ve milliyetçi bir çizgide olduğunu düşünenler de olmuştur. Şerif, daha ilk yazdığı kitabında, sefaletin sosyal psikolojisini tartışmış ve sınıfsal eşitlik kavramını öne çıkarmıştır. 1949'da Hadley Cantril ile birlikte yazdığı *The Psychology of Ego Involvements*'da, diyalektik maddeciliğin işarettettiği düzeyleri tanımlarken, psikolojiyi temel bir bileşen olarak saymıştır.

Muzaffer Şerif'in TKP ile ilişki düzeyi belirsizdir. 1944'te TKP'lilere yönelik bir operasyon sırasında tutuklanması da TKP ile ilişki düzeyine tam açıklık getirmez. Tutuklandığı dönemde, ülkenin tek sol muhalefeti olan TKP ile benzer bir politik analizi paylaşması doğaldır. Muzaffer Şerif ile Behice Boran'ın yakın arkadaşlığı, Şerif'in TKP üyeliği hakkında fikir verebilir. Bir söyleşide anlattığına göre, Boran 1942 yılında TKP'ye üye olmuştur. Boran'ın, olasılıkla üniversitedeki pozisyonu ve partinin çalışma tarzı gereği, politik ilişkilerini yalnızca Zeki Baştımar ile sürdürmesi, 1944 tutuklamalarının dışında kalmasına yol açmıştır. Şerif'in TKP üyesi olmadan, TKP'lilerle dostluk ilişkileri geliştirmiş olması da bir olasılıktır; ancak, Behice Boran'ın DTCF yıllarını anlatırken bir söyleşide kullandığı, "Fikri liderimiz Muzaffer Şerif'ti," ifadesinin politik bir anlamının da olması mümkündür. Elbette, sözü edilen "fikri liderlik" tanımı, bilimsel boyuttaki liderlik anlamında kullanılmış da olabilir. Bir yoruma göre,

bilimsel üretimlere baktığımızda, Muzaffer Şerif'in soyutlama düzeyi hayli yüksektir.

Öğrencileri, Muzaffer Şerif'in derslerinde politik konulardan pek söz etmediğini söyler. Derslerinde, eşitlikçi politikalarından yana olan bir hümanist gibi algılanır. Kızı ise, babası Muzaffer Şerif'i bir feminist olarak tanımlar. Bunun nedeni, Şerif'in kadın haklarındaki ilerlemeye verdiği önemdir (Sue Sherif, 2007). ABD'nin Vietnam politikasını şiddetli biçimde eleştiren Muzaffer Şerif, Amerikan tarzı serbest girişimcilğe de karşıdır.

Şerif'in bir anti-faşist olduğu tartışma götürmez. Otoriterliğe karşı çıkış, politik kimliğinin belirleyicilerindendir. Faşizmin bütün görünüşlerine karşı çıkmıştır (Sertan Batur, 2007). Aydınlanma ideolojisini savunan bir yanı da vardır. Bu konuda hem yazılar yazmış hem de toplantılar düzenlemiştir. Muzaffer Şerif'in politik kimliğinde çok net olan bir bileşen, Türkçülüğün eleştirisidir. Giderek Üniversite'de ve siyasal çevrelerde, ırkçı tezlerle karşı gösterdiği cesur karşı duruşla dikkati çekmeye başlamıştır.

Muzaffer Şerif'in Marksist dünya görüşüne bağlı olduğunu düşünmek için çok neden vardır. En başta dikkate alınması gereken, sosyal ve ekonomik altyapılarla birlikte kültürün de sistematik biçimde değişeceğine ilişkin yaptığı yorumdur. Bu bakış açısı, toplumsal değişme kuramının bakış açısıdır. Şerif'in gerçekçi çatışma kuramı, gruplar arası çatışmanın pek çok şeyi belirlediğini savunur. Sınıf çatışması da, Marksist dünya görüşünün temel eksenidir. Elbette, Şerif'in 1950 öncesi grup kavramını, daha çok sınıf perspektifiyle yorumlarken, 1950 sonrası ABD yıllarında ise, teknik anlamıyla "grup"tan söz etmeye başladığını da söylememiz gerekir. Bu değişimde, McCarthyizm'in Şerif üzerinde yarattığı baskının ne kadar etkisinin olduğunu, bugünden geriye dönük olarak belirlememiz zor gözüküyor.

Muzaffer Şerif'in Marksist dünya görüşünden etkilenmiş olması hem kendi ülkesinde hem de uluslararası bilim çevrelerinde pek tartışılmamıştır. *Benlik İlgileri Psikolojisi*'nde (*The Psychology of Ego Involvements*) Sovyetler Birliği'nin toplumsal sistemini kendisine yakın bulduğunu üstü örtük olarak belirtmiştir.

Muzaffer Şerif, sosyal psikolojinin klasikleşmiş kitaplarından *Sosyal Normların Psikolojisi*'nde siyasal krizlerin yaşandığı dönemde insanların, ortak bir referans çerçevesini kısa bir zaman içinde oluşturacağını öne sürmüştü. Şerif'in yorumuna göre, insanlara gerekli olan ortak bir toplumsal-kültürel anlam sistemi sınıfsal temelde anlaşılması gereken bir kavramdı (Aslıtürk, Batur, 2007).

1950'lerin McCarthy ile getirdiği baskı, Şerif'in siyasal duruşunu etkilemiş olabilir. Şerif, bir yabancı olarak ABD'de kalabilmek için bir sadakat yeminini 1951 yılında imzalamak zorunda kalmıştır. Oklahoma Üniversitesi'nde çalışmaya devam edebilmesi, ancak bu şekilde mümkün olabilmiştir. Soğuk Savaş döneminin kısıtlayıcı koşulları bu kadar ağır olmasaydı, Şerif'in çalışmaları başka bir yöne de gidebilirdi (Aslıtürk, Cherry, 2003).

DTCF olayı: Üniversitede tasfiye

Bazı yazı ve değerlendirmelerde kullanılan, Muzaffer Şerif'in DTCF'deki tasfiye sırasında üniversiteden atıldığı şeklindeki bilgiler, bir yakın tarih yanılmasıdır. Şerif, DTCF'deki tasfiyeden üç yıl önce ülkeden ayrılarak ABD'ye gitmişti. Elbette, o sırada Fakülte'sinde çalışmaya devam etseydi, Behice Boran, Pertev Naili Boratav ve Niyazi Berkes ile birlikte benzer bir kaderi paylaşacaktı.

DTCF'de yaşanan tasfiye olayı, Türkiye tarihinin acı bir sayfasıdır. Mete Çetik'in hazırladığı *Üniversitede Cadı Avı*:

1948 tasfiyesi ve P.N. Boratav'ın *Müdafaaası* adlı kitap, bu acının derinliğini ve ayrıntılarını anlatmaktadır. Ernst Hirsch de yayınladığı *Anılarım: Kayzer Dönemi, Weimar Cumhuriyeti, Atatürk Ülkesi* adlı kitapta DTCF tasfiyesini ayrıntılı biçimde yazmıştır. Kurtuluş Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri*'nde DTCF tasfiyesini anlatmış ve bu tasfiyenin hedefi olan bilim insanlarını tanıtmıştır.

DTCF, TBMM'nin 29 Ocak 1947'deki oturumunda, İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer'in yaptığı konuşmada, *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar* dergileriyle İstanbul'da yayınlanan *Tan* gazetesini komünist destekçiler olarak nitelemesi, yaklaşan bir fırtınanın habercisi olmuştur. Oysa o sırada, *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar* dergileri kapatılmıştı. Herhalde, üzerinde baskı kurulmaya çalışılan, bu dergilerin çevreleri, basıma hazırlayanlar, yazarları ve okurlarıydı.

İşaret fişegi en üst düzeyden yakıldıktan sonra milliyetçi öğrenciler harekete geçti ve 67 imzayla birlikte İçişleri Bakanlığı'na bir dilekçe ile başvurarak, Behice Boran, Pertev Naili Boratav ve Niyazi Berkes'in üniversiteden uzaklaştırılmaları istendi (Koç, 2010). Sonradan bu imza sahiplerden 60'nın DTCF öğrencisi olmadıkları ortaya çıktı. Üniversite'de caddi kazanı kaynatılırken, 108 DTCF öğrencisi, imzaladıkları bir dilekçeyi, 5 Mart 1947 tarihinde Ankara Üniversitesi Rektörlüğü'ne, DTCF Dekanlığı'na ve basına gönderdi. Bu dilekçede 108 öğrenci hocalarını savundu: "Biz onlardan, olayları ve şartları ilim anlayışıyla değerlendirmeyi, gerçeklerden korkmamayı, ilim ve hakikat uğrunda feragat ve cesaretle çalışmayı ve bu çalışmalarda hususi ve şahsi menfaatler üstünde daima millet ve vatan faydasını hedef tutmayı ve –demokrat bir gençliğe yakışır şekilde– bütün meselelerde yalnız ve yalnız gerçeklere dayanarak kendi muhakemelerimizle karar verip kendi irademizle hareket etmeyi öğrendik."

Bu dilekçeden sonra, üniversiteden solcu öğretim üyelerinin atılması talebiyle yapılan gösteriler sırasında şiddet kullanılır. Ankara Üniversitesi Senatosu beş kişilik bir komite kurarak; Behice Boran, Pertev Naili Boratav ve Niyazi Berkes'in "Türk gençliğine zehirli iğnelerini batırıp batırmadıklarının" araştırılmasına karar verir. Son perde, haklarında disiplin soruşturması başlatılan üç öğretim üyesinin, 26 Aralık 1947'de Üniversite Senatosu tarafından görevlerinden uzaklaştırılması ile tamamlanır.

Sonuç

Muzaffer Şerif, sosyal psikolojinin bir akademik disiplin olarak ortaya çıkmasında temel bir rol oynamış, dünya ölçeğinde çok önemli bir bilim insanıdır. Gündüz Vassaf'a göre sosyal bilimlere en büyük katkısının, bireyleri anlamadan toplumu, toplumu anlamadan bireyleri anlamamanın mümkün olmadığını mükemmel deneylerle kanıtlamasıdır. Fizik, kimya gibi pozitif bilimlere benzemeye çalışarak, insanı toplumdan soyutlayan psikolojiye yeni bir yön vermiş, birey ve toplumu birbirine karşıt güçlermiş gibi gören düşüncenin kısırlığını göstermiştir.

DTCF'de ders verdiği koridorda, emeği geçen yerli ve yabancı akademisyenlerin fotoğrafları arasından fotoğrafının indirilmesi, Muzaffer Şerif'in, resmî devlet aygıtı tarafından fiilî biçimde yasaklanan bir bilim insanı olduğunun göstergesidir. O kadar ki, Muzaffer Şerif'in öğrencisi olmuş, ülkenin bazı önemli sosyal bilimcileri bile, çalışmalarının kaynaklar bölümüne adını koymaya çekinmişlerdir.

Muzaffer Şerif'in ölümünden sonra çok değerli araştırma çalışmaları da yapılmıştır. Yıllarca çalıştığı Pennsylvania Devlet Üniversitesi'nde Muzaffer Şerif Fonu'nun desteği ile yayınlanan *Social Judgment and Intergroup Relations* adlı ki-

tap, Şerif'in anısına adanmıştır. Sertan Batur ve Ersin Aslıtürk'ün derlediği çok değerli bir armağan kitap *Muzaffer Şerif'ten Muzafer Sherife*, Şerif'in onuruna 2007 yılında yayınlanmıştır. Ödemiş Belediyesi Kasım 2013'te, iki gün süren uluslararası katılımlı bir *Muzaffer Şerif Sempozyumu* düzenlemiş ve Ödemiş'te yeni açılan bir caddeye Muzaffer Şerif adı verilmiştir. Ankara Üniversitesi DTCF Psikoloji Bölümü tarafından, *Sınırları Aşmak* adıyla 2014 yılında çekilen Muzaffer Şerif belgeseli, Şerif'in hatırlanması ve yeni kuşaklara anlatılması yolunda çok önemli bir katkı sağlamıştır.

Hüseyin Avni Özbenli 100 Yaşında

Muzaffer Şerif'in Sosyal Psikoloji ders notlarının günümüze ulaşmasını sağlayan Hüseyin Avni Özbenli, 23 Haziran 1919 tarihinde Kastamonu'da doğdu. Babası Benlizâde Hüseyin Rüştü Bey, annesi Koçhisarlı Beyleri ailesinden Emine Hanım'dır. Benlizâde Hüseyin Rüştü Bey ticaret yapıyordu. Hüseyin Avni Özbenli, çocukluk yıllarını kız kardeşi Nezihe ile birlikte Kastamonu'da geçirdi. İsfendiyar ve Çay Mektebi İlkokulları'nda dördüncü sınıfa kadar okudu. İsfendiyar İlkokulu'nda Saime Hanım'ın öğrencisi oldu. Ailesinin geçici olarak İstanbul'a yerleşmesi üzerine ilkokul beşinci sınıfı Sultanahmet 2. İlkokul'da okudu ve 1931 yılında ilkokuldan mezun oldu. Ailesi Kastamonu'ya dönünce Kastamonu Lisesi orta bölümünde öğrenime başladı ve 1940 yılında liseyi bitirdi.

Hüseyin Avni Özbenli, bağlama çalmaya 16 yaşında iken başladı. O yılların bağlama ustalarından Udcu Asım'dan dört lira karşılığında bir yaprak bağlama satın aldı. Bu bağlama ile Kastamonu türkülerini çalıp söylemeye çalıştı. Lise öğrencisi iken, Inebolu'da ilkokul öğretmenini olarak çalışan kız

kardeşi Nezihe'yi görmeye gittiğinde, çok iyi bağlama çalan Sarı Recep lakaplı Recep Güray'la tanıştı. Sarı Recep'in İnebolu'da işlettiği kahvede birlikte çalıp söylediler.

Liseden sonra, 1941 yılı Eylül ayında Ankara Üniversitesi DTCF Felsefe Bölümü sınavlarına girerek Milli Eğitim Bakanlığı adına burslu olarak okuma hakkını kazandı. Aynı yıl, Ankara Radyosu'nda bağlama sanatçısı olarak çalışan ustası Sarı Recep'in hastalanması üzerine radyoya bağlama çalmak üzere davet edildi. Sarı Recep'in hasta olduğu iki ay boyunca, Muzaffer Sarısözen'in yönettiği Yurttan Sesler Topluluğu'nda tek saz olarak çaldı. Üniversite öğrenimi sırasında dört yıl boyunca Ankara Radyosu'nda çalıştı. Aynı yıllarda, Ankara Halkevi'nde halk müziği çalışmalarına katıldı.

DTCF Felsefe Bölümü'nde okurken Muzaffer Şerif, Behice Boran, Pertev Naili Boratav ve İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun öğrencisi oldu. 1944 yılında Boran'ın derslerinde komünizm propagandası yaptığı iddiası ile açılan davada savunma tanıklığı yaptı. Hocası Muzaffer Şerif'in önerisiyle çalışmaya başladığı, "Milli Halk Melodilerinde Ritim İdraki" başlıklı bitirme teziyle Fakülte'den 1945 yılında mezun oldu. Mezun oluşunu izleyen günlerde öğretmenlik ataması yapılmadı. Bu durum, pek çok kişi tarafından Muzaffer Şerif ve Behice Boran gibi solcu öğretim üyelerinin öğrencisi olmasına ve Boran'ın savunma tanıklığını yapmasına bağlanır. Öğretmenlik ataması yapılmayınca, Ankara Radyosu Yurttan Sesler Topluluğu'nda Muzaffer Sarısözen ile birlikte çalıştı.

İlk görev yeri olan Gaziantep Lisesi Felsefe öğretmenliğinden sonra, kendi isteğiyle ve dönemin Milli Eğitim Bakanlığı Hasan Âli Yücel'in desteğiyle, Kastamonu Göl Köy Enstitüsü Öğretmenlik Bilgisi öğretmenliğine tayin edildi. Köy Enstitüleri'nde görev almasının asıl amacı, halk müziği derlemeleri yapmaktır.

Askerlik görevini 1946-1947 yıllarında Erzurum'da yaptı. Askerlik sonrası kısa bir süre İstanbul Radyosu'nda çalıştı. Bu dönemde İstanbul Radyosu'nda "Yurttan Sesler" çizgisinde bir program yaptı. Programının adı "Memleket Havaları Ses ve Saz Birliği" idi. Bundan başka, bağlama sanatçılarına prova yaptırmakla görevlendirildi. İstanbul Radyosu'ndan sonra 1950 yılında Kastamonu Göl Köy Enstitüsü'ndeki öğretmenlik görevine geri döndü. 10 Ekim 1950 tarihinde Mukaddes Erdem ile evlendi. Bu evliliğinden Korer ve Taner isimlerinde iki oğlu oldu. Öğretmenlik görevinin yanında Eğitim Başlı olduğu Göl Köy Enstitüsü'nde öğrencilerine bağlama öğretip halk müziği topluluğu kurdu. Kastamonu Halkevi'nde öğrencileriyle konserler verdi.

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 1952 yılında, eğitim alanında çalışmalar yapmak üzere, ABD'deki Florida Üniversitesi'ne gönderildi. Florida Üniversitesi'nde bir yıl süreyle eğitim teorileri, öğretmenin nitelikleri, müfredat gibi konularda eğitim gördü. Bu sırada büyük eğitim kuramcısı John Dewey'i dinleme fırsatı buldu. ABD'de radyolarda, üniversitelerde ve kiliselerde konserler vererek halk müziğimizi tanıttı.

ABD'den döndükten sonra 1953 yılında Eskişehir Çifteler Köy Enstitüsü'ne müdür olarak atandı. 1958 yılında Kastamonu Kız İlköğretmen Okulu Müdürü olarak altı ay çalıştıktan sonra Ankara Hasanoglan İlköğretmen Okulu'nda müdür olarak göreve başladı. 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra Çanakkale İlköğretmen Okulu'na öğretmen olarak atandı. Müdürlük görevinden alınıp Çanakkale'ye öğretmen olarak "sürülmesinin" nedeni olarak, darbe sabahı okul gönderine bayrak çekirtmemesi gösterilir. 1961 yılında Bursa Eğitim Enstitüsü'nde Meslek Bilgisi öğretmeni olarak göreve başladı. 1962 yılında Konya Selçuk Eğitim Enstitüsü'nün kurucu müdürü olarak atandı ve üç yıl görev yap-

tl. 1964-1965 akademik yılında Ankara’da Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü’nde kamu yönetimi uzmanlık eğitimi aldı. 1965 yılında İstanbul Ortaköy İlköğretmen Okulu’nda Meslek Dersleri öğretmeni olarak çalışmaya başladı. Aynı eğitim yılında Çapa Eğitim Enstitüsü’nde Pedagoji Bölümü ve Florence Nightingale Hemşirelik Yüksek Okulu’nda dersler verdi.

1966-1970 yılları arasında, Milli Eğitim Bakanlığı Teftiş Kurulu’nda Bakanlık Müfettişi olarak görev aldı. 1970 yılında Milli Folklor Enstitüsü Müdürü oldu. Bu dönemde, toplamı 661 sayfadan oluşan “Türk Folklor ve Etnografya Bibliyografyası I-II” yayınlandı. 1971 yılında bu görevinden istifa ederek Milli Eğitim Bakanlığı müfettişliğine geri döndü. 1978 yılında Bakanlık Müşaviri oldu. Ağustos 1980’de *Cumhuriyet* gazetesinde dönemin Milli Eğitim Bakanı Orhan Cermal Fersoy’a yazdığı açık mektubun yayınlanmasının ardından emekliye ayrıldı. Bu yazıda, Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesi’ndeki felsefe grubu dersleri üyeliğine ilahiyat kökenli bir kişinin atanmasını eleştirdi: “(Felsefe ve ilahiyatın) her ikisi de zamana ve mekâna tabi olmayan hakikata; felsefi ve ilahi hakikata ulaşmak ister. Bilimsel ve sistematik açıdan, felsefe eleştiricidir, ilahiyat ise tasdikcidir. Hakikata varmada felsefe akla, ilahiyat inanca dayanır. Felsefe bilimle birlikte gelişir, değişir, sistemini kurar; ilahiyat inanç sistemine göre bilimi değerlendirir... İnsana ve dünyaya bakış açısı; bilimsel gerçekleri değerlendirme bakımlarından da felsefe ile ilahiyat arasında esaslı yaklaşım ve yöntem farkı vardır” (Ek 1).

Müzik yaşamı boyunca, Kastamonu türkülerinden *Sepetçioğlu*, *Şu Çırdak’tan*, *Yaş Nane Kuru Nane* ve *Ördeğisen Gölle Gel* isimli türkülerini derledi. Folklor Araştırma Kurumu 2002 yılında Türk Folkloruna Hizmet Ödülü’nü Hüseyin Avni Özbenli’ye verdi.

26 Temmuz 2007 tarihinde, 88 yaşında iken, aort damarı yırtılması sonucu Samsun'da hayata veda etti.

Bazı yayınları

1. "Halk Ezgileri ve Sazlar I", *Türk Musikisi dergisi*, sayı 26, 5-20; 12/1949.
2. "Halk Ezgileri ve Sazlar II", *Türk Musikisi dergisi*, sayı 27, 7; 1/1950.
3. "Halk Ezgileri ve Sazlar III", *Türk Musikisi dergisi*, sayı 28, 8; 2/1950.
4. "Genç Sanatkâr Avni Özbenli Hayatını Anlatıyor ve İstanbul Radyosu'nu Tenkit Ediyor", *Türk Musikisi dergisi*, sayı 29, 6-22; 3/1950.
5. "Okuryazarlık Borcu", *Doğrusöz gazetesi*, 20 Ocak 1951.
6. "Çalışkan Olmak", *İlk Ürün*, 26 Haziran 1964.
7. "Türk Folklor ve Etnografya Bibliyografisi I", Zümrüt Erk, Gürbüz Erginer, İsmail Öztürk, Ankara, 1971.
8. "Türk Folklor ve Etnografya Bibliyografisi II", Zümrüt Erk, Osman Sınayuç, Ankara, 1973.
9. "Millî Eğitim Bakanı Fersoy'a H. Avni Özbenli'nin Gönderdiği Açık Mektup", *Cumhuriyet gazetesi*, 8 Ağustos 1980.
10. "Özel Dersaneler, Özel Okullar", *Cumhuriyet gazetesi*, 7 Ağustos 1981.
11. "Kastamonu Türkülerinin Ritim ve Melodi Yönünden Yapısal Araştırması", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, s. 159-160, 1989.

Muzafffer Şerif'in Sosyal Psikoloji Ders Notları (günümüz Türkçesiyle)

17.XI.942

Bütün psikoloji alanında üzerinde en çok iş yapılan alan, bu sosyal psikolojidir. Şüphesiz bunda zamanımızın büyük bir etkisi vardır. Diyebiliriz ki, bu bunalımlar, propagandalar devam ettikçe insanlar arasında şüphesiz ki sosyal psikoloji gitgide daha önem kazanacaktır. Bugün sosyal psikoloji alanında takip edilmesi güç derecede fazla yayın yapılmaktadır. Meselâ; Amerika'da sırf bu iş için iki dergi çıkmaktadır. Bu kadar zengin materyal içinde kayıp olmamak için evvelâ size önemli gördüğüm, bazı önemli tarafları söylemek istiyorum. Çünkü çok cazip görünen düşünceler vardır. Sosyal psikoloji nedir?

Adının da gösterdiği gibi, sosyal psikoloji sosyal meselelerden söz ediyor. Fakat yine psikolojidir. Topluluk tarafıyla demektir ki, şüphesiz insanı sosyal kurumlarla ilişkisiyle ilgili olarak araştırmaktır. Bir kere sosyal ilişkiler her şeyden evvel diğer insanlarla olan ilişkilerdir ve öteki insanlarla arasında olan rekabet, kıskançlık diyelim ki iki insan

olunca, durum değişiyor. şüphesiz bu tek olmaktan farklıdır. Demek ki sosyal psikoloji, bir defa çok somut olarak insanın insanlarla olan ilişkisi ve bunlardan doğan karşılıklı ilişkilerini alıyor. Bundan başka, insanlar toplumdan aldığı etkilerle birbiri üzerine etkiler yapıyor. Meselâ, dil, örfler, görenekler. Bunlar da sosyal psikolojinin konusu içindedir. Meselâ, tren gečen yerde oturan insanla, tren geçmeyen yerde olan insanın zaman kavramı başkadır. Demek ki, doğada değil, insanın toplum içinde yaşamasından doğan bütün etki ve tepkiler sosyal psikoloji içine girer. Bu örnekler insanın sosyal ilişkiler dünyasını gösterir. şimdi, psikoloji olması itibariyle beliren bazı metodolojik ilişkileri sıralamak lâzım.

Psikoloji, 70-80 senedir bir bilim olmak yolunda çalışıyor, sosyal psikoloji de buna bağlı olarak bir pozitif bilim olmak zorundadır. Bunun böyle olması bilimin niteliğinden geliyor. Her bilim kendine göre belirli değişkenler kabul etmiştir. Meselâ, enerji kavramı! Bunun gibi, psikoloji ve sosyal psikoloji bir bilim olarak çalışacaksa, bu belirli değişkenler ile çalışmalıdır. Onun için sosyal psikoloji bu kadar farklı konularla uğraştığı halde, daima bu konularda psikolojinin hakikat olarak kabul ettiği kavramları kullanabilir; başkalarını kullanamaz. Eğer belirli değişkenlerle çerçevenlenmemişe, bunun hiçbir değeri yoktur! Bununla şunu söylemek istiyorum. Ampirik sosyal psikoloji bilimsel olarak sosyal psikoloji değildir. Meselâ, fizikte, sandal yapma, Arşimed'den evvel insanlar tarafından biliniyordu. Fakat Arşimed'den sonra cisimlerin sıvı üzerinde durmasının hesabını daha önce su üzerine koymadan buluyoruz. Bunun gibi biyolojiye bakabiliriz. Ninelerimiz doğal ilaç kullanırlardı ve "bu iyi geliyor," deniyor ve gelebiliyordu. Fakat tıp ilaç verirken bu iyi geliyor, demiyor. Bu, belirli değişkenler çerçevesi içindedir. Psikolojide de, bu am-

pirik bilgi ve pratik psikologlar vardır. Hatta bunlar en büyük psikologlardan çok daha başarılı olabilirler. Fakat, bu bilim olmaz, asıl bilim bundan uzaktır. Meselâ, Şekspir¹ ve Molyer² psikologlardan daha fazla ruh çözümlemeleri yapmışlarsa da, bunları bilimsel değişkenler içinde araştırmamışlardır. Bu belirli değişkenler içinde ifade edilen hakikatler her yerde araştırılabilir. Halbuki ampirik bilgide bunu bulamıyoruz.

Sosyal psikoloji, çeşitli eğilimlerde insanlar tarafından yapılmıştır. Bir iktisatçı meseleyi kendi gözüyle incelemektedir. Bu meseleler başka başka olamaz. Doğa bilimlerinde örneğini bulalım. Meselâ fizikte doğru olan bir şeye biyoloji bu böyle değildir, diyemez. Çünkü fizik daha evvel yerleşmiştir. O halde biyoloji yanlıştır. Ancak biyoloji de fiziğe çevrilemez!

Sosyal psikoloji hem toplumsal eğilimli hem de psikoloji eğilimli insanlar tarafından yapılmıştır ve bu bakımlardan insan psikolojisi şudur, demek yanlıştır. Çünkü 3-5 türlü psikoloji olamaz; eğer bilimse bu bir türlü olmalıdır.

Felsefe ile ilişkisi

Şimdiye kadar büyük felsefi sistem kuran filozoflar insan hakkında düşünceler ileri sürmüşlerdir. Meselâ, Eflatun'da,³ insan için muhtelif fikirlere rast ediyoruz ve bu fikirler Eflatun için değişmez şeylerdir. Demek ki bazı insanlar idare eder, bazıları idare olunur. Bugün en ufak bir psikoloji bilgi-

- 1 William Shakespeare (1564-1616): İngiliz şair, oyun yazarı ve oyuncu. İngilizce dilinde yazan en büyük yazar ve dünyanın en seçkin drama yazarı olarak kabul edilir.
- 2 Moliere (1622-1673): Asıl adı olan Jean-Baptiste Poquelin olan Fransız oyun yazarı ve oyuncu.
- 3 Eflatun: Platon. İslâm dünyasında Eflatun olarak bilinir. Antik klasik Yunan filozofu, matematikçi ve Batı dünyasındaki ilk yükseköğretim kurumu olan Atina Akademisi'nin kurucusudur.

si bile bu dâhi filozofun fikrini çürütebilir. Başka bir örnek, Hobbes:⁴ “İnsan insanın kurdudur,” diyor.

Rousseau:⁵ “İnsan doğuştan melektir, toplumda hayvanlaşır” Bu iki filozofun fikrinin bugünkü psikoloji karşısında bir değeri kalmamıştır. Bu düşünürlerin insanlık tarihinde büyük hizmetleri olmuştur şüphesiz! Fakat, bugün bilimsel bir değer asla yükleyemeyiz ve onun için şu 70-80 sene zarfında elimizde ne varsa, ancak bu alçak gönüllü buluşlar peşinden gitmeliyiz. Bazı filozof ve düşünürlerin, insan ilişkileri hakkındaki fikirlerini gözden geçirince gördük ki, otoriterlerle bir iş yapılmayacak.

Şimdi de bireysel ve sosyal psikoloji düalizmi (ikiciliği): Durkheim’da⁶ olduğu gibi bir yere kadar psikoloji, ondan sonra sosyoloji deniyor ki; eğer psikolojiyse, yalnız bir psikoloji vardır. Çünkü uyarı ne cinsten olursa olsun, bu insana belirli bir şekilde etki ediyor. Herkes bu etkileri aynı şiddetle almıyor, bireysel farklara göre, bazı psikolojik mekanizmalara göre alıyor. Bu her yerde böyledir ve ancak bir tek psikoloji vardır. Nitekim iki türlü fizik yoktur. Ve eğer psikoloji de bir doğa bilimi olmak yolundaysa, onun için bireysel psikoloji şurada başlar, sosyal psikoloji burada biter demek tamamen geçersizdir. Özellikle sosyal psikoloji, iki taraf tutan eğilim altında yazılmıştır. Bazıları psikolojiden gelmişler, “birey yok, toplum var,” demişlerdir. Bu ikisi de yanlıştır. Bunlar psikolojizm ve sosyolojizm demektir. Bunu yapanların örnekleri:

Psikolojizm: Tarde’i⁷ bilirsiniz. Tarde, genel bir taklit kav-

4 Thomas Hobbes (1588-1679): İngiliz felsefecisi. Batı siyaset felsefesinin izleyeceği yolu çizen *Leviathan* adlı çalışmasını 1651 yılında yayınlamıştır.

5 Jean-Jacques Rousseau (1712-1778): Cenevreli filozof ve yazar. Fransız Devrimi’ni etkileyen siyasal fikirlerin sahibidir.

6 Emile Durkheim (1858-1917): Fransız sosyolog. Modern sosyolojinin kurucularından sayılır.

7 Gabriel Tarde (1843-1904): Fransız yazar. Fikirleri, sosyal davranışın tanımlanmasında bazı sosyolog ve sosyal psikologlara esin kaynağı olmuştur.

ramıyla açıklamaya çalışmıştır. Daha o zamanda Amerika'daki en önemli psikologlardan F.H. Allport⁸ 1924'te bir sosyal psikoloji yazmış, 1930'a kadar büyük bir rağbet ve şöhret kazanmıştır. Allport, döndürür dolaştırır ve her türlü kurum, sosyal değer fikirlerini bireye indirger. Bu zat, *Kurumsal Davranış* adlı kitabında bütün sosyoloji unsurlarını alarak yine bireye indirgemekle psikolojizm yapmaktadır. Meselâ, bundan sonra İngiliz psikolog McDougall⁹ "Bütün karşılıklı temasların kökünde içgüdüler vardır," demiştir ve psikolojizm yapmıştır. Ve bir örnek daha alalım. Psikoanalizi meydana getiren Freud da¹⁰ cinsel içgüdüleri, bütün ilişki ve düzenlemenin esası olarak kabul ediyordu. Sosyal kurumları alır ve hepsini döndüre dolaştırır, bireydeki cinsel içgüdülere indirger ve "Bütün esas bu Eros'tadır," der. Böyle demekle, Freud da bir psikolojizm yapmıştır. Bunun üzerine Jung¹¹ ve Adler'i de¹² söyleyebiliriz. Şüphesiz bunlar hatalıdır, yanlıştır.

Şimdi sosyolojizm yapanları ele alalım. Bunu anlamak daha kolaydır:

Halbwachs'ı¹³ alalım. Onda da açık bir şekilde sosyolojizm vardır ve "Bir şeyi hatırlamak için karşılaştırma noktaları kullanarak hafızamızı kullanırız ve buna dayanarak hafıza, hatıralar hepsi sosyaldır," der. Prof. Bartlett¹⁴ ise kitabın-

-
- 8 Floyd Henry Allport (1890-1979): Deneyssel sosyal psikolojiye önemli katkıları olduğu kabul edilen ABD'li psikolog.
 - 9 William McDougall (1871-1938): Bilinçli ya da bilinçsiz insan davranışlarının belli bir amaca yönelik olduğunu ileri süren İngiliz psikolog.
 - 10 Sigmund Freud (1856-1938): Psikanalizi kuran Avusturyalı psikolog.
 - 11 Carl Gustav Jung (1875-1961): Analitik psikiyatrinin kurucusu İsviçreli psikiyatrist.
 - 12 Alfred Adler (1870-1937): Bireysel psikoloji ekolünün kurucusu Avusturyalı psikiyatrist.
 - 13 Maurice Halbwachs (1877-1945): Fransız sosyal psikolog ve sosyolog. Toplumsal bellek kavramını ortaya koydu ve 16 Mart 1945'te Buchenwald Toplama Kampı'nda hayatını kaybetti.
 - 14 Frederic Bartlett (1886-1969): Uygulamalı deneyssel psikolojinin gelişmesine katkıda bulunan İngiliz psikolog.

da, bu gibi örnekleri alıyor, fakat sosyolojizm yapmıyor. Bu sosyolojizm yapanlar Amerika'da da vardır. Özellikle kültürel antropoloji çok büyük bir gelişme gösterdi. Franz Boas¹⁵ ve öğrencileri somut deneyler yaptıkları halde, açıklamaya gelince sosyolojizm yapmaktan kendilerini alamamıştır. Franz Boas'ın öğrencisi Margaret Mead,¹⁶ çeşitli yerlere seyahat etmiştir. İncelediği insanların ilişkilerinden söz ederken, "Bunların hepsi sosyal yapıya göre ortaya çıkıyor," der. Bunda şüphesiz hakikat vardır. Fakat bu, taraflı ve dar bir sosyolojizm yapmaktan başka bir şey değildir.

İnsanlar hiçbir zaman etkisi altında kaldıkları uyarıların pasif olarak karşılamazlar, insanlar uyarılara karşı daima selektif, seçici bir şekilde reaksiyon verirler. Hatta aynı insan üzerinde de aynı uyarının etkisi değişir. Onun için sosyal uyarılar her insan üzerinde aynı etkiyi yapmazlar. Bu da bize, bireysel farklar psikolojisinin bazı esaslarını hatırlatır, hemen hemen psikolojik bakımdan birbirinin aynı iki insan bulamayız! Bazı sosyologlar bütün insanları aynı kalıptan çıkmış kabul ediyorlar. Bu tamamen yanlıştır. Bu böyle görünse de, içteki reaksiyon dışın etkisiyle kapalı kalacaktır ki, burada Freud'un bize verdiği hakikati hatırlayabiliriz. Bunu, birbirine çok benzeyen ilkeller arasında bile görürüz. L. Bruhl¹⁷ bunların zihniyetini yazmıştır. Diğer taraftan Rodin¹⁸ ilkeller arasında ilk elden yaptığı araştırmalarla gösteriyor ki, bunlar arasında bile iki insan tam birbirinin aynı değildir. Orada da "bu neden böyle?" diye ortaya çıkan insan bulunuyor.

15 Franz Boas (1858-1942): Modern antropolojinin kurucusu olan Alman kökenli ABD vatandaşı dilbilimci ve etnolog.

16 Margaret Mead (1901-1978): Okyanusya halklarıyla ilgili kültürel çalışmaları bilinen ABD'li antropolog.

17 Lucien Levy-Bruhl (1857-1939): Fransız antropolog, toplumbilimci ve filozof.

18 Paul Radin (1883-1959): ABD'li antropolog. Toplumsal yapıların tarih modelini etkileyen çalışmalarıyla tanınır.

O halde, sosyal psikoloji için şimdiye kadar yapıldığı gibi, bir taraftan sosyolojizm ve psikolojizm yapmak yanlıştır. Ve bunlar ayrı ayrı şeyler değildir ve bir sosyal psikoloji varsa, bu psikolojinin ancak belirli değişkenleri içinde incelenebilir. Otoritelerden kurtulmanızı ve olaylar peşinden gitmenizi isteyeceğim!

Evvelâ bazı hakikatler bulacağız ve sosyal psikolojiyi bunun üzerine kuracağız.

24.XI.942

Ne psikoloji bireyin avukatıdır; ne de sosyoloji toplumun avukatıdır. Şimdiye kadar böyle anlaşılması psikolojinin gelişimine engel olmuştur. Şimdi daha özel bir şekilde, tarihi seyir içinde sosyal psikolojinin alanını ve metotlarını kısaca gözden geçirelim.

İnsanın sosyal ilişkilerinin bir tarifini yapmak istediğimiz zaman bunu bilimsel bir şekilde, ne sosyolojinin ne de psikolojinin içinde bulamıyoruz. Bu tarifi yakın zamanlarda bulabiliyoruz. Bunun da sebebi, biliyorsunuz, psikolojinin çok geç gelişmiş bir bilim olmasıdır. Sosyal psikolojinin de gelişimi psikolojiden daha geçtir. Onun için insan ilişkileri geçmişte ne gibi fikirler olduğunu anlamak için filozoflara, tarihçilere, siyasilere bakmak gerekir. Bu devirlerdeki fikirlerin tarihi üzerinde durmayacağım. Bunu diğer derslerde görüyorsunuz. Bu düşüncülerin fikirlerinde, bugünkü bilimsel diyeceğimiz fikirlere az rast ediyoruz. Bunların insan hakkında verdikleri fikirler, meydana getirdikleri sistemlere uygun olan fikirlerdir. Bugünün görüşlerinin aydınlığından bu fikirlere bakmak lâzımdır. Deneysel sosyal psikoloji deneysel psikolojiden de geç oluşmuştur. Bunun sebebini araştıralım. Sebebi, ilk zamanlarda deneysel psikolojiye hâkim olan fikirlerdir.

Etraflıca araştırmacı (tafahhuscu), sezdirici (ihşascı), atomcu,¹⁹ entelektüalist²⁰ bir psikoloji anlayışı ile bir prensip üzerine sosyal psikoloji kurulamayacağı kendiliğinden ortaya çıkar. İki insan karşılaştığı zaman birbiri üzerinde duygusal bir nitelik alır. Deneyssel psikoloji bu şekilde iken sosyal psikoloji kurulamıyor. Bununla beraber, bunun istisnaları var. Meselâ, 19. yüzyılda İngiliz ütilitaristleri²¹ insan ilişkilerini entelektüalist olarak almıyorlar, sosyal psikolojiyi faydacı bir esas üzerine kurmak istiyorlar.

Böyle bir sosyal psikolojide daha evvel sözünü ettiğimiz görüşlerin etkisi vardır. Bunda bilimsel bir nitelik görülmez. Aleksander Bain²² bu ütilitaristlerden biridir. Teorik olarak başka eğilimler de var. Meselâ 1860'ta Almanya'da Lazarus²³ ve Steinthal²⁴ adında iki bilgin sosyal psikolojiyi yakından takip eden bir dergi çıkarıyorlar: Völker psiko­loji ve *Sprachwissenschaft*. Bu dergide bugün materyal olarak kullanabileceğimiz birçok malzeme var. Fakat bunlar da, bugün bizim anladığımız şekilde sosyal psikoloji yapmıyorlar. Daha çok kolektif vicdan meselesiyle ilgileniyorlar. Yine bu sırada, Darwin'in²⁵ etkisi görülüyor. Onun etki-

-
- 19 Atomcu: Maddeci filozoflar Empedokles ve Anaxagoras'ın ardından Leukippos ve onun öğrencisi Demokritos tarafından, benzer bir materyalizm doğrultusunda oluşturdukları atom düşüncesiyle anılan felsefe okuluna bağlı kişi.
- 20 Entelektüalist: İradecilik karşıtı ve bilgibilimde usçuluk doğrultusunda davranan kişi.
- 21 Ütilitarist: Herhangi bir eylemin yalnızca o eylemde bulunan kişiye değil, herkese yarar sağlamasını doğruluk ölçütü olarak alan kişi.
- 22 Alexander Bain (1818-1903): Etik, zihin felsefesi, psikoloji, mantık, dilbilim ve eğitim alanında çalışan İskoç filozof.
- 23 Moritz Lazarus (1824-1903): Judaizm (Musevilik), anti-semitizm ve karşılaştırmalı psikoloji alanlarında çalışmış Yahudi filozof ve psikolog.
- 24 Heymann Steinthal (1823-1899): Alman filolog ve filozof.
- 25 Charles Darwin (1809-1882): İngiliz biyolog ve doğa tarihçisi. İnsanın da içinde olduğu tüm canlı türlerinin doğal seleksiyon yoluyla bir ya da birkaç ortak atadan evrildiğine ilişkin pek çok kanıt sunmuştur.

si altında Herbert Spencer²⁶ daha ilkel hayvan topluluğundan *anologie*²⁷ yaparak insanlar hakkında fikirler çıkarıyorlar. Evrim teorisi etkisi altında Herbert Spencer'in anlayışı, toplum anlayışına uygundur.

Bu teorik eserlerden başka, tek tük eserlere de rastlıyoruz. Bunların arasında özellikle iki tanesini söyleyeceğiz. Bilhassa Fransız Braille'in²⁸ 1840'ta yaptığı telkin deneyleridir. Daha sonra bu telkin deneylerini Fransa'da Hippolyte Bernheim²⁹ yapmıştır. Daha sonra iki Fransız psikolog Binet³⁰ ve Ferre³¹ telkin deneylerine devam ediyorlar. Fakat Binet ve Ferre, 19. yüzyılın ortalarında telkin deneyleri yaparken ayrıca sosyal psikoloji yaptıklarının farkında değildirlir.

19. yüzyılın ikinci yarısında bile, bu tür az sayıda deneysel araştırmalara rastlıyoruz. 19. yüzyılın özellikle son 10 senesinde, bu deneylerden de yararlanarak, sosyal psikolojinin gelişmeye başladığını görüyoruz. Tarde, bu sosyal ilişkileri taklit fikri üzerine kuruyor. Le Bon³² da, taklit ve telkin deneyleri, insan toplulukları içindeki sonuçlar ve patolojik psikolojiden yararlanıyor. Bu kaynaklardan, büyük sosyal olaylarla ilgili yorumlar çıkarılıyor. Görüyoruz ki, sosyal psikoloji gelişmesinde ilk zamanlarda en çok taklit ve tel-

26 Herbert Spencer (1820-1903): İngiliz filozof ve sosyolog. Evrim kuramını yaşamın tüm alanlarına uygulamış ve bilimsel bir felsefe sistemi kurmaya çalışmıştır.

27 *Anologie* (Analoji): Benzeşme, örnekseme.

28 Louis Braille (1809-1852): Fransız eğitimci ve mucit. Görme engellilerin okuma ve yazması için dünya çapında kullanılan körler alfabesi sistemini geliştirmiştir.

29 Hippolyte Bernheim (1840-1919): Fransız nörolog. Hipnozla ilgili çalışmalarıyla tanınır.

30 Alfred Binet (1857-1911): Fransız psikolog. Cinsel fetişizm kavramını tanımlayan kişidir.

31 Charles Simon Ferre (1852-1957): Fransız hekim. Alfred Binet'in çalışma arkadaşlarındandır.

32 Gustave Le Bon (1841-1931): Fransız sosyolog ve antropolog. Toplum ve kitlesel psikolojisi üzerine yaptığı çalışmalarla tanınır.

kin kavramları vardır. Bu taklit ve telkin kavramı, bugünkü psikolojide de önemli bir yer kaplar. 20. yüzyıl başladıktan sonra, bugün de sosyal psikolojide önemli bir yeri olan başka bir kavramın da, kuvvetle yer aldığını görüyoruz. Bu kavram, içgüdü kavramıdır. Bu içgüdüden biyolojik temeli olan şeyleri kastediyoruz. Bu içgüdülerin sosyal psikolojideki yeri ve geçirdiği aşamalar hakkında bir özet yapalım.

İçgüdü kavramını, bütün psikolojiye mâl eden 1908'de İngiliz psikolog William McDougall tarafından yazılan *Sosyal Psikolojiye Giriş* adlı eserdir. McDougall'ın bu kitabının sosyal psikolojide büyük rolü olmuştur. McDougall tıp öğrenimi görmüştür ve evrim teorisinin etkisi altındadır. Bu eser ve ondan sonraki eserler, düşünce tarzı üzerinde büyük etki yapmıştır. Eserin özünü, derine inmeden veriyorum.

McDougall evvelâ psikolojide entelektüalizme karşı tepki göstermiştir ve içgüdülerin önemini belirtmeye çalışmıştır. İçgüdülerin insan ilişkilerine nasıl önemli bir şekil verdiğini anlatmıştır. İnsanda ne gibi içgüdüler olduğunu açıklamış ve bu içgüdülerin bir sınıflandırmasını yapmıştır. Bunu yaparken esas ve bağımlı içgüdüleri ayırmıştır. Daha çok üzerinde durmuyorum; çünkü bu sınıflandırmanın bugün değeri yoktur. Ve 1924'teki kitabında da, içgüdüleri "insan faaliyetlerinin başlıca iticileri" olarak tanımlıyor. 1908'deki eserinde ortaya sürdüğü en önemli fikir, heyecanları içgüdülere bağlamasıdır. İnsan ne zaman heyecanlanır? Aç olduğu zaman ve açlığını doyurduğu zaman.

1908'den sonra McDougall'ın bu kadar kuvvetle savunduğu içgüdüler fikri psikolojide büyük önem kazanıyor. Bundan sonra McDougall'ın etkisini iktisatçılar, sosyologlar ve eğitimciler üzerinde görüyoruz. Meselâ; iktisatçı Thorstein Veblen'in³³ 1914'te yazdığı eserinde Mc Dougall'ın etkisini

33 Thorstein Veblen (1857-1929): ABD'li iktisatçı ve sosyolog. Kurumsal iktisat ekolünün kurucularından biridir.

görüyoruz. *İşçilik içgüdüsü* adlı kitap!

Trotter³⁴ 1923'te *Kitlenin Barış ve Savaş İçindeki İçgüdüsü* adıyla yazdığı eser örnek oluşturur. Amerika'da psikoloji alanında tanınmış Prof. Thorndike³⁵ 1913'te yazdığı *İnsanın Asıl Niteliği* adlı eserinde McDougall'den ne kadar esinlendiğini gösteriyor. Kitabını kullandığım Woodworth'un³⁶ eserinde de McDougall'in içgüdücü etkisini görüyoruz. Bu eserlerde ve saymadığımız eserlerde, içgüdülerin bir listesi yapılmıştır. Bunların üzerinde durmayacağım. Davranışçılıkta Watson'un³⁷ içgüdülere karşı nasıl bir vaziyet aldığını biliyoruz.

İçgüdüler yaradılıştan gelir! Halbuki davranışçılar insan hareketlerini şartlı reflekslerle açıklamaya çalışıyorlardı. İşte bundan dolayı içgüdülere karşı olumsuz bir durum alıyorlar. Bu olumsuz durum, sosyal psikolojinin ve genellikle psikolojinin gelişiminde sağlıklı bir etki yapmıştır. Meselâ; geçen sefer adı geçen F.H. Allport 1924'te *Sosyal Psikoloji* adlı eserinde davranışçılık üzerine inşa edilmiş sosyal psikoloji kurmak istemediğini vurguluyor. Bundan sonra içgüdü meselesi daha dengeli bir şekilde meydana çıkıyor. İçgüdücülük 1920-1930 arasında daha az savunuluyor. Fakat 1930'dan sonra teorik alandan daha çok, deneysel olarak önemi artıyor. İçgüdüler alanında Tolman³⁸ ve öğrencileri, Wundt³⁹ ve öğrencileri,

34 Wilfred Trotter (1872-1939): İngiliz cerrah. Sosyal psikoloji alanındaki çalışmalarıyla da tanınır.

35 Edward Thorndike (1874-1949): ABD'li psikolog. Eğitim psikolojisinin kurucusu olarak bilinir.

36 Robert S. Woodworth (1869-1962): ABD'li psikolog. İşlevselci akımın önde gelen temsilcilerindendir.

37 John Broadus Watson (1878-1958): ABD'li psikolog. Psikolojide davranışçılık ekolüne yaptığı katkılarla tanınır.

38 Edward C. Tolman (1886-1959): ABD'li psikolog. Davranışçı psikolojinin temsilcilerindendir.

39 Wilhelm Wundt (1832-1920): Alman fizyolog ve psikolog. Modern psikolojinin kurucularındandır. İlk psikoloji laboratuvarını kurarak deneysel psikolojinin adımlarını atmıştır.

Lewin⁴⁰ ve öğrencileri tarafından yapılan deneylerden söz etmek gerekir. Gordon⁴¹ ve öğrencileri, sadece içgüdüler üzerine yapılan deneyleri bir araya getirerek bir eser meydana getirmişlerdir. Gordon hayvan psikolojisi profesörüdür. Lewin özellikle doktora öğrencilerini içgüdüler üzerinde deneyler yapmaya yöneltmiştir. Bu şekilde, içgüdüler konusunda teorik alandan çıkıp deneylerle kanıtlanabilen yolda ilerlerken, farklı okullardan gelen bilim insanlarının belli noktalarda buluştuklarını görüyoruz. Bu da, psikolojide gerçekten belirli değişkenler içinde, ortak anlatımlara doğru gidildiğini gösterir.

Şimdi yeni bir kavram alacağız. Bu, sosyal psikoloji üzerinde kültürel antropolojinin etkisidir. Sosyal psikolojinin gelişmesinde önemli bir etki yapan araştırmalar, kültürel antropoloji bilginlerinin araştırmalarıdır. Bunlar arasında; Boas, Lowie,⁴² Thurnwald,⁴³ Kroeber'i⁴⁴ söyleyebiliriz. Boas, 1890'dan beri Amerika'da antropoloji profesörüdür. Sırası gelince bunlardan fikir değil, materyal alacağız. Bu kültürel antropolojinin etkisi çok olumlu olmuştur.

Kişiye nasıl bilirsin, kendim gibi! Birçok psikolog, kendi fikirlerini her konuya yaymak darlığına düşmüşlerdir. Pek çok bilginin eserleri, özellikle sosyal psikologları bu darlıktan kurtarmak için olumlu bir etki yapmıştır. Bu eserler göstermiştir ki, içgüdüleri düzenleme konusunda ve en temel psikolojik konularda sosyal yapının büyük etkisi vardır. Kültürel antropoloji bilginleri, psikologlar ve özellikle

40 Kurt Lewin (1890-1947): ABD'li psikolog ve sosyolog. İleri sürdüğü dinamik davranış kuramı insan ve hayvan davranışları üzerinde birçok araştırmaya yol açtı.

41 Thomas Gordon (1918-2002): ABD'li klinik psikolog. Öğrenme konusundaki çalışmalarıyla bilinir.

42 Robert Lowie (1883-1957): ABD'li antropolog. Franz Boas'ın öğrencisidir.

43 Richard Thurnwald (1869-1954): Avusturyalı antropolog ve sosyolog. Karşılaştırmalı çalışmalarıyla tanınır.

44 Alfred Kroeber (1876-1960): Franz Boas'ın öğrencisi olan ABD'li antropolog. Kültürel antropoloji ve arkeoloji alanında önemli çalışmaları vardır.

sosyal psikologları büyük bir perspektif yokluğundan kurtarmıştır. Kültürel antropoloji⁴⁵ bilginleri çok büyük hatalar da yapmışlardır. Meselâ; “her topluluğun kendine özgü kültürü vardır,” derler. Fakat psikoloji yapılırken öyle prensipler bulmak gerekiyor ki, aynı kültürün özelliklerine rağmen, genel, insanla ilgili değişkenler ortaya konabilsin. Toplumdan topluma değişen fizik yoktur! Ama kültürün kendine has olma durumu vardır. Kültürel antropoloji bilginleri, davranışçılar gibi, içgüdülerin önemini azımsıyorlar. Fakat bu bilginlerin değer verdikleri konular, materyal yönünden önemlidir. Lowie’nin eserinde, Durkheim’ın ilkel toplum diye tanımladığı toplumlardan ayrı toplumlar olduğunu görüyoruz. O halde; ayrı toplumlarda ayrı psikolojiler olamaz. Psikoloji varsa her yerde aynı olmalıdır.

15.XII.942 Salı

Freud’un fikirleri de sosyal psikolojide etkili olmuştur. McDougall gibi Freud’un da etkisi, bütün sosyal olgularda içgüdülerin ilişkilerde kendisini göstermesi şeklinde olmuştur. Birçok deneyden söz edilmiştir (Binet, Ferre, Bettelheim).⁴⁶ Özellikle 20. yüzyıldan itibaren bu deneyler günden güne artmaktadır. Bunlardan bazılarına işaret edelim. Meselâ; Triplett⁴⁷ Amerika’da bir dergide rekabet ilişkilerini ele alıyor. 1914’te Alman psikolog Moede,⁴⁸ oldukça basit psikolojik fonksiyonlar üzerinde grubun etkisini gösteren deneyler

45 Antropoloji: Geçmiş ve günümüz topluluklarında yaşayan insanların çeşitli yönlerini inceleyen bilim dalı.

46 Bruno Bettelheim (1903-1990): ABD’li psikolog. Otistik çocuklarla ilgili çalışmalarıyla tanınır.

47 Norman Triplett (1861-1931): ABD’li psikolog. Sosyal psikoloji alanındaki ilk deney olarak kabul edilen sosyal kolaylaştırma deneyini yapmıştır.

48 Walther Moede (1888-1958): Alman psikolog. Deneysel psikoloji alanındaki kitaplarıyla tanınır.

yapıyor. Dinamometre⁴⁹ ile, Moede'nin deneyleri daha çok basit psikolojik fonksiyonlar üzerinde grubun etkisini gösteren deneylerdi.

Bundan sonra F.H. Allport Amerika'da 1915'ten itibaren Harvard Üniversitesi'nde senelerce çalışarak bir seri deney yapıyor ve Moede gibi basit psikolojik fonksiyonları ele alıyor. Fakat bununla kalmıyor. Düşünme gibi, oldukça kompleks olan psikolojik fonksiyonlar üzerinde de nicel deneyler yapıyor. Bundan başka, yazdığı bir kitapta, grup içinde muhtelif psikolojik fonksiyonların verimindeki psikolojik farklar, yalnız ve beraber çalışırken psikolojik farklar ve rekabet konularında grubun etkisini ele alıyor.

F.H. Allport'tan sonra Moore'un⁵⁰ araştırmasından söz edelim. Moore, insanın hükmü üzerinde çoğunluğun fikrinin etkisini gösteriyor. Daha sonra sosyal psikologlar kişilik konularını ele alıyor. Meselâ; inatçılık, geçimsizlik gibi grup ilişkilerinde önemli olan ilişkileri inceliyorlar. Bu ilişkiler, Gordon Allport⁵¹ tarafından gösterilmiştir. G. Allport, William James'in⁵² öğrencisidir. Allport, kişilik gibi güç bir meseleyi ele alır. 1920'den sonra genetik psikoloji alanında ve sosyal psikolojide önemli araştırmalar yapıyor. Davranışçıların gayretleri bu alanda önemli esaslar veriyor. Watson'un deneyleri, bu alanın önemli deneyleri arasındadır.

Çocuklarda sosyal duyguların oluşumu, özellikle 1930'dan sonra önem kazanıyor. Gardner Murphy'nin⁵³ *Sosyal Davra-*

49 Dinamometre: Fiziksel güçleri ölçmekte kullanılan düzenek.

50 George Edward Moore (1873-1958): İngiliz filozof. Idealizme olan şiddetli karşı çıkışı ile tanınır. Bertrand Russell, Ludwig Wittgenstein ve Gottlob Frege ile birlikte analitik felsefe akımının kurucularından biridir.

51 Gordon Allport (1897-1967): ABD'li filozof. 1937-1949 yılları arasında *Journal of Abnormal and Psychology* adlı dergiyi yayınlamıştır.

52 William James (1842-1910): ABD'li filozof ve psikolog. Psikolojide işlevselcilik akımının öncüsüdür.

53 Gardner Murphy (1895-1979): ABD'li psikolog. DeneySEL sosyal psikoloji alanında önemli çalışmaları vardır.

nış ve Çocuk Kişiliği adlı kitabı bu alanın önemli yayınlarından dır.

Bu deneyler sosyal psikolojinin deneysel bir psikoloji şubesi haline geldiğini gösteriyor. Bunun olumsuz bir yanı vardır. Bugün sosyal meselelerin kazandığı önem, psikolojide bu alanın çok işlenmesine sebep oluyor. Fakat bu araştırmaların hepsi aynı değerde değildir. Araştırmaların çoğu belirli değişkenlere indirgenmemiştir. Bunlar içinde iş olsun türünden deneyler de vardır. Bilim yapmak cetvel yapmak da değildir!

Şimdi sosyal psikolojide deneyin rolünden söz edelim. Demek ki, farklı bilim alanlarında olduğu gibi sosyal psikolojide de kör araştırmalar yapılıyor. Bunun nedeni, yapılan araştırmalarda problemin ortaya konuluşundaki metotsuzluktur. Problemin yanlış kurulması hakkında Einstein⁵⁴ önemle duruyor.

Bu hakikati, özellikle sosyal psikoloji gibi karışık bir konuya uygulamak çok güçtür. Neyi arıyorsak, onun üzerinde değişkenleri uygulamak gerekir. Sosyal psikolojideki deneylerde bu değişkenleri uygulamak için birçok aşamalardan geçilmelidir. Sosyal psikolojide bir deney yapabilmek için evvelâ incelenecek insanı belirli bir sosyal topluluğa yerleştirmek lâzımdır. Bunun için tarihçi, iktisatçı ve antropoloğun karşılaştığı meselelerle karşılaşacak ve buradan psikolojiye geçecek hipotezlerin gelmesi gerekir. Bu hipotezleri hatırd tutarak ve belirli bir toplumda olayların ne şekilde kavramlaştığını kayıt ederek ilerlenmelidir. Bundan sonra, problemi küçölterek, yani olaylardan süzerek, psikolojide bir araştırma problemi elde edilir. Bu aşamada artık problem açıklık kazanmıştır. Yalnız küçük bir deney odasında elde edilen sonuç, eğer küçölme, yani süzölme iyi yapılmış-

54 Albert Einstein (1879-1955): Alman teorik fizikçi ve bilim insanı. En bilinen teorilerinden biri Görelilik Teorisi'dir.

sa, daha geniş anlam kazanır. “Sosyal psikolojide hangi yöntem kullanılır,” diyemeyiz! Bunu, problemin özelliği gösterir. Bazı hallerde deney gerekmez ve kötü sonuç verebilir. O zaman başka şekilde inceleme yapmak gerekir. Bundan sonra, çeşitli aşamalarda bazı araştırmaların sonuçlarını vereceğiz. Bu şekilde küçültülmüş meseleler, bize daha geniş anlamlar verir.

Prof. Murphy bunun için üç örnek veriyor: Birincisi, Piaget’in⁵⁵ çocuklarında ahlâk değerlerinin gelişimi meselesidir. Piaget bunu, çocuk oyunlarında inceliyor. İkinci örnek olarak, Lewin’in içgüdü ve benlik seviyesi üzerindeki araştırmalarını veriyor. Üçüncü örnekte Muzaffer Şerif’in sosyal normlarını ele alıyor. Şimdi bunlardan bir sonuç çıkaralım: Psikoloji bir deney bilimidir diye, deneyi körü körüne yapmak, deneyi körletmektir. Murphy, bütün doğa bilimlerinin bu özellikleri dikkate alarak yerleşmiş olduğu açıklamasını yapıyor.

İlk konu olarak, insanların sosyal ilişkileri ve bunların normlarını alacağız. Buna değinmeden önce, sosyal psikoloji ve diğer bilimlere ele alalım. Görüyoruz ki, diğer bilimlerden muhtelif materyal geliyor ve bu materyallerin bir araya gelmesi, tek başına önemli değildir. Ancak sosyal psikoloji, bunları materyal olarak alır ve konusu ise başkadır.

Sosyal psikoloji, psikolojinin bir şubesi olarak biyoloji, fizyoloji ile ilgilidir. Diğer taraftan sosyal psikoloji sosyal bilimlerle ilgilidir. Fakat bir taraftan sosyal psikoloji fizyolojiye çevrilemeyeceği gibi, psikoloji de ortadan kalkmaz. Sosyal psikoloji bunlardan spesifik bir şekilde yararlanır. Psikoloji, insanın bütün bir birey olarak yaptığı faaliyet ve karşılaşmaları alır. Bunu fizyolojiden çıkaramayız. Fakat bütün hareketlerde fizyolojik bir esas var. Diğer taraftan insanın fa-

55 Jean Piaget (1896-1980): İsviçreli psikolog. Genetik epistemoloji ve bilişsel gelişim alanında önemli çalışmalar yapmıştır.

aliyetlerinde toplumun büyük bir etkisi var. Fakat yine psikolojik bir taraf var. Bir örnekle bunu ispat edelim: Özellikle örneği fizyolojiye çok yakın bir yerden aldım. Heyecanlar! Bu heyecanlar fizyolojiye çok yakındır. Lange-James⁵⁶ teorisine göre heyecanlar fizyolojiktir. Kalbin vurması, kana adrenalinin karışması gibi. Fizyolog Cannon'a⁵⁷ göre organizma olduğu yerde fazla enerji sarf etmektedir. Bu organik belirtiler olmasa, heyecanların rengi kalmaz, pek silik olur. Bu heyecanlar hem periferik hem de merkezî sinir sisteminde diencephalon'da⁵⁸ meydana gelmektedir.

Fakat iş bununla bitmiyor. Columbia Üniversitesi'nden Prof. Landis,⁵⁹ fizyolojik değişmelerin heyecanın duyulan halini vermediğini söylüyor. Bu hal, fizyolojiden sonra kalan haldir. Prof. Cantril⁶⁰ ve Hunt⁶¹ dışarıdan deneklere adrenalini⁶² enjekte ediyorlar ve deneklere soruyorlar. Denekler, "Bir şey oluyorum ama ne olduğumu bilmiyorum," diyorlar. O zaman heyecanı yalnız fizyolojik değil, başka etkenlerle birlikte düşünmek lâzımdır. Demek ki, fizyolojiye ve psikolojiye kalan bir alan var.

-
- 56 Lange-James teorisi: Coşkuların, coşku uyandıran durumların, bedende ortaya çıkan fizyolojik değişikliklerin algılanması sonucu olduğunu savunan görüş. ABD'li filozof ve psikolog William James ve Danimarkalı fizyolog Carl Lange birbirlerinden bağımsız olarak bu teoriyi 19. yüzyılın sonlarında geliştirmişlerdir.
- 57 Walter Bradford Cannon (1871-1945): X ışınlarının fizyolojide kullanımına öncülük etmiş ve vücutta iç ortamın dengesini sağlayan mekanizmaları incelemiş ABD'li fizyolog.
- 58 Diencephalon: Ara beyin diye de bilinen, beyin sapı ile beyin yanküreleri arasında kalan beyin bölümü.
- 59 Carney Landis (1897-1962): *Textbook of Abnormal Psychology* kitabının yazarı ABD'li psikiyatrist.
- 60 Hadley Cantril (1906-1969): Psikolojideki temel bağlantıları araştıran ABD'li psikolog ve sosyolog.
- 61 William A. Hunt: Hadley Cantril ile birlikte 1932'de adrenalini enjeksiyonları deneyini yapan ABD'li fizyolog.
- 62 Adrenalin: Damarları daraltma, bronşları açma, kanamaları durdurma amaçlı kullanılan, kan şekerinin yükselmesine yol açan böbreküstü bezi salgısı.

Sosyolojiye gelelim. Etnolojide⁶³ görüyoruz ki, çeşitli toplumlarda heyecan veren nedenler ayrı ayrıdır. Meselâ; bir elbise herkese aynı heyecanı vermez. McDougall'ın dediği gibi, heyecanların esasları içgüdülerdir. Bu da, sosyal değildir. Demek ki, sosyal bilimleri ne kadar bilirsek bilelim, yine heyecanlarda bir psikolojik durum görülür. İnsanın karşılaşması daima seçicidir. Bireyden bireye değişen selektivite daima etkisini gösteriyor. Her şeyde geçerli olan bireysel farklar burada da geçerlidir. Demek ki, psikolojinin ve onun bir şubesi olan sosyal psikolojinin ilgili olduğu bilimlerden ayrı olan kendine özgü bir alanı vardır. Diğer bilimlerden bu alan için de yararlanacağız. Meselâ; çocukta lisan nasıl meydana geliyor? Bu sosyal psikolojinin konusu!

22.XII.942 Salı

Evvelâ bazı genel psikolojik olaylardan kısaca bahsedeceğim. Bunlar öyle psikolojik olaylar ki, her toplumda bu psikolojik olaylara rastlıyoruz. Bunların ayrıntılı bir listesini veya psikolojisini yapamayacağız. Bunlar ne gibi konulardır, önemi nedir, bunlara işaret ederek geçeceğiz. Özellikle insan ile ilgili olaylar arasından interaktif olayları gözden geçireceğiz. Bu içgüdüsel olaylardan başka insanla ilgili psikolojik olaylar arasında algılar, öğrenme üzerinde duracağız.

Evvelâ içgüdüleri alalım. Yazık ki, içgüdü olayı deneysel psikolojinin kuruluşuna ait nedenlerden dolayı 20. yüzyılın başına kadar psikolojide lâyık olduğu merkezî yeri alamamıştır. Deneysel psikoloji bilinçli, atomcu, çağrışımçı ve çözümleyici ilkeler hâkimiyetinde işe başlamıştı. Belki bunda semavi dinlerin etkisi vardı. Fakat Darwin'in etkisiyle in-

63 Etnoloji: İnsanların etnik gruplara ayrılışını, bu grupların kökenini, oluşumunu, yeryüzüne yayılışını, aralarındaki bağıntıları ve bunların töre, dil ve kültür niteliklerini araştıran bilim dalı.

san ve hayvanlar arasındaki uçurum ortadan kalktı. Yalnız insanları hayvanlara benzetmiyorum, ancak insanlar da, evrimde bu halkayı oluşturuyor. O halde, onlar da hayat mücadelesi içinde bulunurlar. Yemek, içmek, uyumak, korunmak gibi! Bu faaliyetleri yapmak demek içgüdüsel faaliyetleri yapmak demektir. Görüyoruz ki, insan da her şeyden evvel kendi ve neslinin hayatını meydana getirmek için içgüdüsel hareketler yapar. Darwin, *İnsanlarda ve Hayvanlarda Heyecanların İfadesi* adlı kitabında, insanlardaki heyecanların diğer hayvanlarda olduğundan farklı olmadığı üzerinde ısrarla durur. Ondan evvel psikolojide entelektüalizm vardı. Fakat bir bilim olarak çalışmak iddiasında olan psikolojide en büyük etkiyi Darwin yapmıştır. Psikolojide de en büyük etkiyi gösterenler de, yine Darwin'in etkisi altında olanlardır. Romanes⁶⁴ bütün organizmalar gibi insanlarda da içgüdülerin önemini gösteriyor. Fakat Romanes, Anekdot yöntemi⁶⁵ kullandığı için bunu psikolojide önemle uygulayamıyoruz. Bundan başka Galton⁶⁶ da, içgüdülerin rolünü, merkezî önemini vurgulamıştır. Bundan başka, özellikle önemle ve merkezî bir pozisyonda içgüdülerden bahseden William James olmuştur. Hayvanların yalnız içgüdülerle hareket ettikleri sanılıyordu. James, "insanlarda bu içgüdüler vardır, en çok içgüdüsel olan yaratık insandır," dedikten sonra içgüdülerin bir listesini veriyor.

Psikolojide Thorndike'ı alalım. Thorndike'da da içgüdülerin önemli bir yer tuttuğunu görüyoruz. Fakat içgüdü meselesini psikolojide merkezîleştirenler, özellikle Freud ve McDougall'dir. McDougall de Darwin'den esinlenmiştir. Bugün

64 George Romanes (1848-1894): Kanadalı evrimci biyolog ve fizyolog. Kognitif süreçlerin insanlarda ve hayvanlardaki benzerliklerine dikkat çeken çalışmalar yapmıştır.

65 Anekdot yöntemi: Davranış izleme yöntemi.

66 Francis Galton (1822-1911): Deneysel psikoloji, antropoloji, kalıtım, istatistik, meteoroloji gibi konularda çalışan İngiliz bilim insanı.

içgüdü meselesinin deneysel psikolojide artık temel bir önemi vardır. Bugün içgüdüler üzerinde çalışanlar tamamıyla determinist⁶⁷ bir şekilde çalışıyorlar. Bergson⁶⁸ bu konuda anti-entelektüalist olarak determinizmi bırakıyor ve vitalist⁶⁹ bir yol tutuyor. Fakat Woodworth ise, içgüdülerde determinizmi kabul ediyor. Patolojik psikolojide bile, olguların kökünde arzular bulunuyor. Bugün Gestalt⁷⁰ psikologlarının en genci ve en verimlisi Kurt Lewin bütün psikolojik olguların kökünde içgüdüleri kabul ediyor. Amerika'da Prof. Tolman ve Warden⁷¹ bütün araştırmalarında bu içgüdüleri göz önünde bulunduruyorlar.

Bugün içgüdü meselesi için muhtelif kelimeler kullanılıyor. Bazıları ihtiyaç diye kullanıyorlar (Bedürfnis).⁷² Tolman ve Warden'in bütün araştırmaları psikolojinin hangi sahasında olursa olsun, bir içgüdü meselesinin işe karıştığını göstermiştir. Bu içgüdülerin sosyal psikolojide büyük rolleri vardır ve insanın hiç olmazsa, en azından bu ihtiyaçlarının tatmin edilmesi lâzımdır. Çocuk tamamen haz ilkesine göre yaşar. Kendimizde dahi bu içgüdülerin etkisini, samimi olarak kendi motiflerimizi incelersek, bu içgüdüleri ne kadar köklü olarak ele alabiliriz? İşte insan karakteri, insan

67 Determinist: İnsanların ahlaki eylemlerde bulunurken psikolojik, toplumsal, ahlaki, hukuksal bazı etkenlerin zorunlu sonucu olarak davrandığını, bu nedenle de bu eylemlerinde özgür olmadığını savunan öğretiye bağlı kişi, belirlenimci.

68 Henri-Louis Bergson (1859-1941): Birçok düşünürü, gerçekliği kavramak için sezgi süreçlerinin soyut rasyonalizm ve bilimden daha anlamlı olduğuna ikna eden Fransız filozof.

69 Vitalist: Canlı varlıkların fizik yasaları dışında, metafizik güçler tarafından var edildiğini ve mistik güçler sayesinde hareket ettiğini savunan görüşe bağlı kişi.

70 Gestalt teorisi: Bütünün, parçaların toplamından daha anlamlı ve farklı olduğunu, bireyin her şeyi bir bütün olarak algılama eğilimi gösterdiğini savunan görüş.

71 Carl John Warden (1890-1961): Columbia Üniversitesi Hayvan Psikoloji Laboratuvarı yöneticiliğini yapan ABD'li psikolog. İnsan davranışının evrimi konusundaki çalışmalarıyla tanınır.

72 Bedürfnis: İhtiyaç.

tabiatı deyince bu içgüdüler var, demektir. Artık Rousseau, Eflatun, Hobbes gibilerden faydalanamıyoruz! İçgüdüler deyince; psikolojik olarak alınca, bunlar ne iyidir ne kötüdür. İşte bunlar insanın psikolojik faaliyetlerinin başlıca zemberekleridir. Onun için, insan karakteri için filozofların parlak fikirlerinin bize bir faydası, büyük önemi yoktur. McDougall'e göre, içgüdü bir kere öğrenmeye bağlı değil! Sonra en önemli noktası; içgüdülerin belirli bir noktaya yönelmiş olmasıdır ve algı ile dikkat de buna bağlıdır.

Bunu kendimizde de gözleyebiliriz. Yine McDougall'e göre, heyecanların kökünde de içgüdüler vardır. Tolman'a göre algı ve öğrenmenin kökünde içgüdüler varsa, öğrenme daha kısa sürede olur. Şimdi bunun tatmin edilmemesi ne netice veriyor? Meselâ; açlıkta olduğu gibi! Ve yine cinsiyet arzusunun uğradığı engellemeler nelere sebep oluyor? Freud, bütün patolojiyi buna dayandırıyor. Yine bundan başka yorgunluğu alalım: 2-3 gün hiç dinlenmeden, uyumadan çalıştıktan sonra sınava girince görüyoruz ki; yalnız dinlenmeyi arzu ederiz ve hiç başka bir şey düşünmeyiz. Bir hedefe yönelmiş olan içgüdüsel faaliyetler tatmin edilmediği takdirde ortaya çıkan büyük psikolojik haller Freud'da, patolojik psikolojide büyük önem taşır. Şimdi, içgüdülerin öneminden bu kadar bahsetmekle yetinelim.

İçgüdülerini özetleyelim: İçgüdüler, bütün toplumlarda ve bu toplumların muhtelif devirlerinde görülen insanla ilgili psikolojik esasları meydana getirirler. Bu genel psikolojik olaylardan başka yine insani psikolojik olaylar vardır. Meselâ; öğrenme psikolojisi. Her toplumda bunun psikolojisi aynıdır. Hatta o kadar aynıdır ki, değil bunlarda, evrim dizisinde bize yakın hayvanlarda da aynıdır!

Köhler'in⁷³ maymunlar üzerinde yaptığı, algı süreci de-

73 Wolfgang Köhler (1887-1967): Gestalt psikolojisine katkıları ve şempanze deneyleriyle tanınan Alman asıllı ABD'li psikolog.

neylerinde aldığı sonuçlar insanlarda da benzerdir. Nitekim Amerika'da Köhler'in elde ettiği sonuçları, çocuklar üzerinde de buluyoruz. Tolman da hayvanlarda yaptığı algı ve öğrenme deneylerinde de benzer neticeler almıştır. En temel psikolojik mekanizmalar üzerinde de içgüdülerin, bir hedef peşinde olan faaliyetlerin ne kadar önemi olduğunu işaret edelim. Günlük arzuları, fantezileri yoklarsak ne kadar içgüdülerin hâkim olduğunu anlarız. Görürüz ki, bütün zekâmız, arzularımızın, algılarımızın, içgüdülerimizin etrafında dolaşmaktadır. Bu arzularımızın köküne iç etkenler diyelim. Bir kere genetik olarak alırsak, çocuğun bütün arzuları içgüdülere göredir. Meselâ; pembe renk çocukta, hoş olan veya hoş olmayan bir uyarıdan başka bir şey değildir.

Zamanımızın çocuk psikolojisi alanındaki önemli ismi Lewin, bu uyarılara *Aufforderung charecter*⁷⁴ ismini veriyor. Bunlar olumlu ve olumsuz olur. Yani çekici! Bir çocuk bakışında bütün etrafındaki insanlar onun içgüdüleri içindir. Dağlar onun için yapılmıştır! Piaget, yaptığı deneylerde bütün arzuların kendisi için olduğunu, yani egosantrik olduğunu görmüştür. Meselâ, korku içinde bu uyarılar başka şekilde algılanır.

Komik Şarlo,⁷⁵ bu konuda önemli bir psikolog gibi davranır. Kökü içgüdülerde olan gerginliklerin, en yerleşmiş psikolojik gerçeklikleri, algıları değiştirdiğini; örfleri, âdetleri sarstığını görüyoruz. Büyük sosyal hareketlerde bu içgüdüsel faaliyetleri görmekteyiz. Meselâ, Fransa İhtilali'nin zemininde bu içgüdülerin bütün gerginlikleri vardır. İşte bu zamanlar, yerleşmiş âdetlerin sarsıldığı zamanlardır. Kendimizde de farkına varabiliriz. Ne zaman âdetlerimizi bozar-

74 *Aufforderung charecter*: Davet eden karakter.

75 Şarlo / Charlie Chaplin (1889-1977): Yaratığı Şarlo karakteriyle özdeşleşen İngiliz sinema yönetmeni, oyuncu, film müziği bestecisi ve komedyen.

sak, o zaman kendimizde içgüdülerin galip geldiklerini görürüz. Şimdi bu sosyal tarafa geçelim.

Gerçi hangi topluma gidersek gidelim, bir algı, bir öğrenme mekanizması var. Fakat toplumdan topluma bu insana ait faaliyetler ayarlanarak değişmektedir. Her yerde yiyorlar, giyiyorlar, her yerde uyuyorlar. Demek ki; bu esas psikolojik fonksiyonlardan başka bu insanla ilgili faaliyet tarzlarının bazı örf, âdetlere göre ayarlandığını görüyoruz. Bu örfler, gelenekler sürekli olabilir; sürekli olmayabilir. Kuvvetli olabilir, kuvvetsiz olabilir ve bulunduğu yere göre değişik biçimlerde olabilir. Geçerli olduğu alan geniş olabilir, dar olabilir. Fakat biz bunları, bir soyutlama yaparak hepsini bir ifade altında toplayacağız ve bunlara sosyal normlar diyeceğiz. Norm deyince, bir bireysel aidiyeti olmayıp da toplumda mevcut sürekli, süreksiz bütün değer, örf, âdet, modayı anlayacağız.

Bunların topuna normlar diyeceğiz. Bu normlar kabul edildikçe, içgüduları buna göre belirleyen bir karakter alır. Bu sosyal normlar doğuştan gelmezler; bunlar insanların ilişkilerinden doğdukları için mutlak değildirler. Bir kere meydana geldikten sonra bunların da kendine göre bir determinizmi vardır ve bunlara göre insanlar bilinçlerini ayarlamak mecburiyetindedirler. Hatta insan, hissedilmeyeni içselleştiren, o toplumun tipik bir insanı olur. Bunlara göre hareket etmeyi, dıştan bir basınç olmasa bile, kendine göre yapar. Yapmazsa, içinde bir acı olur ve Freud'da olduğu gibi, dışarıdakilerle kendi arzuları arasında bir benlik meydana gelir. Libido⁷⁶ tarafı, arzular ve az çok hissedilmeyen tarafı oluşturur. Çevrenin zorunluluklarını dikkate alan tarafa bilinçli taraf diyelim. Bunun üstünde, toplumdan alınan ahlâki değerleri taşıyan üst benlik, yani vicdan bulunur. Demek ki, insanda biyolojik, fizyolojik temeli olan arzular vardır.

76 Libido: İnsana yaşama gücünün, davranışlarının temelini oluşturan cinsel içgüdü.

İşte Freud'da; insanda bir tarafta arzular ve içgüdüleri, bir tarafta örf, âdetleri buluyoruz. Bunların karşılıklı çarpışması hastalıklar doğuruyor. Demek ki, aynı insanda hem sosyal hem biyolojik, hem de psikolojik olan birey yaşıyor. O halde sosyal psikolojide birey mi, toplum mu demek yanlıştır. Eğer toplum değerleri ahenkli ise onun bir tek bireyi de ahenklidir! Eğer toplum değerleri ahenksizse, bu toplumun bir tek bireyinde de ahenksizlik meydana gelir. Onun için bireyi ve toplumu ayrı ayrı almamak mecburiyeti vardır. Yani, psikolojizm ve sosyolojizm yapılamaz. Onun için, bireyi kurtarmak için, toplumu kurtarmak lâzımdır. Yoksa ahenksiz bir toplumda bireyler, uyumsuz zavallı yaratıklar olmaksızın kurtulamazlar.

Sosyal normlar psikolojik ve biyolojik temel içgüdüleri insanlar arasında düzenlemek için meydana gelmiştir. İşte biz bu derste, sosyal normların psikolojisini ele alacağız. Dedik ki, sosyal normlar havadan gelmemiştir. Bunlar karşılıklı etkiyle meydana gelmişlerdir. Karşılıklı etkileri ise, duyumlar aracılığıyla alınır. O halde, yine algı meselesi en önemli şekilde kendini gösteriyor.

29.XII.942 Salı

Geçen ders, aradaki farklara rağmen, bütün insanlığı kapsayan bazı esaslı ihtiyaçlardan bahsettik. Toplum şekli ne olursa olsun bazı temel insani farklar gördük ki, bu bütün toplumlarda vardır. Bütün insanlar biyolojik ve psikolojik temele uygun olarak yaşıyorlar. Fakat bunlar toplumdan topluma, dönemden döneme ayrılıklar gösteriyor. Sosyal psikolojide en önemli davamız, biyolojik ve psikolojik temel ile örfler arasındaki ilişkilerin esasını belirtmektir. Bu bazen yavaş, bazen ani değişmelere göre hızlı neticeler verir; sosyal normlar mutlak değildir.

Şu veya bu toplumla ilgili olarak, bahsettiğimiz veya henüz temas etmediğimiz psikolojik konular için yalnız bir toplumu ele alamayız. Yalnız bunu alırsak toplum santrizmi (merkezciliği) yapmış oluruz. Bundan kurtulmak için, karşılaştırmalı bir şekilde bahsettiğimiz meseleleri muhtelif toplumlarda, karşılaştırmalı bir şekilde ele almak lâzımdır. Zaman ve mekân algısı gibi en esaslı psikolojik fonksiyonları; yemek, içmek gibi en esaslı insani ihtiyaçları görmek için birçok ilkel toplumu alacağız. Bu örnekleri, özellikle etnoloji bilginlerinden alacağım. Örnekleri insanidir, değişmezdir diyerek almayacağız. Yalnız bu değişimleri göstermek için kullanacağız. Sözüünü ettiğimiz örnekler, bu gibi olguların da geçerli olduğunu göstermektedir. Daha evvel kaydetmiştik ki, bütün insanlar hangi topluluk içinde olurlarsa olsunlar, mutlaka sosyal topluluk olarak yaşarlar. İnsanlar toplum halinde yaşarken, bilinçli veya bilinçsiz olarak, ait oldukları toplumların sosyal normlarını kendilerine mâl ediyorlar. Bu durum, onlara mutlakmış gibi geliyor. Bir kelime ile, bunlar tabiatımızın bir parçası gibidir. Bu, herkeste böyledir. Meğer ki, bunun böyle oluşunu kritik bir kafa ile tartsınlar!

İnsanların içinde bulunduğu sosyal normların darlığından kurtulmak için karşılaştırmalı etnoloji incelemelerini gözden geçirmek gerekiyor. Ancak bu şekilde bir perspektife ulaşabiliriz. Şimdiye kadar birçok araştırma yapılmış ve birçok kesin sonuca varıldığı söylenmiştir. Fakat, bu araştırmaları yapanlar da, toplum santrizmi ve perspektif noksanı içinde bulunan sosyoloji bilginleridir. Durkheim, metotta perspektiften bahsettiği halde, ayrıntılarıyla anlatırken bunu yapmamıştır. Yine Levy Bruhl de, dar bir perspektiften ileri gidememiştir.

Saydığımız sosyologlar gibi, psikologlar da bu dar perspektif problemini yaşamışlardır. Fizik, kimya taşın toprağın savunmasını yapmadığı gibi, psikoloji de insanın, sosyolo-

ji de toplumun savunmasını yapmak zorunda değildir. Oysa bu böyle olmamış ve aynı noktaları inceleyen psikologlar ayrı sonuçlar elde etmişlerdir. Psikolojide atomculukta olduğu gibi! Birçok bilimsel tartışmada ve psikoloji yapan iktisatçıların fikirlerinde, “insanda toplayıcılık var,” diyerek sosyal düzeni kurmak isteği vardır. İşte bunun yapılması perspektif eksikliğinden doğmaktadır.

Oysaki, bugün bilimsel psikolojiyi ele alırsak, böyle fikir- lere rast gelmiyoruz. Kendilerine bilimci tavrı veren, perspektif genişliği olmayan insanlar, bulundukları toplumun sosyal normlarına körü körüne bağlıdırlar. F. A. Allport’un çok mükemmel deneylerine rağmen, perspektif darlığı nedeniyle, ulaştığı sonuçlar yanlış olmuştur. Bunu bir somut örneklerle gösterelim. F. A. Allport deney tekniği ve istatistik bakımından mükemmel olduğu halde, insanların bütün ilişkilerinde bir rekabet bulunacağı fikrini söylemekle hataya düşmektedir. Bunun nedeni, Allport’un perspektif noksanlığıdır. Yine etnolog Porteus,⁷⁷ doğal bir şekilde rekabet var mı, yok mu diye ilkel toplumlar arasında incelemeler yapmış ve şu sonuca ulaşmıştır: “İş birliğinin temelinde bireysel rekabet esas değildir”

Perspektif kavramını ele alırken, niçin Allport rekabete önem veriyor, niçin Porteus aksi sonuca ulaşıyor? Çünkü, Allport’un denekleri Amerikalıdır ve bireysel rekabeti tabiatlarına sindirmiş kimselerdir. Bilimsel araştırmalarda körü körüne bir toplum bağlılığı yapmazsak, o zaman farklı neticelere varırız. Porteus ise, ilkel toplumlarda deneyler yaptığı için, farklı sonuçlara ulaşıyor. Perspektif noksanını karşılaştırmalı incelemeyle tamamlamak gerekir. Meselâ, Kroeber Amerika yerlilerinin bizim anladığımız anlamda takvimleri olmadığını kaydediyor. O halde bu insanlardan zekâ testle-

77 Stanley Porteus (1883-1972): Avustralyalı psikolog. Kendi adıyla anılan test bireysel zekâ testi olarak kullanılmaktadır.

ri neticesi almak hatalıdır. Mekân algılarının geri olduğu ve zaman algılarının az geliştiği neticesini çıkarmak doğru değildir. İnceleyen insan ne kadar bilgin olsa da, bu insanlar da mutlaka bir sosyal yapının içinden gelmektedir. O halde, hakiki bir sosyal psikoloji yapmak, objektif bir değeri olan sonuçlara varmak için, incelemeyi yapan insanların perspektif darlığından kurtulmaları gerekir.

5.1.943 Sali

Sosyal psikolojide perspektif gereğinden bahsettik. Her şeyden evvel kendi toplumunun normlarından bir mesafe kazanmasını istedik. Dedik ki; kendi sosyal atmosferimiz mutlaklıdır. Ele aldığımız konuda ne olursa daha ileri olur? Daha geri toplumlarda ne gibi farklı belirtiler olduğunu görmek lâzımdır. Eğer bu karşılaştırmalı yola girersek, göreceğimiz farklı değişimler bize mutlak gelen normların mutlak anlamda olmadığı, bu normların başka türlü de olabileceği meydana çıkar. Bu değişimler, toplumdan topluma olan değişimler ve birçok filozofun kabul ettiği kategorilerde geçerlidir. Onun için bu değişimlerin, değişmez gibi olan en esaslı tarafını alalım.

Algı fonksiyonunu en esaslı psikolojik kategori, bir psikolojik fonksiyon olarak alıyorum. Bunlar insanlara mutlak olarak geliyor. Hatta insanların en zekilerine bile böyle geliyor. Felsefe tarihinden örnekler verebiliriz. Meselâ; moda, zevkte görelilik kabul edilebilir. İnsan fiziki bir atmosfer içinde yaşayabildiği gibi, ister istemez sosyal bir atmosfer içinde de yaşar. Bu manevi bir atmosfer değildir. Fakat bu da, natüralist⁷⁸ dünyanın özü itibariyle ayrılmış bir ha-

78 Natüralist: Doğalcı. Hayatı bilimsel bir nesnellikle ele alan, gerçeği anlatmayı aşırılığa varıran bir akıma bağlı olan kişi. Bu akım, realizmin daha ileri düzeye ulaşmış biçimi olarak da görülebilir.

li değildir. Çünkü bugün psikoloji doğa içindeki olaylardan bahsediyor. Sosyal atmosfer öz itibariyle elle tutulmaz, gözle görülmez, zaman ve mekân içinde olmayan bir şey değildir. Bu ne demek? Çocuk doğmadan evvel anası birçok yemekler yiyor. Bu çocuğa etki ediyor ve doğduktan sonra birçok etkiler alıyor.

Dil ve eşyalar! Bu eşyalar meselesi yabana atılacak bir mesele değildir. Çünkü, eşya öyle bütün meydana getiriyor ki, çocuk bu bütün oranlarını algılayarak hayata giriyor. Bunlarda çocuğun zevki, daha dili öğrenmeden evvel bile, farklı zevkler meydana geliyor. Antropolog Margaret Mead Yeni Gine'de, çocuklarda animizm⁷⁹ meselesini incelemiş ve şu neticeye varmıştır: Bebeklerin kullanılmadığı yerde animizm çok kısa sürmektedir. Çocuk büyüdükçe çocukta kavramlar, sosyal etki sembolik bir şekilde alınıyor. Bu etkiler, bilinçli veya bilinçsiz olabilir. Bunun bilinçsiz olanını etnolog Profesör Sapir⁸⁰ gayet ince bir analizle gösteriyor.

Şimdi, örneklerimizi alalım. Muhtelif toplumlarda başlıca benzerlik; zaman, mekân algılarında olduğu gibi, en esaslı algılar farklı olarak ayarlanır.

Evvelâ benzerlik algısını alalım. Etnolog Malinowski⁸¹ *İlkel Psikolojide Baba* adlı kitabında benzerlik algısı üzerinde, gayet dikkate değer olgular veriyor. Malinowski ilk elden, ilkeller arasında araştırma yapan bir bilginidir. İncelemelerini Trobriandlar'da⁸² yapmıştır. Trobriandlar'da çocuğu babaya benzetmek gayet doğaldır. Her zaman çocuk babaya benzetilir, fakat anaya benzetilmek görülmez. Çocukla-

79 Animizm: Canlı cansız bütün doğanın ruhlu olduğu ve ruhlar tarafından yönetildiği inancı.

80 Edward Sapir (1884-1939): ABD'li dilbilimci ve etnolog. Amerikan yapısal dilbilimine önemli katkıları olmuştur.

81 Bronislaw Malinowski (1884-1942): Polonyalı antropolog. Etnografik alan çalışmalarının öncüsüdür.

82 Trobriand adaları: Yeni Gine'nin kuzey-doğusunda bulunan mercan adaları.

rın babalarına benzediği kabul ediliyor, fakat birbirine benzediği reddediliyor.

Malinowski, bunu bilmeden çocukların birbirine benzediğini söyleyince herkes kızarıyor, çocuklar kaçıyor. Bunu analiz edelim. Burada eğer Levy Bruhl gibi hareket edersek, “Bunlar henüz mantık bakımından prelojik safhadadır,” diyeceğiz. Bu analizi, burada bırakmak bir perspektif hatası olur. Çünkü, bu durum onların buna akılları ermediğinden değildir. Birbirlerine benzediği söylendiğinde, ona karşı bir norm mevcut olduğu zaman bu bir lojik hatası değildir. Normların meydana getirdiği bir hatadır.

Zaman algısı: Radcliffe-Brown,⁸³ Andaman⁸⁴ adalılarında deneyler yapıyor. Andamanlılar’da bizim bildiğimiz gibi takvim yoktur. Adalılar çiçeklerin açması, ağaçların açması ve bunların kokularına göre bir takvim icat etmişlerdir. Onlarda bir koku takvimi vardır ve koku onların sosyal yapılarında önemli bir rol oynar. Andamanlılar, kokuyu karşılaştırma noktası veya görelilik olarak almışlardır.

Başka bir örnek: İlkel insanlar arasında saat kullanılmıyordu. Hag Wolters adında bir etnolog 1893’te *Ateş ve Işık ile Zamanın Tutunması ve Tayini* adlı araştırmasında bize dikate değer bir olgu veriyor. Bu tetkiklerini Büyük Okyanus adalarının bazılarında yapmıştır. Birçok kabile, yıldızlı ve yıldızsız gecede ceviz gibi boğumlu ağaçlar yakarak zamanı belirliyorlar. Bizi ilgilendiren, burada ne kadar hata yapıldığı değil, fakat böyle bir alet kullandıklarıdır.

Levna Ropf isminde bir araştırmacı, *Meksika’nın Kuzeyindeki Kırmızı Derililerin Takvimleri* isimindeki eserde, kırmızı derililerin rakamları olmadığı için, zaman tayininde aralarında büyük kavgalar çıktığını yazıyor. Zaman tayini için

83 Alfred Radcliffe-Brown (1881-1955): Yapısal işlevselci teoriyi geliştiren İngiliz sosyal antropolog.

84 Andaman adaları: Bengal Körfezi’nde bulunan takımadalar.

karşılaştırma noktaları görelilik çerçevesinde alınabileceği gibi, sosyal hayatın periyodik devirlerinden de alınabiliyor. Bu karşılaştırma noktaları, iktisadi hayattan da olabilir. Webster'e⁸⁵ göre Afrika'nın ortalarında zaman tayini ve takvimleri, iktisadi hayatın periyodik düzenine göre belirleniyor. Bunu da belirleyen pazar günleridir. Pazar gününden başka zamanlarda günlük hayat duruyor. Somut bir örnek: Wagiryamalılar⁸⁶ 4 günlük bir haftaları vardır. Dört günde bir pazar vardır. Toplum ne kadar gelişirse haftanın gün sayısı da o kadar uzuyor. Bizde de böyle olgular var.

12.1.943 Salı

Geçen ders benzeyiş algısı, zaman algısı, en esaslı psikolojik fonksiyonlarda bile sosyal normların nasıl toplumdan topluma ayrıldığıнын örneklerini verdik.

Bu derste mekân algısından bahsedeceğiz. Gördük ki, bütün mekân algılarımız, idrak ettiğimiz uyarı alanının sahip olduğu bütünlere göre ve birbirine bağlı olarak geliyor. Genellikle mekânı, bazı taraflara göre tayin ederiz. Doğu, batı gibi. Bu, genellikle medeni dünyanın kabul ettiği belli başlı konulardır ve özellikle bilim meselelerinde buna göre davranılır. Bunun her yerde böyle olması gerekmez. Muhtelif toplumlarda başka türlü mekân çerçevesinin yapıldığını görüyoruz. Meselâ, Amerikan antropoloji bilginlerinden Goldenweiser,⁸⁷ *İlk Medeniyet* adıyla 1926'da yazdığı kitapta, muhtelif farklı mekân çerçevelerinin birçok örneğini veriyor. Chukciler,⁸⁸ bugün uluslararası olan 4 yönlü mekân tayini

85 Webster: Ünlü sözlük.

86 Wagiryama: Kenya'da coğrafi bir bölge.

87 Emanuel Alexandrovich Goldenweiser (1883-1953): ABD'li ekonomist. Çalışmalarında toplumsal çelişkileri ekonomik açıdan yorumlamıştır.

88 Chukciler: Sibirya'nın kuzey-doğu ucunda, Rusya Federasyonu'na bağlı Çukotka Özerk Birimi'nde yaşayan halk.

yerine, 22 yönlü bir mekân tayinini esas tutmuşlardır. Yirmi iki yön, onlar için gayet doğal gelmekteydi. Bu durumda, o toplum içerisindeki fikirlerin ve dinî görüşlerin rolü vardır.

Bu yönler içinde en önemlileri, gün doğuşu ve öğleyin güneşin bulunduğu konumdur. Chukciler, bu konulara sihirli anlamlar atfederler, kurbanlar keserler ve ayinler yaparlar. Örnek: Fortune,⁸⁹ *Dobu Sihirbazları* adıyla 1932'de yazdığı kitabında, Dobuların⁹⁰ mekân algısına sayfalar ayırıyor. Dobulara göre mekân, kapalı sınırları olan bir genişliktir. Onlar bu kapalı mekânı büyük bir bahçeye benzetirler ve öyle ki, belirli sınırları vardır. Bu mekân çerçevesinden anlıyoruz ki, Dobular kapalı bir toplumdur. Demek ki, Dobuların mekân tasarımı az çok çocukların mekân algısına benziyor. Fakat, bu analojiyi daha ileri götürmek tehlikelidir. Fortune, bu sınırlara verdiği isimleri bir bir kaydediyor. Yine buna benzer bir anlayış, Amerika'da Zunilerde⁹¹ görülüyor. Ruth Bunzel'in⁹² 1929'da *Zuni Seremonikiliğine Giriş* adıyla Amerikan Etnoloji Bürosu'na verdiği raporda bu anlayışa rastlıyoruz. Zuniler, kendilerini dünyanın ortasında sayıyorlar. Bütün, diğerleri buna göre yerleştiriliyor. Buna, *İtivana* diyorlar. Bu durum, bizde de vardır. Nasrettin Hoca, işte bu egosantrizmi ifade eder. Bütün bunların sosyal yapıyla sıkı sıkıya ilgisi vardır.

Renk sınıflandırması

Boas, renk sınıflandırması hakkında toplumdan topluma ayrı değişiklikler olduğunu söylüyor. Margaret Mead, Bo-

89 Reo Franklin Fortune (1903-1979): Yeni Zelanda doğumlu sosyal antropolog. Sosyal antropolojinin önemli kuramcılarından biridir.

90 Dobular: Doğu Yeni Gine'nin güney sahilleri açığındaki kıraç volkanik adalarda yaşayan halk.

91 Zuniler: ABD'de New Mexico'da yaşayan Güney-batı Kızılderililer grubundan olan Kızılderili halkı.

92 Ruth Bunzel (1898-1990): ABD'li antropolog. Franz Boas'ın yardımcılığını yapmıştır. Zuni topluluğuyla ilgili çalışmalarıyla bilinir.

as'ın öğrencisidir. "İlkel Çocuk" adlı makalesinde, Büyük Okyanus'ta bazı adalarda çocuklar üzerinde yaptığı incelemelerde farklı sonuçlar bulmuştur. Yine Boas'ın öğrencisi Wallis de,⁹³ Aşantislerde⁹⁴ koyu mavileri siyah rengi kavramı altında topladıklarını görüyor. Bunlara göre bir renk somutlaması yaparsak farklı neticeler buluruz.

İnsanlarda ayrı ayrı renk kavramları vardır. Bunların psikolojileri başka şekilde mi işliyor? Prof. Boas'ın dediği gibi, bunları psikolojik renk olarak görmek başkadır, onları sınıflandırmak yine başkadır. Algı konusunda burada bir netice çıkaralım: Toplumlara göre psikolojik fonksiyonların ayarlanması, her gün gördüğümüz algı gibi, temel psikolojik fonksiyonlarda kendisini gösteriyor. Tutumlar konusunda insanların sosyal normları nasıl kendilerine mâl ettiklerini görmeden önce, bu normların içgüdülere nasıl ayarlandığına bakalım.

Columbia Üniversitesi profesörlerinden Ruth Benedict'e⁹⁵ göre, muhtelif toplumlarda kimin hasta sayılabileceği ayrı bir konudur ve hangi insanların hasta kabul edildiği meselesi topluma göredir. Toplum zamanına uymayanlara şu veya bu damgayı vuruyor! Hatta kokularda bile bu değişimleri görüyoruz. Örnek: Hacı kokuları. Prestij sahibi bir insan, o alanda norm koyabilir. Bu prestiji de norm meselesine katılm. İçgüdülerin bütün belirtilerinde, bir toplumda bir üst temel meydana getiren normlar, bir ayarlama görevi görüyor. Normlar bazen toplum ihtiyacından doğar ve fonksiyonu kalktığı halde devam eder. Bu da, determinizme bağlıdır.

93 Ruth Sawtell Wallis (1895-1978): ABD'li antropolog. Erken Mezolitik kültürün (Azilian) ilk iskeletlerini bulmuştur.

94 Ashanti Kabilesi: Eskiden Gana ülkesinin topraklarında varlığını sürdüren bir topluluk. İngilizler, 1874 yılında Ashanti kabilelerinin de onayı ile bir anayasa oluşturdular.

95 Ruth Benedict (1887-1948): ABD'li antropolog. Kültürel antropolojinin kurucu isimlerindendir.

Velev ki, *survivant*⁹⁶ halinde olsun. Normların insanlarda yerleşmesinde; sağduyunun dahi mutlak olmadığını, fakat toplumdan topluma, devirden devire değiştiğini görüyoruz.

Yine, perspektif meselesi üzerinde birkaç kelime söyleyelim. Psikoloji, sosyoloji, sosyal psikoloji yapabilmek için mutlaka böyle bir perspektif içinde çalışmak lâzımdır. Konuya giren bütün faktörler dikkate alınmalıdır. Böyle hareket etmemek, bilimsel yolda çalışmamak demektir. Objektifliğe varabilmek için insan, yalnız bir toplumun çerçevesinden çıkıp karşılaştırmalı incelemelere varmalıdır.

Bir uzaklık meselesi vardır. İşte insanlar bunu başarmak için büyük güçlükler çekiyorlar, sağduyu bize o kadar yakın geliyor ki, bugün bile insanların bu uzaklığı becerememeleri, objektif niteliği olmayan etkinliklerde bulunmalarına neden olmuştur. Bazı peşin hükümlere göre gözlemek, fikir yürütmek eğilimini görüyoruz. Normatif⁹⁷ olmak, bence doğru yola girmektir ve birçok kitap okumaktan, birçok faaliyetten daha önemlidir. Çünkü birçok incelemeyi yapanlar bilimsel bakışa sahip olsalar bile, bu çalışmalardan hiçbir objektif sonuç çıkmıyor. Bilimin amacı, genel kavramlara varmaktır. Eğer hakikate varılmışsa, bu her yerde geçerli olur. Onun için insan bilimlerinde, ancak genel kavramlara, prensiplere varılmışsa bilim vardır. Bu, bilim için doğrudur.

İlkel zihniyet meselesi!

Gördük ki, psikolojinin her alanında farklı devirlerde, farklı toplumlarda, farklı normlardan hareket edince, farklı belirtiler görülür. Özellikle kültür seviyesi ayrı olan toplumlarda, farklı olan psikolojik zihniyet o kadar ayrı oluyor ki, bazıları tarafından bunlar birbirinden ayrı zihniyet ola-

96 *Survivant*: Kurtulan.

97 *Normatif*: Bir kural değerini, gücünü taşıyan.

rak gösterilmiştir. Burada şu noktayı belirtmek istiyorum. Bu farklı normlarla, farklı zihniyetler var. Fakat bunların kafaları ayrı bir psikoloji bilimi ile mi işliyor?

İlkel zihniyet problemi hakikaten bugünkü sosyal psikoloji için çok önemlidir. Bunların psikolojileri ayrı işliyorsa, ilkel zihniyetin ayrı bilimini yapmak gerekir. Bu işin bilim tarafıdır. Şimdiye kadar bazı Avrupalı bilginler, ilkel zihniyeti Avrupalılardan farklı olarak göstermişlerdir. Onun için bu mesele, hem bilim hem de pratik bakımdan önemlidir. İlkel zihniyet hakkında şimdiye kadar birçok zihniyet ileri sürülmüştür. Felsefede de bu fikirlere rastlıyoruz. Hobbes, ilkel zihniyeti gayet vahşi göstermiş ve “İnsan insanın kurdu-
dur,” demiştir. Bunun nedeni, Hobbes’un siyasi amacı olmasıdır. Rousseau’da aksi fikirlere rastlıyoruz: “İnsan doğa halinde melek gibi, toplumda bozulur”

Evrin teorisi daha bilimsel olarak ortaya çıktı. Herbert Spencer, biyolojik evrim ile sosyal evrim arasında bir ilişki olduğunu söylemiştir. En büyük hatası, bu psikolojik evrimle sosyal evrim arasında sıkı analogiler yapmasıydı. Meselâ: İş bölümü. Fakat bu analogiyi ileri götürmek daha sonraki sosyologların tekniklerine uymayan bir durumdur. Levy Bruhl’e göre, ilkelin kafasına özellikle mistik esaslar ve mistik nedensellik anlayışı hâkimdir.

Bu mistik anlayış ile herhangi iki dönem arasında nedensel bir bağ kuruluyor. Hakikaten ilişki olsun, olmasın! Bir insanın resmiyle onun arasında bir ilişki mevcut. İşte bu mistik olarak nedensellik bağları kurmak için birçok büyü-
lû niteliğe götürüyor. İlkelin zihniyetine özellikle bu durum hâkim olduğu için onların kafaları mantığa göre işlemiyor. Onlar, başlıca mantık prensibi olan çelişki prensibine bakmıyorlar. İşte Levy Bruhl’e göre, bu ilkel kafası ile beyaz adamın kafası arasındaki fark çok büyüktür. Ancak, Levy Bruhl ilk elden gözlem yapmamıştır. Radin bir kitabını bilhassa

Levy Bruhl'ü eleştirmek için yazmıştır. Radin, özellikle ilk elden araştırma yapan bir etnoloji bilginidir. Fakat, bugünün Avrupalıları bu ilkel zihniyetten kurtulmuşlar mıdır? Amerika'da Christian Science⁹⁸ denen, bilime inanmayanların bir derneği vardır.

Şu halde Levy Bruhl'ün yaptığı şey, ilkel zihniyetle Avrupa medeniyetinin ortalama insanını karşılaştırmak değil, daha yüksek bir kafa ile karşılaştırmaktır. Levy Bruhl, kendi derneğinin en ileri mantıki neticeleriyle karşılaştırmakla büyük bir perspektif hatası yapmıştır. Radin gösteriyor ki, ilkellerde de değişmez kurallara uymak, belli başlı hareketi meydana getirmez. İlkeller de teknikte gayet realist hareket ediyorlar. Halbuki Levy Bruhl'ün yanlış olarak birçok olguya değindiğini, Radin gayet bilimsel olarak eleştirmiştir. Alman psikolog Werner,⁹⁹ son yıllarda gelişim psikolojisi üzerinde çalışmıştır. Meselâ; bir çocuk rüyadan uyandıktan sonra rüyada kaybettiği şey için ağlıyor. Yine Borneo'da¹⁰⁰ bir erkek, rüyada karısının ihanetini görünce, uyandığında karısını dövüyor.

Werner'e göre çocukta da, ilkelde de, psikopatta da, gerçek ile arzu birbirine karışmış bir halde bulunur. Bu durum, Spencer'inki gibi, analojiye göre kurulmuştur. Halbuki etnolojiye ait bilgi, bu fikirleri çürütüyor.

Radin ve Boas işaret ediyorlar ki, ilkelde fizik kanunları yok, fakat onlar da âlet ve sandal yapıyorlar. Boas şu deneyi yapıyor: İlkellerde olmayan bazı fikirleri alıyor. Onları açıklayınca görüyor ki, birçok düşüncüyü onlar da kavrayabiliyorlar.

98 Christian Science: Mary Baker Eddy tarafından 1886'da kurulan dinsel öğreti.

99 Heinz Werner (1890-1964): Alman psikolog. Mental gelişim üzerine yaptığı çalışmalarıyla bilinir.

100 Borneo: Yüzölçümü açısından dünyanın en büyük üçüncü adasıdır. Endonezya, Malezya ve Brunei tarafından paylaşılmıştır.

Geçen ders ilkel zihniyetten bahsettim. Bundan sonra Werner'in psikolojisine değindim. Şimdi yine ilkel zihniyet hakkında Alman psikolog Jensen'in¹⁰¹ ortaya attığı iddiayı gözden geçirelim. Jensen'in deneysel psikoloji alanında önemli araştırmaları vardır. Eidetik¹⁰² hayaller bunlardan biridir. Almanlar buna, *Aydetiche cinschauung Spiegel* diyorlar. Eidetik hayaller canlılığı, ayrıntıları itibariyle o kadar somut, canlı hayallerdir ki, bunlar bilinç hali itibariyle algılara yaklaşırlar. Hakikaten çocuklarda hayaller, o kadar kuvvetli olur. Eidetik hayaller, daha çok küçük yaşlarda kuvvetli olurken, yetişkinlerde daha az olur. Jensen, eidetik hayallerin çocuklarda sık, yetişkinlerde az meydana geldiğini gösterdi. Jensen'e göre, ilkelerde canlı hayallere, yetişkinlerde hayal ve hakikatin birbirine karıştırılması olan eidetik hayallere rastlanıyor. Bu bakımdan, ilkel zihniyet çocukluğa eşit oluyor. Bunun nedeni, ilkel zihniyetin gelişmemiş olmasıdır. Bu durumda, hayal ile hakikat birbirinden ayrılmamış bulunuyor. Şimdi bunun doğruluğu veya eğriliğine geçelim.

Bunun çözüm yolu, etnoloji bilginlerinin gözlemlerine bakmaktır. Birçok araştırmacı, bu iddiaların ilk elden yapılan araştırmalara göre doğru olmadığını söylemiştir. Boas'ın öğrencisi Robert Lowie¹⁰³ ilkel bir toplumda eidetik hayallerin çok mu, az mı olacağını, kültürün bu gibi psikolojik yolu teşvik edip etmediğine bağlı olduğunu söylemiştir. Lowie, birbirine yakın iki yerli grubunu örnek olarak ve-

101 Adolf Ellegard Jensen (1899-1965): Mit, ritüel ve tarikatlar konusunda önemli araştırmalar yapmış Alman etnolog.

102 Eidetik: Fotoğrafsı. Karmaşık bir doku ya da resmin ayrıntılı görsel imgesini canlı tutabilme yetisi olarak da tanımlanır.

103 Robert Lowie (1883-1957): ABD'li antropolog. Antropoloji tarihinin önemli araştırmacılarındandır.

riyor. Amerika'da *Crowlarda*¹⁰⁴ eidetik hayaller sık sık bulunuyor. Buna karşılık, bazı California kabilelerinde bu gibi hayaller peşinde olmak daha çok kadınlar için doğrudur. Güney Amerika'da eidetik hayallerin sık veya seyrek olarak ortaya çıkması, kadın-erkek farkına göre olmuyor. Özellikle dinî kendinden geçme durumlarında görünüyor. Eidetik hayallerin olması, ilkelerin bir özelliği gibi değildir. Bu hayallerin, özellikle kültürle ilgili olduğunu kabul etmek mecburiyetindeyiz. Bunun böyle olduğunu görmek için ilkelere gitmeye gerek yoktur. Örneğin, Orta Çağ'da Asetik¹⁰⁵ hayat, gibi. Coşku gibi durumlarda, bu gibi psikolojik hallere daha çok rastlanılıyor.

Mary Baker Eddy¹⁰⁶ adında bir Amerikalı kadından Stefan Zweig¹⁰⁷ bahsediyor. Mary Baker Eddy, sık sık bu canlı hayallere eren bir kadındır. Demek ki, eidetik hayallerin çocuklarda daha sık, yetişkinlerde daha seyrek meydana gelmesi, zaman ve kültür şartlarına göre değişiyor. Onun için Jensen'in iddiasına hakikat olarak bakamayız. Aslen Alman olan Heinrich Klüver,¹⁰⁸ meseleyi bir deneysel psikoloji meselesi gibi ele alıyor ve Amerika yerlilerinde eidetik hayallerin Avrupalılara göre daha sık olmadığı sonucuna varıyor.

104 Crow kabilesi: Joe Medicine Crow'un (1913-2016) başkanlığını yaptığı, eski adı Montana olan Kızılderili kabilesi. Tarihçi olan Joe Medicine Crow, 2009'da dönemin ABD Başkanı Barack Obama'dan Başkanlık Özgürlük Madalyası'nı almıştı. Crow daha çok, 1876 Küçük Bighorn Muharebesi ile ilgili yazı ve dersleriyle tanınır.

105 Asetik: Asetizm (Çilecilik) ile ilgili. Asetizm, bireyin toplumsal baskı nedeniyle cinsellik başta olmak üzere, tüm haz verici şeylerden uzak durmasıdır.

106 Mary Baker Eddy (1821-1910): İncil'den aldığı ilhamla kendini iyileştirdiğini ileri süren, Christian Science (Hristiyan Bilim) adlı dinsel öğretiyi geliştiren ABD'li öğretmen ve yazar.

107 Stefan Zweig (1881-1942): Avusturyalı romancı, oyun yazarı, gazeteci ve biyografi yazarı. Psikolojik çözümlemelerle desteklediği biyografi yapıtlarıyla tanınır.

108 Heinrich Klüver (1897-1979): ABD doğumlu psikolog. Maymunlarda davranış mekanizmaları üzerine yazdığı kitapla tanınır.

Şimdi, ilkel zihniyetin özelliği hakkında başka bir teoriye geçelim. Bu teori, psikanalizde, bilhassa Jung'da geçen, kolektif bilinç dışı teorisidir. Tek insanın bilinç dışı, bireyin unuttuklarının yer altı deposudur. Kolektif bilinç dışı, özellikle Jung'a göre; ırkın, insanlığın ilk devrelerinde belirmiş, daha ilkel psikolojik hallerinin biriktiği psikolojik alandır. Jung'a göre, ilkel zihniyet kolektif bilinç dışına bağlıdır. İnsan kasıtlı düşünmediği anlarda ve rüyada bunun belirtilerini görür. Bu zamanlarda insan ilkel olan kolektif bilinç dışının belirtilerini gösterir. Bireysel hayatta rüyalar tatmin edilmemiş arzuların ifadesidir. Bu gibi kolektif bir belirti olan mitler de ırkın arzularını, eğilimlerini temsil eden belirtilerdir. Asalet taslayan insanlar gibi, ırk ve toplumda ilk çocukluk devrelerindeki istek ve arzuları ifade ederler.

Jung'un özellikle ilkel zihniyeti açıklamak istediği fikri kabaca açıklayalım: Bu var mıdır, yok mudur? Varsa doğru mudur? Bunu ele alalım. Önce bireysel bilinç dışını ve kolektif bilinç dışını ayıralım. Bireysel bilinç dışı, dil sürçmesi. Kolektif bilinç dışı, bireysel bilinç dışından başka her şey. Kolektif bilinç dışı meselesi şu demektir: Eski devirlerde insanlar bazı tecrübeler geçiriyor. Bunlar kalıtımla bugüne kadar geliyor. Bu mümkün müdür? Bunu söylemek bireylerin hayatları içinde edindikleri psikolojik niteliklerin geçip geçmediği meselesidir. Bireyin, hayatı boyunca elde ettiği psikolojik kazançlar organik kalıtımla geçiyor mu, geçmiyor mu? Gerek biyolojide gerek psikolojide yapılan deneyler olumsuz sonuç vermiş ve geçmediği görülmüştür. Onun için Jung'un iddiasını da kabul edemeyiz.

Şimdi netice çıkarabiliriz:

Gördük ki bu teorilerin hakiki gözlemlere ve bugünkü bilgimize dayanan bir eleştiriye tahammülleri yoktur. Onun için ilkel zihniyet, ileri zihniyetten farklı değildir. Arada

şüphesiz farklar görüyoruz. Bu zihniyet farkları daha çok normların farklı olmasından başka bir şey değildir. Onun için ilkel zihniyetle ilerlemiş zihniyetin karşılaştırılması meselesi, bu normların karşılaştırılması oluyor ki; bu karşılaştırmalı sosyoloji meselesidir. Bu psikoloji değildir!

Teorilerini özetlediğim zihniyetler içinde en önemlisi olan Levy Bruhl'ün iddiası doğru değildir. Bunun doğru olmadığını etnoloji bilginleri ispat etmişlerdir. Etnoloji ve psikoloji bilgini Rivers,¹⁰⁹ bir olgu alarak şu neticeye varıyor: Melanezyalılarda,¹¹⁰ gayet ince, zaman ve nesillere göre ayrılmış bir akrabalık sınıflandırmasının olduğunu kaydediyor. Rivers şunu ileri sürüyor ki, Melanezyalı Londra'ya gelse bizim kaba akrabalıklarımızı görse; "medeniyet var ama bunların kafaları ince ayrımlar yapamıyor ve medeniyet insana bu ayrımı yaptırmıyor," diyebilir. Bunu, şüphesiz kendi normlarına göre söylemiş olur.

Şimdi; ilkel zihniyet ve bireysel farklar meselesi! İnsan Durkheim cinsinden sosyologları okurken insanlar arasında farklar bulunmadığını zanneder. Fakat, bu doğru değildir. İnsan, her sahada bireysel farklar gösteriyor. Bu, bir kanedir. Filozof Radin, *İlkel İnsan* adlı kitabında, ilk elden inceleme yapıyor. Meselâ: Winnebago¹¹¹ hastalık ilahı imiş. Buna kurbanlar keserlermiş ve Radin'in yazdığına göre, bir adam çıkıyor ve bu hastalık allahı ne biçim şeydir, diyor. Bu allahlar insanlar halindedir. Bu adam, bu canlı allahla mücadele ediyor ve bu hastalık allahının otoritesi kalmıyor. Yalnız Radin'in burada düştüğü bir hata var. Radin, bu olgula-

109 William Halse Rivers Rivers (1864-1922): Antropoloji, etnoloji, nöroloji ve psikoloji alanlarında çalışmış İngiliz bilim insanı.

110 Melanezya: Batı Pasifik'te Avustralya'nın kuzeyinde ve Endonezya'nın doğusunda yer alan Yeni Gine, Bismarck takımadaları, Louisiade takımadaları, Salomon, Santa Cruz, Fiji adaları, Yeni Kaledonya ile Vanuatu adalarıyla onlara bağlı adalardan meydana gelen coğrafi bölge.

111 Winnebago: Gücünü ayı ruhundan alan ve sadece şarkı söyleyerek insanları iyileştiren ilah.

nı ortalama zekânın üstünde olan insanlar arasından alıyor. Şu halde, bunlar mantıki olarak düşünüyorlar da, diğerleri mantıki olarak düşünmüyorlar mı? Eğer belirli öncüller adımlar adım işliyorsak, kafamız belirli neticelere varıyorsa, o zaman mantıki olarak işliyor demektir. Şu halde Levy Bruhl'un prelojik'i, onların psikolojik yapılarının başka olduğunu göstermez.

Şimdi bireysel psikoloji, sosyal psikoloji düalizmi meselesi: Biliyorsunuz, birey ve toplum diye kesin bir düalizm vardır. Bu durum, Durkheim, Ziya Gökalp,¹¹² Auguste Comte'da¹¹³ görülür. Bunun böyle olmasının tarihî nedenleri vardır. Özellikle yakın tarihten alırsak, deneysel psikolojinin gösterdiği ilk niteliklerden ileri geliyor. Biliyorsunuz, 19. yüzyıl psikolojisi atomcu, zihniyetçidir. Bundan dolayı, değerler meselesi ele alınmıyordu. Bir kelime ile psikoloji deyince psikolojizm anlaşılmıyordu. Bugün anlaşılmıştır ki, bu değerler meselesi tutumlarla sosyal psikolojinin en önemli meseleleridir ve bu meseleler psikolojiden atılamamıştır. Ve işte, bireysel psikoloji ve sosyoloji düalizminin nedenlerinden biri budur.

Titchener¹¹⁴ ve Wundt'un temsil ettiği deneysel psikoloji anlayışına karşı gösterilen tepkilerden biri de, Almanya'da kültür psikolojisi akımının doğmasıdır. Buna göre iki türlü psikoloji vardır:

- 1- Doğa yolunda çalışan psikoloji
- 2- Ruh yolunda çalışan psikoloji

112 Ziya Gökalp (1876-1924): Türk yazar, sosyolog, şair ve siyasetçi. Türk milliyetçiliğinin babası olarak anılır.

113 Auguste Comte (1798-1857): Fransız sosyolog, matematikçi ve filozof. Sosyolojinin babası olarak bilinir.

114 Edward Bradford Titchener (1867-1927): İngiliz psikolog. ABD'de psikolojinin deneysel bir bilim olarak yerleşmesinde yaptığı katkılarla tanınır.

Bu akımı temsil eden Spranger'dir.¹¹⁵ Spranger'e göre iki türlü psikoloji vardır. Spranger, bu ikisi arasında keskin bir ayrım yapar. Doğa bilimi iddiası ile çalışan psikoloji çözümleyici ve atomcudur. Kültür psikolojisi ise sentezci ve entüitiv, sezgiseldir. İşte insanın kültürel tarafının psikolojisi ile bu kültürel psikoloji ilgilidir. Birincisi deneysel iken, ikincisi deneysel değildir. Doğa bilimi açıklamaya çalışır; kültürel psikoloji ise kavrayıcı ve anlayıcıdır. O halde, sezgiler ve algılar üzerinde çalışırken deneysel olarak çalışacağız. Bunun gibi, bu psikoloji genetik psikoloji ile de ilgilenmez. Oysa bugünkü psikoloji en basit algılarda bile, Spranger ve Durkheim'ın çalıştıkları tarzda çalışmıyor. Algı psikolojisi bugün, sezgiler bir araya gelir, demiyor.

16.III.943 Salı

Bir tek bilimsel sosyal psikoloji olabilir. O da, psikolojinin neticelerine dayanmak yoluyla meydana gelebilir. İnsan doğuştan içgüdümlü bir yaratıktır. İnsan düşünen, sezgileri olan bir yaratık olmazdan evvel, yiyen, içen bir organizmadır. Bir kere, insan hakkında entelektüalist bir zihniyetten kurtulmalıyız. Bugün birçok araştırma bu konuda birleşmektedir.

Şimdi, deneysel psikolojiden alacağımız iki tarafa gelelim. Birincisi tutum yahut vaziyet alış, ikincisi muhtelif psikolojik araştırmalarda tekrar tekrar kendini gösteren genel psikolojik neticelerdir ki, bunların en önemlisi görelilik çerçevesidir (*verankerung*).¹¹⁶

Tutum: Bir kere uyarı alanından neler alıyoruz, neler almıyoruz? Toplum bizi küçükten beri birçok tutuma hazır-

115 Eduard Spranger (1882-1963): Alman filozof ve psikolog. Kişilik kuramına önemli katkılar yapmıştır.

116 Verankerung: Demirleme noktası.

lar. Büyüğe, dine karşı tutum! Muhtelif toplumlarda yetişmiş olanların dikkat edeceği şeyler ayrıdır. Sosyal alanda görülen bu haller yalnız sosyal uyarılar alanında değil, genel psikolojik temellerde görülür. Bir kere bir uyarı alanının hepsini alamıyoruz. Bir uyarı alanıyla “pasif” bir şekilde karşılaşmıyoruz, seçicilik var. Bu durum, uyarının mutlak değerine göre olmaz. Hem objektif hem de sübjektif etkenlere göre olur. En basit uyarı halleri, muhtelif tarzlarda algılanma sonucunda muhtelif tepkiler uyandırmaya elverişlidir. Meselâ; fesli bir insan görsek derhal ilgimizi çeker ve diğer şeyler görülmez olur. Başka bir deyişle, uyarı alanının bazı kısımları zemin oluyor.

Bunda tutumlarımızın rolü var. İşte Külpe¹¹⁷ ve öğrencileri, daha sonra Chapman¹¹⁸ ve ondan biraz evvel bir Japon psikolog Yokoyama,¹¹⁹ uyarı alanına tutumların ne derece etkin olduğunu gösteriyor. Buradaki seçicilik büsbütün anlamsız değildir. İnsan, en basit küçük uyarı hallerini bile “pasif” halde karşılamıyor. Orada bile bir seçicilik var. Burada da bir hazırlık var. Bu da, tutum halinde beliriyor. En basit alanda böyle olunca, sosyal hallerdeki etkisi daha fazla olur.

Deneylere dönelim: Külpe deneklerine “Şekiller göstereceğim, kaç tane?” diye soruyor. Sonra deneklerine muhtelif renklerde, boyutlarda heceler, şekiller göstererek küçük uyarılar yapıyor. Belirli bir süre içinde bu deneylerde şu netice bulunuyor ki, yönergede hangi nitelik verilmişse, denekler o niteliklere dikkat ediyorlar. Yerini göster deyin-

117 Oswald Külpe (1862-1915): Alman filozof ve psikolog. Kant'ın sisteminden kaynaklanan Yeni Gerçekçilik'in öncülerinden olduğu gibi Würzburg Okulu'nun kurucusudur.

118 Daniel John Chapman (1919-1996): İngiliz fizyolog. Uyarı alanları üzerine çalışmaları ile bilinir.

119 Matsuzaburo Yokoyama (1890-1966): Japon psikolog. Heyecan ve duygular üzerine yaptığı çalışmalarla tanınır.

ce, yalnız yerini söylüyorlar ve sormadığı bir özellik ile ilgili olarak, “Bunu sormadın,” diyorlar. Bu durumun, daha karışık uyarı alanında daha fazla geçerli olması gerekir. Denekler, neye hazırlanmışlarsa ona cevap veriyorlar. İşte bu yönerge, denegi uyarı alanına karşı bir tutum alma haline getiriyor. Sosyal alanda örfler de, âdetler de, insanda belirli bir şekilde karşılamayı hazırlayan etkenlerdir. Bir yönerge sonucunda alınan vaziyet şüphesiz sürekli bir vaziyet değildir. Sosyal tutumlar ise sürekliidir.

Chapman ve Yokoyoma’da Külpe’nin deneylerinin hakikat oldukları meydana çıkıyor. Burada hakikat şudur: Örfler, âdetler, bizde belirli hazırlık vaziyetleri meydana getiriyorlar. Şüphesiz Külpe’nin deneylerinde duygusal taraf yoktur. Fakat, bu farklara rağmen esas yine varlığını korur.

Burada ikinci önemli noktaya geçelim. O da muhtelif psikolojik fonksiyonlarda tekrar tekrar kendini gösteren bir psikolojik hadise olmasıdır. Bu, hüküm ilişkilerinin kapsadığı bütün psikolojik hallerde açık veya kapalı bir halde bir bağıntı noktasının bulunması durumudur. Bu hadiseyi en basit duyu olaylarında; algıda, yargıda, kişilikte, hafızada, daha birçok psikolojik olayda görüyoruz. Bu bağıntı çerçevesinin belirlediği olaylar kural dışı olgular değildirler. Genel ve tipik psikolojik olaylardır.

Evvelâ duyu sahasına başlayalım. En basit duyu hadiselelerinde bile uyarılar mutlak olarak algılanmıyor. Bunlara karşı tepki mutlak bir şekilde değildir. Genel bir şekilde söyleyeyim. Uyarıların mutlak uyarma değeri yoktur. Uyarılar bizde ne uyandıracakını, kendisi ile beraber onun yanındaki diğer uyarılarla organik bir şekilde birlikte belirler. Bunu görme alanında, uyum, karşıtlık deneylerinde, deri, ısı duyumlarında, sürekli olarak günlük olaylar halinde görüyoruz. Birçok olgu örnek verilebilir. Bununla da kalmaz. İç etkenler de işin içine karışırlar.

Uyarılar birbiriyle görelili olarak algılanıyor. Bu da bizim yapılarımız gereğidir. Bunlar mistik şeyler değil, bizim fizyolojik ve psikolojik yapılarımız gereği meydana geliyor. Meselâ; uyum söz konusu olduğu zaman bunu hep veya hiç kanunu ile açıklayabiliriz. Sinirler içindeki enerji, uyarının enerjisi değildir. Duyu organları belirli uyarıları alacak şekilde ayarlanmıştır. Bu duyu organındaki sinirsel akımdaki enerji, uyarının kendisindeki enerji değildir. Duyu organı uyarının enerjisiyle orantılı değildir ve duyu organı tetik gibi, olanca enerjisiyle boşanıyor, fakat uyarı devam ediyor. Oradaki enerji azalıyor ve tepki boşalma gücünü gitgide azaltıyor ve bir hal meydana geliyor. O zaman son noktada şiddeti kalmıyor. Bu görelilik çerçevesi her alanda geçerlidir. Demek ki, en basit uyarının bir görelilik çerçevesi hadisesi, köklü ve esaslı bir psikolojik hadisedir.

Fransız psikolog Henri¹²⁰ 1895 senesinde deri üzerinde, lokalizasyon üzerinde çalışıyor. Deri üzerinde muhtelif yerlerin uyarılmasıyla hangi noktanın deri üzerinde lokalize edileceği, yerleştirileceği üzerinde araştırma yapıyor. Görüyorsunuz, bu atomcu bir yoldur. Henri şu neticeye varıyor: Deriye yerleştirmede hangi noktanın hassasiyeti bulunmuşsa, o iki noktanın lokalizasyonu, bunlara karşılık geliyor. Fakat, bunu yaparken şu oluyor: Hatalar belirli bir lokalizasyon yönünde oluyor ve denekler diyorlar ki, “Biz belli bir nokta alıyoruz ve ona göre yerleştiriyoruz” Yerleştirme hataları, denegin her zaman kendi görelilik noktalarına göre oluyor. Henri, görelilik deneyleri yapmadığı halde bu nokta kendiliğinden çıkıyor. Bunu, başka alanlarda da görüyoruz. Psiko-fizik alanı, buna bir örnektir. Psiko-fizik bize yargıları verir. Yargılar içinde de bir görelilik çerçevesi vardır.

120 Henri Paul Hyacinthe Wallon (1879-1962): Fransız filozof, sosyal psikolog, nöro-psikiyatr, eğitimci ve politikacı. Çocukta kişilik gelişimini açıklayan teorileri önemlidir. Sistemlerin gelişimini ilk çalışan psikologlardandır.

Sosyal psikolojiyi inceleyecek esaslı kavramları alıyorum. Çünkü, sosyal psikoloji ancak bu kavramlara dayanarak kurulabilir. Doğru yönde fikrimizi düzeltmek için bu lâzımdır. Ne gibi kavramlar çıkarmıştık?

Bir kere, en esaslı olarak 19. yüzyılın entelektüalist zihniyetinin yanlış olduğunu ve insanların doğuştan hayvanlar gibi içgüdüleri ile yaşadıklarının bir hakikat olduğunu söylemiştik. Bu genel hakikatten sonra özel olarak laboratuvar deneyinden ne şekilde faydalanacağız?

Özel olarak tutumlar ve Külpe'den gelen hakikatleri hatırlayalım. Genel hakikat, görelilik çerçevesidir! Bunun duyum alanındaki örneklerini verdik. Başka bir deyişle, rölasyonel¹²¹ oluş! Keyfi olan, sübjektif olan bir şey değildir. Bunlar da, determinist ve maddi bir plan üzerinde oluyor. Bu nedenle, 1885'te Henri'nin deri lokalizasyonunu incelerken, istemeyerek buna rastladığını gördük. Psiko-fizik alanında görelilik çerçevesinin nasıl meydana geldiğini anlamak için, uyarıları birbiriyle karşılaştırarak muhtelif duyu organlarının duyarlılık eşiklerini bulmak gerekir. Buna örnek, her alandan alınabilir. Deri, ağırlık... Weber'den¹²² gelen klasik psiko-fizik deneylerinde işi şu şekilde yalın duruma getirebiliriz: Derecelenmiş uyarılar alınıyor. Bu durum her alanda olabilir. Ağırlık örneğini alalım (bkz. Şekil 1).

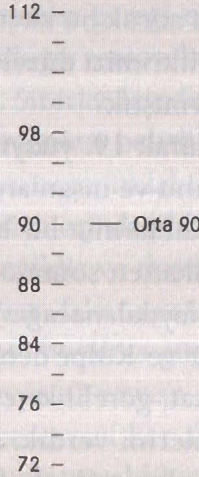
Bunlara değişken uyaranlar diyoruz.

Bir de standart sabit bir uyaran alıyoruz ve her defa deneye bunlardan bir tanesini karşılaştırtıyoruz. Denek her defasında daha ağır, daha hafif diyor. Ya da eşit diyor ve bütün bu uyarıları, standart veya sabit olan uyarıyla, her bir denek karşılaştırtıyor. Sonunda bütün bunların ortalaması alınıyor

121 Rölasyonel: İlişkisel.

122 Ernst Weber (1795-1878): Alman fizyolog. Duyu organları üzerinde yaptığı deneylerle psikolojiye önemli katkılarda bulunmuştur.

ŞEKİL 1
Ağırlığın Derecelenmesi

ve ortalamadan sapma hesaplanıyor. Bu ne demek? Bu alanda uyarı standarda göre nasıl bir ağırlık verilmeli ki, ondan farklı hissedilsin. Buna *Fark Eşiği* diyoruz. Bu kavram, diya-pozonlar verilerek duymada da psiko-fizik deneylerle araştırılıyor.

Fechner Kanunu¹²³ ne demektir? Uyarının muhtelif değerlerine göre, *Fark Eşiği* için gereken artırma derecesi değişiyor. Bu, günlük hayatta da her gün gördüğümüz şeydir. Gürültü! Demek ki, duyular alanında bile muhtelif uyarılara karşı farklı algı, seçme yeteneği göstermek uyarıların mutlak değerine göre olmuyor, fakat görelilikle oluyor. Bunda bile seçmelerin göreceli bir şekilde yapıldığını görüyoruz. Fakat, bu keyfimize göre olmayıp psikolojik yapımızdan kaynaklanır. Klasik psiko-fizik deneyleri bu şekilde yapılıyor.

Son zamanlarda psiko-fizik alanında olağanüstü bir yeni-

123 Fechner Kanunu: Alman filozof ve doğa bilgini Gustav Theodor Fechner'in (1801-1887) ortaya koyduğu, duyumların uyumlarının logaritması uyarınca artacağını saptayan psiko-fizik kanunu.

lik meydana gelmiştir. İki Amerikan psikolog Wever¹²⁴ ve Zener,¹²⁵ psiko-fizikte mutlak yargı yöntemi diye bir yöntem buldular. Acaba deneklerden sıralanmış yargılar almak için standart uyarı alması gerekli midir? Standart uyarıyı kaldırmadan denekten ağır, orta, hafif uyarıları değerlendirmesi isteniyor. Bu standart uyarı kaldırılınca, yine aynı sonuç elde ediliyor.

Bunu nasıl yapıyor denekler? Birkaç uyarı verilince denek kendiliğinden bir standart kabul ediyor ve yargıları ona göre değiştiriyor. Standartı denekler kendiliğinden kabul ediyorlar, çünkü bu ağırlıklar mutlak olarak değil, birbirine görelilikle değerlendiriliyor. Deneklerin bunlardan haberi olmuyor. Demek ki, şu oluyor: Eski klasik psiko-fizik deneylerinde standardın karşılaştırma noktası objektif olarak verilmiştir. Bu objektif olarak verilmediği zaman bile, sübjektif olarak karşılaştırma noktası bulunuyor. Buna mutlak yargı denmiştir. Fakat burada, standart karşılaştırma noktası objektif olmadan gelişmektedir.

Algı alanında muhtelif olayların bir görelilik çerçevesine göre olduğu bir hakikattir. Zaman, mekân algılarında olduğu gibi! Hafızaya geçelim.

Daha geçen yüzyılın sonunda Ribot¹²⁶ hafızada görelilik noktası üzerinde durmuştur. Ribot'a göre mekânda olduğu gibi zamanda da belirli bir ânı belirli bir noktaya görelilikle belirleriz. Diğer olayları, hatıraları bunlara görelilikle değerlendiririz. Bu noktaları biz seçmeyiz. Bunlar kendilerini zorla kabul ettirirler. Fransız sosyal psikolog Halbwachs bu görelilik çerçevesinin sosyal olduğu üzerinde duruyor. Ona

124 Ernest Glen Wever (1902-1991): ABD'li psikolog. İşitme fizyolojisi ile ilgili önemli çalışmaları vardır.

125 Karl Zener (1903-1964): ABD'li psikolog. Duyusal algı konusundaki çalışmalarıyla bilinir.

126 Théodule-Armand Ribot (1839-1916): Fransız psikolog. İlk Fransız deneysel psikoloji kuramcısıdır.

göre bütün hafıza sosyal olarak işliyor. Bunlar Durkheim'ın etkisi altında meydana gelmiş sosyolojizmlerdir. Bunlar bireysel de olur. İşte bu görüş, dar ve tek taraflıdır.

İngiltere'de Bartlett,¹²⁷ bu görüşü düzeltmiştir. Hatırlamalar, görelilik çerçevesi içinde olan hafıza, algılara sıkı sıkıya bağlıdır. Bartlett kitabında hem bireysel hem sosyal görelilik çerçevelerinin örneklerini veriyor. Bu örnekler için Güney Amerika'ya gidiyor. Svaziler,¹²⁸ tıpkı Londra'da olan bireylerin hatırlamalarına benzer şekilde hatırlıyorlar. Bartlett'in verdiği olgulardan biri, sosyal olarak bu görelilik noktasının varlığını gösterir. Bir kabile Londra'ya bir heyet gönderiyor ve Bartlett soruyor: "Londra'da ne gördünüz?" diyor. Svazi kabilesinde en önemli şey elle selamlaş! Bunun için en çok elini kaldıran polisler dikkat etmişler. Bu örnek de gösteriyor ki, hatırladıklarımız üzerinde bireysel, kişisel olarak edindiğimiz görelilik çerçevelerinin bir etkisi vardır.

Duygusal alanda görelilik çerçevesi olayı bizi özellikle ilgilendiriyor. Çünkü sonunda değerlere geçeceğiz. Değerlerin içinde duygusal nitelikler var. Eğer bu olmasa değerlere geçemeyiz. Bi Bi-center¹²⁹ duygusal yargıların da birbirine görelilikle verildiğini, laboratuvar içinde de göstermiştir. Bunu günlük hayatta da tartışılmaz şekilde görüyoruz. Bi Bi-center bu genel olguyu laboratuvar içinde de gösteriyor ve birçok görelilik noktasının geçerli olduğu olgularını veriyor.

Bunlardan biri:

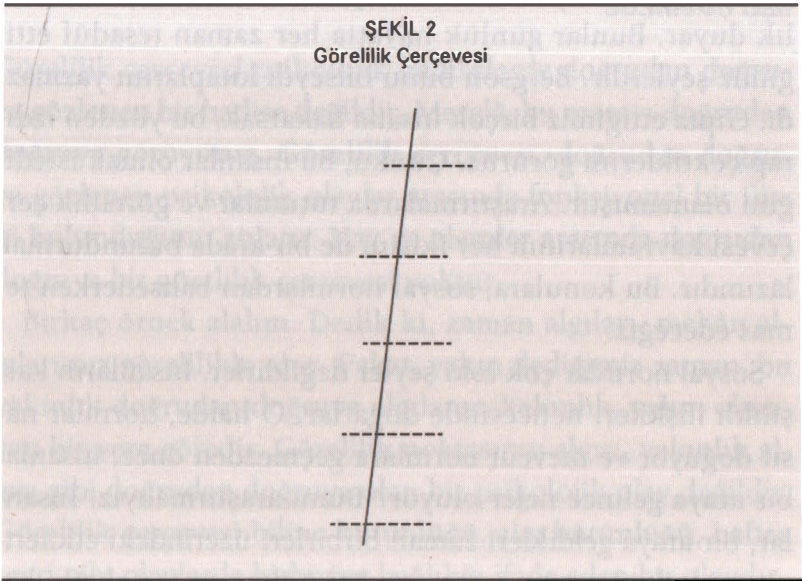
Deneğe çift çift uyarılar veriliyor. Duygusal alanda uyarılar kokular, renkler veriliyor. Hoş, daha hoş, hoş olma-

127 Frederic Bartlett (1886-1969): İngiliz psikolog. Uygulamalı deneysel psikolojinin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

128 Svaziler: Afrika'nın güneyinde yer alan, kıtanın en küçük ülkelerinden biri olan Svaziland Krallığı'nda yaşayan bir kabile.

129 Bi Bi-center: Veri toplama merkezi. "Business Intelligence Center" olarak da bilinir.

yan, bu deneylerde görelilik çerçevesi kuvvetli bir şekilde meydana çıkıyor. Bir denek, bir çift uyarı için evvelâ tarafsız olarak “hoş, hoş değil,” diyor. Biri ötekine göre daha hoştur derken denek (DK) başka bir görelilik çerçevesi geçiriyor. Bu denekler akıllarından bir hoşluk, hoş olmayanlık serisi bulmuş. Bu iki uyarı, burada bulunan uyarılar olarak, belli bölgeye rastladıkları için “ne hoş ne hoş olmayan” olarak anlatılıyor. Daha önce, ikisine de hoşluk veya hoş olmayanlık niteliği vermediği halde böyle oluyor. Bu sonucu, Bi Bi-center rastlantısal olarak buluyor. Bu durum, birçok tipik olgunun özel bir örneğidir.

Bir şey eğer başka durumlarda etkili oluyorsa, bir tek uyarı sınırında ne hoştur ne de hoş olmayandır. Fakat, belirli bir zamanda diğer uyarıların duyusal durumuna bağlıdır. Bunlar günlük hayatta olan şeylerdir.

Duygusal alanda varılan bu sonuç, sosyal psikolojiye geçebilmemiz için çok önemlidir. Demek ki, değerlerin, yargı-

ların yalnız zihnî alanda değil, duygusal alanda da geçerli olduğu anlaşıyor. Buradan sosyal psikoloji deneylerine geçebiliriz. Buna geçmezden önce kişilik alanına bakalım.

Son zamanlarda yapılan deneylerde DK'lerin yaptıkları işlerde ne zaman başarı hissi duydukları ne zaman duymadıkları araştırılmaktadır. Özellikle Kurt Lewin, Hoppe,¹³⁰ Frank¹³¹ bu konuyla meşgul olmuştur. Bu araştırmacılar, gösteriyorlar ki başarı duygusu mutlak olarak yaptığımız işin niteliğine bağlı değildir. İşte bu görelilik noktasına, başarı alanında Lewin ve öğrencileri *dilek seviyesi* diyor. Eğer bir insanın duygusu dilek seviyesine varırsa başarı duygusu duyar. Dilek seviyesine varmazsa başarısızlık duyar. Bunlar günlük hayatta her zaman tesadüf ettiğimiz şeylerdir. Bergson bunu bilseydi kitaplarını yazmazdı. Gıpta ettiğimiz birçok insana bakarsak, bu yüzden ızdırıp çektiklerini görürüz. Çünkü, bu insanlar olmak istediğini olamamıştır. Araştırmalarda tutumlar ve görelilik çerçevesi kavramlarının her ikisini de bir arada bulundurmak lâzımdır. Bu konulara, sosyal normlardan bahsederken temas edeceğiz.

Sosyal normlar çok eski şeyler değildirler. İnsanların karşılıklı ilişkileri neticesinde doğarlar. O halde, normlar nasıl doğuyor ve mevcut normlara geçmezden önce, insanlar bir araya gelince neler oluyor? Bunu araştırmalıyız. İnsanlar, bir araya geldikleri zaman birbirleri üzerindeki etkilerinin psikolojik mekanizması nedir? Yalnız en temel etki hadisesi üzerinde duracağız. Bir insanın üzerindeki herhangi bir etkiyi neye bağlıyoruz?

Uyarılara!

130 Felix Hoppe-Seyler (1825-1925): Alman hekim ve kimyacı. Biyokimyanın ayrı bir akademik disiplin olarak ortaya çıkmasında katkıları olmuştur.

131 Erich Frank (1884-1957): Alman iç hastalıkları profesörü. Kan hastalıkları, diyabet ve karbonhidrat metabolizmasıyla ilgili araştırmalarıyla tanınır.

Bunlar insanın karşılaştığı şu veya bu uyarılar! Bu bakımdan davranışçı olmayan bir tek psikolog yoktur. Bununla, “bilinci kabul etmiyorlar, bilince yer vermiyorlar,” demek istemiyorum. Böyle olunca uyarıları genel olarak ikiye ayırabiliriz:

- 1) Doğal olan uyarılar
- 2) Sosyal olan uyarılar

Sosyal olan uyarılar bugünkü insan hayatında şüphesiz, doğal olan uyarılardan daha önemlidir. Çünkü, birçok doğal uyarı sosyal yorumlara bürünerek insana etki ediyor.

30.III.943 Salı

Görelilik çerçevesi psikolojik hadiselerde doğrudan doğruya gözlenen bir hadise değildir. Meselâ, bu masayı doğrudan doğruya görüyoruz. Görelilik çerçevesi, doğrudan doğruya gözlenen psikolojik olaylar arasında fonksiyonel bir ilişki bulunduğunu anlatır. Haz ve elemeler arasında doğrudan doğruya bir görelilik çerçevesi yoktur.

Birkaç örnek alalım. Dedik ki, zaman algıları, mekân algılarımız görelilikle olur. Fakat, yakın dediğimiz zaman, bu yakınlık doğrudan doğruya algılanır. Yakınlık, yakın olmayan bir yere göredir. Görelilik noktasının algısı, yakınlık algısı gibi doğrudan doğruya olan bir psikolojik olay değildir. Görelilik çerçevesi bilinç bütünlüğü, algı bütünlüğü, hafıza seyri gibi olaylarda birbirine bağlılığı ifade eden bir olaydır.

Bunu açıklamak zorunluluğu vardır. Görelilik noktaları bilinçli veya bilinçsiz olabilir. Meselâ; Mehmet şunu başarmış diye işittiğimiz zaman, derhal kendimizde bir karşılaştırma noktası olur, kızar veya seviniriz.

Özetleyelim:

Görelilik çerçevesi diye ayrı bir psikolojik olay yoktur. Bunu biz, fonksiyonel bir şekilde kavram olarak çıkarıyoruz.

Sosyal psikolojide uyarı durumları, normlar insan ilişkileri ürünüdür. Başka bir deyişle; örfler, âdetler a priori¹³² gelen değerler değildir. Hiçbir aile, vatan, bayrak değeri doğuştan gelmez. Mademki sosyal değerler insanların karşılıklı ilişkilerinin ürünüdür. O halde her şeyden evvel insanlar arasındaki karşılıklı ilişkileri ele almak gerekiyor. Psikolojik dile naklettiğim zaman bu, insanların birbiri tarafından uyarılması demektir. Şu halde; sosyal psikoloji için karşılıklı insan ilişkileri, ya da çevre ve bunun etkisi demek, insanların sosyal uyarı tarafından uyarılması demektir. İşte çevre budur.

Şu halde, konumuzu basitleştirdik: Sosyal etkiyi, sosyal uyarıların etkisine indirgedik. Sosyal uyarıların etkisini alabilmek için önce uyarının etkisini ele almak gerekir. Uyarıların etkisini incelerken, laboratuvarı başka, sezgilerde başka, algıda başka değişkenler kullanırsak o zaman bilim dışında bir iş yapmış oluruz. Oysa bilim olmaya gidişin en önemli prensiplerinden birisi; kullanılan kavramları, araştırılacak muhtelif alanlara yayabilmektir. Eğer bunu yapmazsak bir uygulayıcıdan farkımız kalmaz.

O halde, sosyal cinsten veya herhangi bir cinsten uyarıların etkisini, yine uyaran ve karşılama sınırları içinde ele alabiliriz. Bu, özellikle Watson'dan gelen bir şemadır. Fakat bu şemayı kullanırken Watson ve Pavlov'un¹³³ fikirlerini kullanmak gerekmez. Bu şema yalnız davranışçılık şeması değildir. Bütün psikologlar bugün ele aldıkları konuları bu şema ile ifade ediyorlar ki; bu psikolojide belirliliğin kabul edilmesinden başka bir şey değildir.

Derhal hatırlamalı ki, uyaran ile karşılama arasında bir organizma vardır. Bu önemli bir etkidir ve muhtelif psikolo-

132 A priori: Önsel. Genel kullanım alanı olan felsefede, deneyden önce anlamında kalıplaşmıştır. Deneyden sonra anlamındaki a posteriori'nin karşıtıdır.

133 Ivan Petroviç Pavlov (1849-1936): Rus fizyolog, psikolog ve hekim. Çalışmalarıyla psikofizyoloji ve deneysel psikoloji alanlarını etkilemiştir.

jilerde göz önünde tutulur. O halde, sosyal uyarılara geçmeden önce, uyarı ve karşılama ilişkisi hakkında bazı karakteristik neticeleri özetleyelim: Zaten bunu biliyoruz. Bu uyarı vaziyeti ile karşılaşmak özellikle algılar olarak bulunuyor. Gördük ki, insan herhangi bir uyarı durumu ile karşılaşınca, uyarı durumundan parça parça sezgiler almıyor, uyarı alanı yapılaşıyor. Fakat uyarı alanının yapılaşması, yalnız fiziki olarak uyarı alanına ait değildir. Bu aynı zamanda insanın yapılışından ileri gelir.

Dış etkenler, iç etkenler

Evvelâ, dış etkenleri alalım. Sosyal cinsten olsun veya olmasın, uyarı durumu kendiliğinden objektif olarak ya yapılaşmış ya da yapılaşmamıştır. Objektif olarak yapılaşmış olduğu hallerde meydana gelecek bilinç durumu bunlara bağlıdır. Bunlar, iyice yapılaşmış olan uyarı durumları, kendilerinde olan objektif faktörlerle birlikte, kendilerini dayatırlar. Toplumda iyice yapılaşmış uyarı durumlarıyla karşı karşıya bulunuruz. Binalar, müzik, elbiseler bunların örnekleridir. Bunlar yapılaşmanın dış faktörleridir. Algı derslerinde gördük; bu görüş Wertheimer'den¹³⁴ geliyor. Binalar, melodiler, elbiseler, iyice yapılaşmış sosyal uyarılar veya uyarı durumları kendileriyle karşılaşmış insana ister istemez kendilerini dayatırlar. Belli şeylerin hoş gelmesi veya gelmemesi buna dayanır.

Şimdi, iyice yapılaşmamış uyarı durumlarına gelelim:

Objektif olarak iyice yapılaşmış olsun veya olmasın, insanlar iç faktörler sebebiyle yapılaşmanın alacağı yönde baskın rol oynarlar. İnsanda yapılaşma eğilimi vardır. Bunu söylerken duygusal bir nitelik kastetmiyorum, fakat dış fak-

134 Max Wertheimer (1880-1943): Alman psikolog. Gestalt psikolojisinin kurucularındandır.

törlerle iyice yapılaşmamış uyarı durumlarının yapılaşmasında, şüphesiz arzular, hevesler ve sosyal normlar önemli rol oynarlar.

Demek ki; uyarı durumları yapılaşmış olsun veya olmasın, biz psikolojik olarak onları yapılaştırmaya eğilimliyiz. Bunların yapılaşmasında sosyal normların büyük rolü vardır. Bozgun psikolojisine geçince yine buna dayanacağız.

Bir örnek:

Bleuler¹³⁵ Faslılar üzerinde bu konunun deneyini yapmıştır. Bleuler, Rorschach testlerini hem İsviçre’de hem de Fas’ta uyguluyor. Rorschach testleri, belirsiz resimlerden meydana gelir. Şüphesiz bu resimler iyice yapılaşmış uyarılar değildir. Bu testlerde her türlü algılanmaya uygun uyarılar vardır.

Bleuler “Bunlar nedir?” diye soruyor. Test uygulanan Faslılar, kendi kültürleri gereği olan, ayrıntılı cevaplar veriyor. Avrupalılar ise, daha bütün değerlendirmeler yapıyorlar. Çünkü, Avrupalılarda bu kadar ince ayrıntılara dalmak yoktur. İşte burada, iyi yapılaşmamış uyarı durumlarının belirli bir kültürün etkisi altında bulunduğunu görüyoruz.

Görülüyor ki, ayrı ayrı parçalara yüklenen anlamlar değişiyor. Dış uyarılar objektif olarak yapılaşmamış olduğu halde bile, insan bunları yapılaştırebiliyor. Fakat, bu yapılaşma kültürle yön kazanır. Hafıza sahasında da Bartlett, genel sınırlarıyla, yapılaşma prensibinin geçerli olduğunu gösteriyor. Hafızada dış faktörler yoğun bir şekilde bulunmadığı için; iç faktörler, kültür, sevgiler, nefretler işe daha fazla karışabiliyor.

Sosyal uyarı durumlarına da aynı uyarılarla geçeceğiz. Sosyal uyarı durumlarını dört başlık altında toplayabiliriz: Bu sayacağım uyarılar birbirinden bağımsız değildirler, bir arada bulunabilirler:

135 Paul Eugen Bleuler (1857-1939): İsviçreli psikiyatrist. Özellikle mental hastalıklar konusundaki çalışmalarla tanınır.

- 1) Herhangi başka bir insanla karşılaşma
- 2) İnsanın pasif bir şekilde bir grup içinde bulunması
- 3) İnsanın aktif olarak bir grup içinde bulunması
- 4) İnsanın toplum ve kültür ürünleriyle karşılaşması

Zannediyorum ki, hiçbir sosyal uyarı vaziyeti bulamayız ki, bu dört maddeden biri içine koyamayalım.

Bunlar hakkında kısa nitelemeler yapalım:

1) Bir insanla karşılaşma: Burada da yapılaşmanın geçerli olduğunu görmekteyiz. Bir insanla tanışınca insan, ilk defa tereddüt eder ve onun sözlerini ve hareketlerini belirli bir çerçeveye yerleştiremeyiz. Belirli, kesin bir anlam bulamayız. Fakat, zaman geçtikçe o insanla sizin aranızda belli yerleşmiş ve yapılaşmış bir ilişki şekli kurulur. İki insan tanışıklığı bu hale gelince, artık onun sözlerinin ve hareketlerinin bizim için belirli olan, kesin anlamları vardır. İki insan arasındaki ilişki zamanla belirli bir yapıya girer. Bu durumda da üyelik karakterinin nitelikleri geçerlidir. İlk önce belirli, kesin anlam veremeyişin sebebi, belirli bir zemin kuramamızdır. Zamanla anlam ve bütünlük meydana gelir. Bu zemin kurulduktan sonra birbirini oldukça tanıyan insanlar arasında belirli anlam ve belirli beklentiler olur.

Bireysel insan ilişkilerinde biraz tanıştıktan sonra, bir zemin meydana geliyor ve tanıdıklarımızın hareketleri ve sözleri bu ummalara uygun olmalarına ve olmamalarına göre değişiyor. Fakat bunu, kişisel bir noktada düşünmemek gerekir. Bireyler belirli meslek, aile, toplum üyeleridir. Anne çocuğuna öğretiyor: Sen şunu yaparsın ve bunu yapamazsın! Çocuk bu değerlerle okula gidince, sosyal değerler kimlerle arkadaş olacağını tayin ediyor. Onun için sosyal uyarı durumlarını dışarıda bırakmamalıdır. Yoksa, bir anlık bilinç halini almak yeterli değildir. Bu bilinçli de olur, bilinçsiz de olur. Hatta insanların bireysel temaslarında bile, uyarılar o

insanlarda ait oldukları toplumun yakınlıklarına ve uzaklıklarına göre ayrı olur.

Radcliffe-Brown,¹³⁶ *Andaman Adalıları* adlı kitabında bize şöyle bir olgu anlatır: Andaman adalılarında yaş esası, kan esasından daha önemlidir. Bu toplumda özellikle yaşa göre düzenleme vardır. Andamanlılarda anasına, babasına karşı göstereceği psikolojik hareket, ana babanın yaşına göre- dir. Ana ile baba yaşındaki insanlara da aynı hareket yapılır.

Burada sosyal normlar önemli bir rol oynuyor. Bu perspektifle gitmezsek, bu olgunun anlaşılması bizim için önemli olmaz.

Bazı Amerikan psikologlarının taklit, telkin sözlerini yeniden incelemek lâzımdır. İnsan şüphesiz sevmediği şeyin etkisi altında kalmaz.

2-3) Uyarı durumu olarak grup (insanın pasif ve aktif olarak bir grup içinde bulunması): Burada faal grupları değil, bir konferans, bir konser gibi olan grupları kastediyoruz. Bunların hepsinde kendilerine göre bir atmosfer vardır. Bilhassa belirli amaçlarla toplanmış olan gruplarda bu hava daha açıktır ve içine giren bireyden uyum talep eder. Pasif ve aktif olan kişilikler bir grup içinde belli olur. İnsanın sosyalleşmesinde bu grup havaları önemli bir şekilde insandan uygunluk ister ve insanın sosyalleşmesine hizmet eder.

Bu toplantılarda telkin gayet kuvvetli olur. Meselâ, kilisede org çalınır ve bu, havayı takviye eder. Fakat, bu grup vaziyetleri uygunluk dayattıkları halde yine bireysel ilişkilerde, gördüğümüz sosyal normların etkisi vardır. Bütün bu gruplarda kendilerine göre normlar bulunur. Fakat, yalnız bunlarla kalır ve bunların arkasında olan daha yapısal şartlara gitmezsek bunların anlamlarını kavrayamayız.

136 Alfred Radcliffe-Brown (1881-1955): İngiliz sosyal antropolog. Yapısal işlevci teoriyi geliştirmiştir. *Andaman Adalıları* adlı kitabında ilkel uygarlıkların toplumsal yapısına ilişkin temel kavramları tanımlamıştır.

Demek ki, bireysel ilişkilerde olduğu gibi grup vaziyetlerinde de yalnız bu atmosferle kalmayarak, bunların insan üzerindeki devamlı etkilerini araştırmak istersek, bunları aşırp sosyal yapı şartlarını ve bunların doğurduğu sürekli insan ilişkilerinin normlarını ele almamız gerekiyor.

Bu atmosfer grup içinde hemen kendini gösteriyor. Hatta, grup içindeki susma bile yalnızken yapılan susmadan farklı oluyor. Çünkü bu, organize olan, yapılaşmış olan bir susmadır. Katolikler bu atmosferi son sınırına kadar getirmişlerdir. Atmosferin de etkisi anlıktır, geçicidir. Asıl sürekli olanlar sosyal uyarı durumlarına göre meydana gelmiş taşlaşmış, normlardan ileri gelir.

Dördüncü grup, insanın toplum ve kültür ürünleri ile karşılaşmasını gelecek derslerde ele alacağız.

6.IV.943 Salı

Sosyal olsun olmasın, uyarı vaziyetleri yapılaşmış şekilde bulunur. Kitle hareketlerinde yapılaşmamış uyarı vaziyetleri de bizim için önemlidir.

İnsanın aktif olarak bir grup içinde bulunması sosyal psikoloji için önemlidir. Çünkü, normlar insanların aktif olarak içinde bulundukları heyecanlı kitle içinde meydana geliyor. Durkheim'ın bu betimlemeleri şüphesiz doğrudur. Fakat, açıklama olarak yanlışdır. Buna geçmezden evvel bu faal grup durumlarından kısaca bahsedelim.

Aktif toplantılar veya kitle hareketleri içinde biliyorsunuz, yeni psikolojik durumlar doğuyor. İnsan yalnızken olduğu durumlardan başka durumlarda da bulunur. Örnek: Kavga-lar, grevler...

Bu durumlarda birey yalnızken olduğundan farklı bir şekilde hisseder, duyar, heyecanlanır. Bakarsınız, bir adam merhametli iken zalim olabilir. Bunları sıralayabiliriz, fakat bu sı-

ralamadan çok büyük bir fayda çıkmaz. Bu olgulardan Köhler'in Supra-Lokal Qualitat¹³⁷ durumu meydana çıkar. Bu durumda liderler bile artık kendi değildir. O da kitlenin gidişine uyar. Buna mecburdur. Ayak uyduramazsa liderlikten derhal düşer. Buna tarihte çok rastlanır. Demek ki, kitle hareketlerinde kendine göre bir yapılaşma meydana gelir. Artık onun içinde, bütün insanlar onun özelliklerine göre en ufağından liderine kadar, açığa çıkan üyelik karakterini meydana getirir.

Bu söylediğim üç kategoride de sosyal uyarı durumunda insanın insanla pasif ve aktif olarak karşılaşması vardır. Burada gruba göre, bireysel deneysel psikolojide kullanılan başka kavramlarla açıklama yapmak gerekir. Başka bir deyişle, Durkheim'in düalizmi doğrudur. İnsan birey olarak başkadır, toplum içinde yine başkadır. Halbwachs'a göre bireyin psikolojik mekanizması vardır ve bireyin toplum içinde ayrı psikolojik mekanizması bulunur.

Halbwachs'ın ileri sürdüğü olgularda şüphesiz gerçeğe uyan bir durum var. Bu durumdan dolayı açıklamada ikilik yapmak doğru mudur? Eğer psikolojinin verdiği neticeler psikolojik hayatın atomları cinsinden olsaydı, şüphesiz bu düalizm üzerinde durmak gerekirdi. Fakat biz bireysel ve deneysel psikolojide bu atomları tamamen atmış bulunuyoruz. Değil sosyal psikolojide, laboratuvar deneylerinde bile uyarılara karşı insanlarda kendi başlarına bir bilinç hali uyanır. Meselâ, dört çizgide yine başka bir bilinç hali uyanır ve melodide olduğu gibi birçok örnek verilebilir (bkz. Şekil 3).

Demek ki, bilinç hallerinin ayrı durumlar halinde meydana çıkması yalnız insana, sosyal alana has bir durum değildir. Bu laboratuvarlarda da geçerlidir. Demek ki, Durkheim'in bu açıklaması çürüktür. Bu, bizim psikolojimizin esassından gelir. Onun için, bireysel psikoloji, deneysel psikoloji ancak insan birey ile uğraşır ve "toplulukta geçerli değil,"

137 Supra-lokal qualitat: Sosyolojide "bölgesel ötesi özellik" anlamında kullanılır.

ŞEKİL 3
Bilinç Hallerinin Uyanması

demek yanlıştır. Çünkü, uyarıları psikolojik yapımız gereği bütünleştirmeye eğilimli oluruz. Bir toplulukta da bu durum geçerlidir. Uyarı alanının bütünleşmesi insanda, sosyal ve sosyal olmayan alanda geçerlidir ve bizim yaptığımız iş, bu bütüncülüğü sosyal alana uygulamaktır. Onun için isterse topluluk iki kişiden ibaret olsun, isterse 20.000 kişi olsun, toplulukta meydana gelen durumu ele almak için sosyolojiden yeni prensip almaya gerek yoktur. Bir kere bir insan yalnız olmaktan çıktığı zaman, aralarında, fonksiyonel bir bağ olduğu halde bile, aralarında tek iken olduğundan farklı bir durum vardır. Karşılıklı insan ilişkilerinin uyarı durumu olduğu zaman, bu deneysel psikolojiden farklı olarak araştırılamaz. Bu, yeni bir alan değildir. Topluluğun da kendine has durumu vardır. Bunu, ileride ele alırım.

Bu durum da, tıpkı fizikte olduğu gibi psikolojinin olgunluğunu gösterir. Bu üç kategori ile insanların doğrudan doğruya karşılaşmaları gereken uyarı durumlarını kabaca, gayet

yüzeysel ele almış olduk. Fakat, bu üç kategori birbirinden ayrı olan kategoriler değildir. İnsanın karşılaştığı bütün sosyal uyarı vaziyetleri bundan mı ibarettir?

Bütün sosyal uyarı vaziyetlerini bundan ibaret görmek, bunun üzerinde olan önemli bir sosyal zemini kabul etmemek demek olur. Bir arada olan insanlar bir Tabula-Rasa¹³⁸ şeklinde olmayıp ait oldukları topluluktan bazı şeyleri alıp götürüyorlar. Benlik, insanlardan ve maddeden görülen direnç ve fonksiyonel ilişki sonucu meydana gelir.

İnsanın karşılaştığı belirli topluluklara boş zemin halinde gitmediğini söylemiştik. Bunun arkasında bir zemin vardır ki, bu kültürdür. Fakat, bu kültür etkisi çevreye göre değişir. Demek ki; kültür, herkeste birlikte gitmiyor. Başka şeyler için de bu böyledir. Meselâ, belki beş-on tane insan Mevlî'yi bilmeyebilir.

Kültür, insana uyarı yoluyla gelir ve bir toplam meydana getirir. Herkesin kültürü, kendi kültüründen aldığı, karşılaştığı uyarılarla ilgilidir. İnsan, kültüründen belirli değerler alır. Kendi bulunduğu somut durumlar içinde çocuğa öğretilir. “Şununla ilgin şu, bununla ilgin bu.” Meselâ, toplumda, kimisi amir, kimisi memur, kimisi imtiyazlı bir durumdadır. İşte bu durum, değerler halinde bireye yerleşir. Bu görece roller insanda değerler olarak yaşıyor. Değerler insanda benliğinde içselleşirse, bu görece rolü bilinciyle de kabul eden bir hal alıyor.

İnsanın benliği, yaratılıştan olan bir durum değildir. Benlik, bir karmaşık örgüdür. Bu konuda birçok psikoloji bilgisini ortak düşünür. Piaget, Walon, Stern,¹³⁹ Bühler,¹⁴⁰ Susan

138 Tabula rasa: John Locke'un ortaya attığı “boş levha” önermesine verilen isimdir. Bu önermeye göre, zihnimizde doğuştan gelen bir fikir yoktur. İnsan, her şeyi doğduktan sonra dünyayı gözleyerek öğrenir.

139 William Stern (1871-1938): Alman psikolog ve filozof. Zeka üzerine yaptığı çalışma ve tanımlarla tanınır.

140 Karl Bühler (1879-1963): Alman psikolog ve dilbilimci. Gestalt psikolojisi ile ilgili çalışmalarıyla önemlidir.

Isaacs;¹⁴¹ bütün Gestalt psikologları benliğin bu insan ilişkileri içinde meydana geldiğinde uzlaşır.

İnsan, sosyal bir ürün olan bu benlikle belirli sosyal ilişkilere girer. Grup durumları içinde insanların farklı olan psikolojik durumlarını araştırırken bu faktörleri hesaba almak gerekiyor. Bu alanda yapılan araştırmaları okurken bunu önemle göz önünde bulundurmak gerekir.

Topluluklarda insan faaliyetleri nicel olarak ölçülmüştür. İnsanın toplulukta birçok psikolojik fonksiyonu araştırılmıştır. Bütün bu araştırmalarda, bu sosyal zemini dışarıda bırakmak, hesaba katmamak hatası işlenmiştir. Floyd Allport, bu alanda en çok araştırma yapmış olan bir psikolog olmasına rağmen büyük bir eksiği vardır. Bu eksik, topluluk içindeki insanların kültürden gelen görece rollerini dikkate almamak ve o kültürde, en karakteristik noktayı almaktır. Meselâ, Floyd Allport rekabeti alıyor. Fakat Allport, araştırmasını Amerikan toplumunda yaptığını dikkate almıyor. Bu önemli bir noktadır. Çünkü, Amerikan toplumu rekabetin en çok mevcut olduğu bir toplumdur ve bu etkiyi ele alıp araştırmak sosyal psikolojinin görevlerinden biridir.

Netice:

Belirli insan durumlarını alıp, hatta âlet kullanıp nicel sonuçlar elde edip bir eser meydana getirmek, bilimsel bir sosyal psikoloji yapmanın bütün şartlarına sahip değildir. Burada insanların benliğini ve içselleşen sosyal zemini de hesap etmek gerekir. Mesele, bunların mekanizmasını belirli değişkenler kullanarak ele almaktır. Yoksa, bunu fabrikatörler psikologlardan daha çok bilirler.

Kültürü, toplum ürünlerinin sosyal psikoloji için uyarı tarafına koyacağız. Buradaki bu sosyal ürünlerin, bunların özellikle bizi ilgilendiren iki türlü anlayışı var. Bir tarafta

141 Susan Isaacs (1885-1948): İngiliz psikolog ve psikoanalist. Özellikle çocuk gelişiminde hayallerin rolü üzerindeki çalışmalarıyla bilinir.

bireyciler, diğ er tarafta romantik toplumcular (Rufailerin¹⁴² Allah dediğı gibi).

Şimdi bireycileri alalım. Sosyal uyarılar yoktur. Varsa bile bu bireylerin ilişkilerine indirgenebilir. Meselâ dili alalım. Bunlar insana ancak başka insanlarla temas ettiğinden dolayı geçiyor. Çünkü  ocuk dili hocasından, anasından öğreniyor. Şüphesiz değ erler insana insanlarla temastan dolayı geçer. Fakat geçen değ erler, bu bireylerin istediklerini geçirebilecekleri şekilde mi oluyor? Etraftaki insanlar bunu kendi diledikleri şekilde geçiremezler. Burada Durkheim'in hakkı var. Dil toplum içinde nasıl standardize edilmişse, ancak o şekilde bireyde yerle iyor. Onun için bu uyarıları ayrıca toplum içinde standardize edilmiş şekillerinde ele almak mecburiyeti ortaya çıkıyor. Bunu ele almak sosyal bilimler alanında çalışanların i idir.

Sosyal uyarıları, gerek değ erler gerek etraftaki bize etki eden uyarılar olsun, bunları anlamlı bütünler halinde alıyoruz. Bunların bize geçmesini, bütünlüğünü, anlamını bozmadan almazsak, gene atomculuğ a d  m   oluruz. Bu sosyal ürünleri, anlamlı bütünler halinde almak lâzımdır. Bunlar böyle olmazsa anlamlarını kaybederler. Onun için bu değ erler, normlar bütünlükleri, fonksiyonları içinde alınmalıdır. Onun için Floyd Allport tarzındaki endivualistlerin;¹⁴³ bu normların gerçekliğini tanınamaları bo tur.

Şimdi, romantik sosyologlara geçelim. Romantik sosyologlar, bu toplum ürünlerinin, kültür dediklerinin avukatlığını yapmışlardır. Halbwachs  rnektir.

Romantik sosyologların hatası psikolojik olanla sosyolojik olanı birbirinden ayırmamalarıdır. Hakikaten bütün sos-

142 Rufailer: Sekiz yüzyıl önce kurulup günümüze ulaşan sünni bir tarikatın üyelerine verilen isim. Kurucusu Ahmed Rifai'dir.

143 Endivualistler: Bireycilik akımına bağlı olanlara verilen isim. Toplum yerine bireyi amaçlayan ve ona önem veren öğretidir. Başlıca filozofları John Locke ve Adam Smith'tir.

yal ürünler, kurumlar; şüphesiz bunları toplumun şu veya bu bireyine indirgenmesi mümkün olmayan sosyal gerçeklerdir. Fakat bunları, insanı karıştırmadan araştırabiliriz. Fakat insanı ele aldıkları zaman büyük hataya düşüyorlar. Sosyal uyarıların psikolojik mekanizması, diğer psikolojik mekanizmalardan farklı değildir. Bireyler arasında fark var ve iki ayrı insanda kültür eşit değildir.

Bu romantik kültür apolojisi¹⁴⁴ yapanların sosyal psikolojisi kökünden sakattır. Şu sonucu alalım: Bütün sosyal ürünler insana başka insanlar aracılığıyla mı geçiyor? Şüphesiz insanlarla! Fakat öyle sosyal uyarılar var ki, insan bunlarla insan olmasa da karşılaşılıyor.

13.IV.943

Grup içindeki etkiler ve normlar karşısında bireycileri ve kültür apolojisi yapanları inceledik ve bunların kısa bir eleştirisini yaptık.

Kültür ve toplum ürünlerini sosyal psikolojide nasıl ele alacağız? Bu sosyal değerler meselesini yakından ilgilendirir. Geçen sefer de bahsetmiştik, sosyal uyarılar yalnız insanların organik olarak karşılaşmalarından ibaret değildir. Toplum içinde normlar ve teknik var ki, bunlar da sosyal uyarılardır. Sosyal normlar hem insanlardan hem başka madde-lerden geçer. Hem normlar hem insan aracılığıyla insana etki eden sosyal uyarılardan bahsediyorum.

Burada atomculuğa düşmemek gerekir. Onun için Durkheim gibilerin hakkı vardır. Atomculuğa düşmemek için, bunları orantıları ve fonksiyonlarıyla gerçek olarak kabul etmek lâzımdır. Meselâ, şu fakülte binasının belirli bir orantısı ve fonksiyonel şekli var: Melodi ve Ritim. Bu orantılar da birer bütündür. Bu neticeyi zaten laboratuvar deneylerin-

144 Apoloji: Bir dünya görüşünün ve temsilcisinin savunulması.

den biliyoruz ve buraya naklediyoruz. İşte bu noktada, sonuç olarak haklı oldukları halde kültür apolojisi yapanların düalist görüşü ortaya atmaları yanlıştır. Durkheim, Ziya Gökalp gibi yazarların psikolojik görüşleri tamamen sakattır.

Her tür gerçeği kendi seviyesinde kabul etmek, bir konuyu belirli bir seviyede alıp incelerken daha aşağı bir seviyeye inmemek, önemli bir metodolojik noktadır.

Örnek: Algının aşağı seviyesi, atomları alırsak fiziğe geçilmiş olur. Aşağı seviye budur. Eğer bu seviyeyi koruyamazsak, o zaman psikolojinin yaptığını başkaları alıyor. Bu seviyede almak, parçalamak değil bir neticedir. Davranışçılar bu alanda hatalı bir fikir ileri sürmüşlerdir.

ŞEKİL 4
Uyarı-Tepki İkili

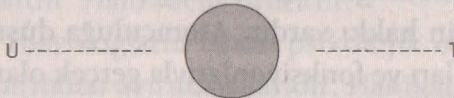
U ----- T

U: Uyarı

T: Tepki

kavramı içinde bütün insan psikolojisini düşünmek istemişlerdir. Burada, Woodworht'un yaptığı gibi daha geniş düşünelim.

ŞEKİL 5
Uyarı Tepki İkilisine Etki Yapan Faktörler (Fizyoloji, Psikoloji, Kültür)

Ortadaki fizyoloji, psikoloji, kültürden gelen etkenleri davranışçılar ihmal etmişlerdir. Bundan başka; olayları, ha-

talara yol açan atomcu kavramlarla ele alıyorlar. Oysa, uyarının alanı yapılaşmış olarak alınıyor. Yerkes'in¹⁴⁵ ve Tolman'ın deneyleri gösterdi ki, uyarı alanı maymunlarda da, insanlarda da bütünleşmiş olarak alınıyor. Yine davranışçılar, hayvan seviyesinde alınan neticelerin doğrudan doğruya insana taşınabileceğini sanıyorlardı. Oysaki, insanda sinir bütünlüğünün gelişmesi, sembolik olarak kavramlaşmayı mümkün kılıyor. Bu sembolik olarak kavramlaşma hemen yalnız hayvan soy ağacında insanlarda mümkün oluyor ve bunun sonucu kültür, âlet, bilimsel evrim gerçekleşiyor. İşte hayvan psikolojisi ve hayvan sosyolojisi ile insan sosyolojisi ve insan psikolojisi arasında analogiler yapan iki noktayı göz önünde bulundurmak gerekir:

1- Sembolleşme

2- Buna bağlı olarak insan toplumlarında kavramlar, değerler, normlar ve teknik âletler, ulaşım araçları birikiyor, işte bundan dolayı insan toplumlarıyla hayvan toplumları arasında sıkı bir ilgi kurmak hatalı olur.

İşte burada atlayıcı bir evrim var. Fakat, Bergson gibi endeterminizme,¹⁴⁶ mistisizme¹⁴⁷ düşmek gerekmez. Meselâ: Chargaff,¹⁴⁸ Kokhil, Lashley,¹⁴⁹ Veblen, Goldstein¹⁵⁰ gibi bir-

145 Robert Yerkes (1876-1956): ABD'li psikolog. Uyanılma ve performans arasındaki ampirik ilişkiyi gösteren Yerkes-Dodson yasasının geliştirilmesine katkıda bulunmuştur.

146 Endeterminizm: İndeterminizm, belirlenmezcilik. Bu öğretiye göre insanlar ahlaki eylemlerde bulunurken özgürdür; çünkü insan eylemlerini etkileyen, belirleyen ya da kısıtlayan hiçbir etken yoktur. Bu nedenle kişi davranışlarından sorumludur.

147 Mistisizm: Gizemcilik. İnsanın mantık ve akıl yürütme yoluyla erişemediği ilahi ve doğaüstü denilen "hakikatleri" derin bir sezgi ile arama yolu olarak tanımlanır.

148 Erwin Chargaff (1905-2002): Alman biyokimyacı. DNA yapısının belirlenmesi yolunda önemli çalışmaları olmuştur.

149 Karl Spencer Lashley (1890-1958): ABD'li nöropsikoloji uzmanı. Öğrenme süreciyle ilişkili çalışmalarıyla tanınmıştır.

150 Kurt Goldstein (1878-1965): Alman asıllı ABD'li psikiyatri uzmanı. Organizmayı, çevreyle ilişkileri içinde bir bütün olarak ele almasıyla tanınır.

çok büyük biyoloji, psikoloji ve psikiyatri bilgini bu atlamada, endeterminizm gibi kaçamak yerlerinde açıklama bulmazlar. Bergson gibi şair filozoflar bu atlamayı bilimden öteye giderek söylüyorlar. Demek ki, hayvan seviyesinde bulduğumuz bütün özellikleri insana geçiremeyiz. Onun için davranışçıların esas olarak verdikleri şema doğru olmakla beraber, açıkladığımız ve açıklamadığımız sebeplerden dolayı hatalıdır.

Normlar ve maddede ifadesini bulan faktörler insana etki yapar. Bunların, doğrudan doğruya, insanların ve toplumların ürünü olmayan uyarılarla karşılaşmasında sosyal uyarıların bir etkisi yok mudur? Bunların karşılaşmalarında şüphesiz bir etkisi var. Sosyal normlar, bize doğaya bakmak konusunda o şekilde etki ediyor ki, bunlar bize doğaya karşı yerleşmiş olarak tutumlar, einstellung'lar¹⁵¹ halinde oluyor. Meselâ; bizden 50 yıl evvel doğaya karşı bir ilgi yoktu. Hint'e gidersek insanların doğadan kaçıp içine çekilmesi lâzımdır. Oysa, bugün Hint gençleri var ki, doğaya açılıyorlar. Demek ki, bu ırksal bir nitelik değil, toplum eğitiminden gelen birer tutumdur. İşte sosyal normlar, sağduyumuzu tayin ederken, bir taraftan da doğa uyarılarına karşı nasıl tutum alacağımızı tayin ediyor. Bu keyfi olmuyor. Toplumdan topluma, devirden devire değişiyor. Sosyal yapının, ilişkilerin, hayat standartlarının etkisi altında oluyor. Onun için bu alanı araştıranlar sosyolojiye, ekonomiye, estetiğe geçerek kendi seviyesinde araştırıyorlar. Estetik alanından bir örnek: Birkhoff,¹⁵² bütün insanlara geçerli bir ortak ölçünün varlığını araştırdı. Sonuçta, ayrı yapıdaki toplumlarda, estetik ölçülerde büyük bir fark buldu.

Görelî olan yargılar, anlayışlar bu sonuca bağlanmıştır. Biliyorsunuz, psikolojik tipler var. Burada söz konusu olan

151 Einstellung: Ayarlama.

152 George David Birkhoff (1884-1944): ABD'li matematikçi. Geliştirdiği ergodik teorisiyle tanınır.

kişilik tipleridir. Tip meselesi söz konusu olurken, sosyal normların göz önünde bulundurulması gerekir. Başka bir deyişle, ait olduğu toplum o bireyi içe dönüğe mi, yoksa dışa dönüğe mi teşvik ediyor? Burada bireysel farkları da hesaba katmak gerekir.

Sosyal uyaranların bir sınıflandırmasını yaptık. Sosyal olanlarla sosyal olmayanlarda bir nitelik farkı yoktur. Her ikisi de yapılaşıyor. Bu konuda iç ve dış etkenler vardır. Bundan başka, kültür ürünlerini ifade eden uyaranlar söz konusudur. Bu normlar ve maddede ifadesini bulan uyarı insan ilişkilerinin ürünüdür. Sosyal yapı değiştiği zaman bunlar da değişir. Böylece yeni normlar meydana gelinceye kadar, insanlar arasında bir “kaos” ortaya çıkar. Biz de böyle bir değişme içinde bulunuyoruz.

20.IV.943

Geçen ders sosyal uyaranlardan ve insan üzerindeki etkilerinden bahsettik. Şimdi, çeşitli sosyal etkilerin insan üzerindeki tesirini araştıran bazı araştırmaların sonuçlarını özetleyelim. Özellikle 20. yüzyılın başından beri bu tür-lü araştırmalar gittikçe artmıştır. Bu araştırmaların bazı örneklerini vereceğiz. Bütün araştırmalar bu örneklerden ibaret değildir. Bu örnekler sosyal psikolojinin, deneysel psikolojinin bir şubesi olduğunu da gösterir. Niçin bu araştırmalar deneysel bir alana dâhildir? Zaten ilk derslerde deneysel sosyal psikoloji yönünde yapılan çalışmalarda bunu görmüştük.

Şimdi bir defa daha bu zeminden bahsedelim. Biliyorsunuz, bütün felsefe sistemlerinde insan sosyal düzeni hakkında birçok fikir ileri sürülmüştür. Bunlar sıkı bir gözlem ürünü değildirler. Çünkü, bugün bunların yerleşmiş hakikatler halinde ayakta durmaları gerekirdi. Bunlar daha çok devirle-

rinin özelliklerini yansıtan fikirlerdir. Eflatun da bunun dışında değildir!

Yakın zamanlarda Rönesans'tan beri biraz daha gözleme yakın fikirler ortaya sürülmüştür. Makyavel'in¹⁵³ *Prens* adlı kitabı örnek verilebilir. Makyavel zamanının siyasetine katılmış bir adamdır. 19. yüzyılın sonlarında bu çalışmalar bizi, daha çok bilimsel gibi görünen bir alana götürüyor. Sosyal prensipler, sosyal teoriler beliriyor.

Ondan sonra Tarde, Duprat¹⁵⁴ gibi sosyal psikoloji teorilerini ortaya atan düşünürler yetişiyor. Bunlar sosyal ilişkileri bazı genel kanunlarla açıkladıkları görüşündedirler. Meselâ, Tarde bütün bunları taklide bağlar. Buna karşılık, diğer araştırmacılar birçok prensip ortaya atmıştır. Meselâ, Duprat'ın taklit, telkin, sempati, antipati, sonsuza kadarlık ilkeleri. Özellikle Duprat birçok açıklama yapmıştır. Açıklama prensiplerinin çoğalmasıyla hakikate daha çok yaklaşmıyoruz! Fakat naif olarak gidersek belki bir hakikate varabiliriz. Doğa bilimlerinde açıklamanın doğru olması onun basit ve "kompleks" olmasına bağlı değildir. Meselâ, Newton'un cazibe açıklaması gayet basittir ve Tarde'a karşı bazı düşünürler de, biyolojik açıklamayla bütün prensipleri ortaya atmışlardır. Bunun gibi McDougall, bütün sosyal olayların kökünde içgüdüler olduğunu iddia etmiş ve bütün sosyal olayların bununla açıklanabileceğini ileri sürmüştür.

Davranışçı tarzda çalışanlar, şemalarla sosyal psikoloji için kabul edilebilen bir temel kurmuşlardır. Fakat, davranışçılar da uyarının ve karşılamanın açıklamasını yaparken hataya düşmüşlerdir. Çünkü, davranışçılar konuyu atomcu olarak anlamıştır. Bu şekilde, karşılanan uyarıların yapısal

153 Niccolò Machiavelli/Makyavel (1469-1527): Tarih ve politika biliminin kurucusu sayılan Floransalı düşünür, devlet adamı, şair ve oyun yazarı. İtalya Rönesans hareketinin en önemli kişilerindendir.

154 Guillaume Léonce Duprat (1872-1956): Fransız filozof. Sosyal psikoloji alanındaki görüşleriyle bilinir.

özellikleri ve karşılayan insanın yapısı, tutumları inkâr edilmiştir. Fakat şema olarak ileri sürülen fikir doğrudur.

Biz sosyal uyarılardan bahsederken bu nokta üzerinde oldukça ayrıntılı bir şekilde durduk. Bütün sosyal psikoloji araştırmalarında mutlaka bir uyaran ve karşılama var. Bir kere o şemayı yapınca yeryüzüne iniyor, neden ve sonuç determinizmi içinde herhangi bir problemi ele alıyoruz demektir. Bilimsel olarak çalışmak için buradan hareket etmelidir. O halde, neden ve sonuç şeklinde araştırma yapmak gerekir. İşte bilimsel araştırma budur.

Bu deneylerden birkaç tanesine değinelim. Bu deneyler Avrupa ve Amerika toplumları içinde yapılmıştır. Deneylerin yapıldığı toplumların damgalarını taşırlar. İlk araştırmalar insanla ilgili sonuçlar mıdır? Yoksa belirli kültür ürün müdürler? Bu çalışmaları yapanlar bunu araştırmamışlardır. Çünkü, objektiflikten ve perspektiften yoksundurlar.

Bu karşılaştırmalı araştırmalar iki türdür:

- 1- Etnoloji alanından materyal almak
- 2- İlk elden araştırma yapmak

Çeşitli konular içinde rekabeti alalım. Avrupa'da ve Amerika'da yapılan deneylerin sonuçları hemen her yerde rekabetin var olduğunu göstermiştir. Oysa Boas'a, Margaret Mead'e göre, rekabet ayrı toplumlarda farklı olur. Nitekim; Margaret Mead ve arkadaşları 13 ayrı kültüre sahip toplumu alır. Bu araştırmalar gösteriyor ki; ilkeller arasında rekabet konusunda, "mutlaka rekabet veya iş birliği esastır," demek yanlıştır. Bunların bazılarının varlığı duruma göre değişir. Bu araştırmalar, karşılaştırmalı bir şekilde alınmalı, temel psikolojik esaslara göre incelenmeli, gerekli ayıklama yapılmalıdır. Yine rekabeti alalım: Araştırma Greenberg¹⁵⁵

155 Joseph Greenberg (1915-2001): ABD'li dilbilimci ve antropolog. Afrika dilleri üstüne yaptığı araştırmalarla tanınmıştır.

tarafından Viyana’da yapılmıştır. Çocuklarda rekabet duygusunun gelişimi meselesi ele alınmıştır. Bu kadar basit deneyde o kadar önemli faktörler vardır ki, bunları sabit tutmak güçtür. Greenberg, bir odada bir masa üzerine bloklar koyuyor ve 2-7 yaş arası çocukları karşıya oturtuyor ve bunlara karışmıyor. Deneyin görevlisi, “Hanginizin yazısı daha güzel?” diye ortaya bir soru atıyor. Greenberg’in gözlemlerinden vardığı sonuçları özetleyelim:

Dört yaşına kadar çocuklar “Benim yazım daha güzel, daha büyük,” gibi ifadelerin anlamını kavramıyorlar. Dört yaşında ve daha büyük olan çocukta kendisiyle başkasını karşılaştırmak durumu oluyor ve bu özellik yaşla artıyor. Dört yaşına kadar çocukların faaliyetleri belli bir doğrultuda değildir. Blok yapsalar bile, kendilerini başkalarıyla karşılaştırmıyorlar. Dört yaşından sonra yönlendirilmiş bir şekilde ve ötekilerin de bu işi yaptıklarının farkında olarak bir şeyler yapıyorlar. Dört yaşından önce, öteki çocuk sosyal olarak yoktur. Bu yaştan sonra açık bir biçimde öteki çocuk vardır ve onun daha çok mu blok aldığı konusu önemlidir.

Greenberg’in elde ettiği sonuçlara göre, bu yaşlarda kendiliğinden doğan bir iş birliği yoktur. Deney görevlisi, çocuğun kendiliğinden öteki çocuğa blok verip vermediğine dikkat ediyor. Fakat, bu durum hemen hemen yok gibidir. En küçük yaş grubu olan 2-3 yaş arasında yardım, iş birliği çok azdır. 4-5 yaş arasında da iş birliği yoktur. 6-7 yaş arasında ise, bu iş birliği % 18 oranında görülüyor. 4-5 yaşından sonra çocukta “Benim bloğum daha güzel,” gibi sözler beliriyor. Bu neticeleri körü körüne almamalı, bunların da bazı şartlara bağlı olduğunu hatırlamalıyız.

Greenberg, materyalle ilgili olarak şunu tespit ediyor: Çocuk önündeki materyali kullanmasını bildiği oranda, bu karşılaştırmaların derecesi, şiddeti artıyor ve öteki çocuğun da kendine göre küçük veya büyük olması, bu karşılaştırma

zerinde etkisini gösteriyor. Dört yaşından itibaren psikolojik ve sosyal olarak öteki çocuğu keşfediyor.

Diğer bir konu, 7 yaşında kendine özgü kritik bir bilinç halinin belirmeye başlamasıdır. Deney görevlisinin sözü ve ilgisinin rekabet durumu üzerinde etkisi ortaya çıkıyor. Bütün bunlardan başka, çocuğun ailesinden edinilmiş olan tutumları da vardır. Meselâ, her ananın çocuğu, en akıllı ve en güzel çocuktur.

şimdi, başka bir deney alalım. Sosyal etkiler üzerine kurgulanan deneyler yalnız ve toplulukta olmak üzere iki seviyede yapılıyor ve sonuçları farklı oluyor. Bu deneyi yapan Moede, 12-14 yaşı arasındaki çocukları alıyor. Sosyal etkilerden acıya, ağrıya tahammül etmek etkisini değerlendirmek için elektrik şokları veriyor. Bunu yalnızken ve grup içinde yapılıyor. Bu şoklar hafiften başlayarak gittikçe artıyor ve ağrının üst eşiği tespit ediliyor. Bu durumda, tahammül eşiği grup halinde iken, yalnız olmaya oranla daha yüksektir. Başkalarının önünde rekabet durumuyla yapıldığı zaman tahammül eşiği topluluk içinde daha fazladır.

Moede, bu deneyi dinamometre kullanarak da yapmış ve grup içinde iken insanın daha fazla baskı duyduğu sonucuna varmıştır. Fakat grup içinde rekabet olmazsa, grup içinde en yüksek derece elde edenlerin derecesi düşer ve yalnızken az yapanların dereceleri ise yükselir. Grup, burada ortalamacı bir rol oynamış oluyor. İki ocuk birbiriyle sınıf önünde rekabete girdiği zaman, her birinin rekabet derecesi grup içinde yaklaşık % 10 artıyor. Bu deneylerde, grup içinde kız ve erkek bulunmasına göre etkiler de farklı oluyor.

11.V.943 Salı

Grup durumları içinde meydana gelen etkilerden bahsettım. Geçen sefer bu etkinin çocuklar ve gençler üzerindeki belir-

tilerini gösteren deneyleri ele aldık. Bu derste, yetişkinlere geçeceğiz. Bu alanda deneyleri klasik kabul edilen F.H. Allport'un birkaç deneyini özetleyeceğim.

Allport, şu gibi gözlemlere dayanarak deneylerine başlıyor: Genellikle faaliyetler grup içinde birey olarak yapıldığına göre farklı neticeler veriyor. Bir futbol veya voleybol oyununda gözlemler yapabiliriz. Bu gibi, grup içinde meydana gelen hareketle ilgili etkiler, laboratuvar içinde de doğrulanmıştır.

Meselâ; Ergograph¹⁵⁶ deneylerini alalım. Bu deney, kasla ilgili ölçümleri yapmak için yapılmıştır. Bunu Mosso¹⁵⁷ isminde bir İtalyan araştırmacı kullanmaya başlamıştır. Bir insan kasla ilgili faaliyette bulunurken sürekli olarak mı çalışırsa daha verimli oluyor, yoksa araya istirahat girince mi daha verimli oluyor? Sosyal etki olunca, bireylerin yalnızken elde ettiği neticeler değişiyor ve verim artıyor. Dinamometre testlerinde de aynı neticeyi görüyoruz. Moede'un bir deney yaptığını ve sonuçta grup içinde daha fazla baskı yapılabildiğini gördük.

Allport, deneylerini 1916-1919 yılları arasında Harvard Üniversitesi'nde yapmıştır. Deneklerin ortalama yaşı 25'tir ve hem kadınlar hem de erkekler üzerinde yapılmıştır. Bu deneylerde ve yaptığı birçok deneyde Allport, çalışmalarını önce grup içinde, sonra bireyi ayrı ayrı kurulumuştur. Allport, deneylerinde ayrıca rekabet faktörünü içeriye almak istemiyor. Onun için grup deneylerinde bile deneklerin birbiriyle konuşmalarını engelliyor ve neticeler söylenmiyor. Aynı masa etrafında bulunan deneklere verilen yönergede özellikle hızlı olmaları söyleniyor.

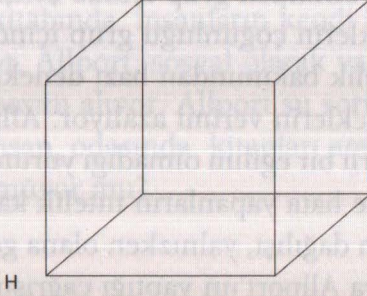
Bu dikkat ve zihnî faaliyet grubu dediği test grubunda Allport üç sonuç buluyor:

156 Ergograph: Kasların gücünü ölçmeye yarayan alet.

157 Angelo Mosso (1846-1910): İtalyan fizyolog. Kas yorulması deneyleri ve insan beyin korteksi kayıtları hakkındaki çalışmalarıyla tanınır.

- 1- Sesli harfleri çıkarmak
- 2- Şekil 6a ve Şekil 6b'de görülen bir tek şeklin, iki şekilde görülmesinin ne kadar zaman aldığı
- 3- Bir çarpma testi

ŞEKİL 6a
Bir Şeklin Görülme Biçimi

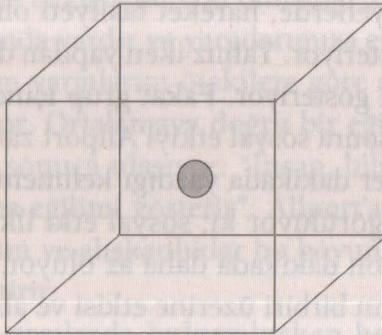

İki şekilde görülen için Allport bir küp alıyor.

Bu küpün iki cephe değişmesinin ne kadar hızla yapılabileceği önemlidir. Burası dikkattir.

Diğer bir deneyde bu değişmelerin aksi isteniyor ve göz hareketleri olmaması için, gözün belirli bir noktaya dikilmesi sağlanıyor. Dikkati yoğunlaştırınca bu değişmeler oluyor.

ŞEKİL 6b
Bir Şeklin Başka Biçimde Görülmesi

Bu deneyler tekrar tekrar yapılıyor.

Çarpma testi: Bir kâğıt üzerindeki rakamlar çarpıtılıyor. Mesele, burada yalnızken ve grup içindeyken ne kadar yapılabileceğini görmektir. Deneyde 30 test yalnız, 30 test de grup içinde yapılıyor. Çalışma bittiğinde ortak bir sonuç çıkıyor. Genellikle belirli bir anda yapılanın niceliği artıyor. Fakat, nitelik yönünden grup içinde çelişkili neticeler elde ediliyor. Deneklerin çoğunluğu grup içinde daha hızlı çalışıyorlar ve nitelik bakımından bazı deneklerin verimi iyileşiyor, bazı deneklerin verimi azalıyor. Allport, bu sonuçlara bakarak belirli bir eğilim olmadığı yorumunu yapıyor. Fakat, grup içinde hata yapanların nitelik kaybı artıyor. Grup içinde hataların dağılışı, yalnızken olana göre başkadır.

Bundan sonra Allport'un yaptığı çağrışım deneyine geçelim. Allport, deneklere bir kâğıt veriyor. Kâğıdın başında kelimeler var. Deneklerin 3 dakika içinde ne kadar kelime sıralayabileceklerine bakılıyor. Bazen de akla gelen üçüncü kelimeyi yazmaları isteniyor. Burada bakılan bilinçte meydana gelen çağrışım zamanının, yazma zamanından evvel olmasıdır.

Bu deneyde de, topluluk durumunda hızda ve nicelikte bir artış gözleniyor. Allport bunu sosyal artış olarak tanımıyor. Katılanların % 20'sinde sosyal artışın olmaması Allport tarafından yorumlanmıyor. Oysa, bunun üzerinde durulması gerekirdi. Allport'a göre, sosyal etki, özellikle hareketle ilgili faaliyetlerde, hareket faaliyeti olmayandan daha çok kendini gösteriyor. Yalnız iken yapılan deneyler, bireyin egosantrikliğini gösteriyor. Fakat grup içinde egosantriklik azalıyor. Daha sonra sosyal etkiyi Allport zamana göre ölçüyor ve denek her dakikada yazdığı kelimenin altını çiziyor. Bu deneylerde görülüyor ki; sosyal etki ilk dakikada daha fazla olurken, son dakikada daha az oluyor. Burada birlikte çalışan insanların birbiri üzerine etkisi ve alışkanlıkları üzerinde Allport durmuyor.

Allport, grubun düşünme üzerine etkisini de çalışmıştır. Bu deneyde Allport deneklerden, aksini ifade eden mantıki önermeler istiyor ve kısa bir zamanda kaç önerme yapılacağı üzerinde duruyor. Grup içinde nicelik itibariyle fazla, fakat nitelik bakımından daha başka sonuçlar elde ediliyor. Grup içinde yapılan önermelerin nitelikleri düşüyor ve saçma cevaplar alınıyor. Allport, bu cevaplardan çok büyük sonuçlara atlıyor ve bir kitabında, insanların kendi başına çalışmasını tavsiye ediyor. Allport, sosyal olarak yalnız 3-4-5 kişinin bir arada olmasını alıyor. Allport şu soru hakkında yorum yapmıyor: İnsan, odasında, kitapları arasında iken sosyal olarak düşünmüyor mu?

18.V.943

Allport, ağırlık karşılaştırması yapıyor ve grubun etkisini bulmak istiyor. Denekler her birini kaldırıyorlar ve yargılarda bulunuyorlar.

Yalnızken en hafif ve en ağır olarak verilen yargılar aşırıya kaçıyor. Fakat, grup durumunda bu aşırılık görülüyor. Bu deneyde önemli olan ne koku ve ne de ağırlıktır. Mesele, duygusal ve zihnî alanda grup etkisini ölçmektir. Önemli nokta, duygusal ve zihnî alanda yargı ve karşılaştırmalara grubun etkisidir.

Bu deneyde ilk bakışta bir etki olmadığı düşünülüyor. Fakat, bu etki aslında vardır ve yargılarımıza etki eder. Denekte “Acaba benim yargılarım ötekilere göre aykırı mı?” diye bir endişe oluyor. Ortalamaya doğru bir eğilim olması üzerine Allport şu sonuca ulaşıyor: “İnsan, bilinçli veya bilinç dışı olarak uyma eğilimi gösterir”. Allport’a göre, küçükten beri alınan eğitim ve alışkanlıklar bu boyun eğme duygusunu meydana getirir.

Psikolojide yargılarda bulunulurken hem duygusal ve

hem zihnî alanda eşit bir sonuç alınması, kesin bir düalizmin doğruluğu hakkında bizde şüphe uyandırıyor. Başka bir deyişle, değer yargılarıyla gerçeklik yargıları arasında psikolojik mekanizmalar bakımından ayrılık olmadığı neticesine varıyoruz:

- 1- Grup içinde insan farklı psikolojik etkilenmeler gösteriyor.
- 2- Bu deneylerde genel olarak, doğru olan eğilim diye ifade edilenden başka çelişkili ve birbirine uymayan sonuçlar görüyoruz.

Bu deneyler hatalıdır! Çünkü, üzerinde kafa yormadan yapılmıştır. Esaslı bir hipotezden hareket ederek grup etkisini açıklayabilir miyiz? Allport, mekanik hareket ediyor ve hiç yapılaşmayı göz önünde bulundurmuyor.

İKİNCİ BÖLÜM

Sosyal Psikolojinin Krizi

Sosyal psikoloji, sosyoloji ve psikoloji bilim dallarından doğmuştur. Buna karşılık, hem sosyolojiden hem de psikolojiden farklıdır. Sosyal psikoloji, insan ve toplum arasındaki ilişkiyi inceler. Bu ilişkiyi inceleyebilmesi için, sosyal uyaran durumlarıyla ilgili olarak bireylerin davranış ve deneyimlerini araştırması gerekir.

Sosyal psikoloji, Avrupa ve ABD'de 20. yüzyılın başlarında, hemen hemen aynı yıllarda doğdu. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'de gelişmesinin altın dönemini yaşadı. Son 40 yıl içinde Avrupa'da sosyal psikolojinin yıldızı parladı. Yaklaşık 20 yıldır Asya'dan gelen ilginç çalışmalar, sosyal psikolojinin başka bir tarihsel döneme evrildiğinin işaretleri oldular.

Başlangıç yıllarında özel mülkiyet ve pozitivizm ilkeleri zemininde ilerleyen sosyal psikoloji bireyci ve erkek egemen değerleri içselleştirdi. Almanya'da ortaya çıkan Gestalt psikologları, gerçekliğin algılanmasında bütünlük kategorisinin önemini öne çıkardılar. Çatışma kuramcıları Georg Simmel ve Karl Marx'ın sosyolojiye bakış açıları, sosyal psikolo-

jyiy bambaşka bir yöne doğru götürmeye başladı. İnsan topluluklarında karşılıklı ilişki ve etkileşimleri incelerken ortaya çıkan ruhsal olayların sosyal bir temeli olduğu düşüncesi ilk kez Karl Marx ve Friedrich Engels tarafından incelendi. Her bireyin ana kişilik özelliklerinin sosyal bir bağlamı olduğu görüşü, Marx'ın 1844 *El Yazmaları*'nda açık şekilde vurgulandı. Marx ve Engels, ortak çalışmaları olan *Alman İdeolojisi*'nde ve *Komünist Manifesto*'da sosyal grupların nasıl biçimlendiğini incelemişlerdi.

Sosyal psikolojinin ABD'de yaşadığı parlak dönem, özelikle grup ile ilgili araştırmalarda yaşanan metodolojik krizden olumsuz etkilendi. ABD sosyal psikolojisinde ortaya çıkan metodolojik krizin arka planında, sosyal olayların anlaşılmasında ihtiyaç duyulan genel perspektif eksikliği bulunuyordu. Sosyal psikolojinin metodolojik temeli, toplumsal yasaların bilimi perspektifi ile kurulduğunda ise, grup tanımından başlayarak, farklı yaklaşımlar oluşmaktaydı. ABD sosyal psikolojisinin kuramsal temelinde küçük grup; sempati, hoşgörü, boyun eğme, saldırganlık gibi duygusal pozisyonların belirlediği toplumsal birim olarak görülüyordu. Bu bakış açısı, küçük grubun *belli bir süreyle birbiriyle ilişki kuran insanlar* olarak tanımlanmasına yol açmıştı. Küçük grupların incelenmesinden elde edilecek sonuçların bütün toplumsal yaşamın dinamiklerini açıklayabileceği kuşkuluydu. Büyük sonuçlara atlamak için kurgulanan deneylerde kullanılan gruplar, rastlantıyla bir araya gelen insanlardan oluşmuştu. Artur Vladimirovich Petrovsky'nin tanımıyla bu gruplar, zaman ve yer dışında aralarında bir bağ olmayan bireylerin basit yığılması anlamına gelen, dağınık (diffuse) gruplardır. Sözü edilen dağınık gruplarda yapılan deneyler, potansiyel olarak deneysel n yargı tehlikesi taşır.

Eğer metodolojik temeli toplumsal gelişme yasalarına göre kurarsanız, küçük grup terminolojisi yerine topluluk

(collective) kavramı öne çıkar. Ortaklaşmacılığın altını çizen topluluk terimi, sosyal oluşum süreçlerinde daha somut bir gerçeğe karşılık gelir. Buna karşılık, topluluğu yalnızca sosyal nitelikleri açısından görmek, bu kez de sosyal-ruhsal kavramların ihmal edilmesine yol açabilir. Topluluk kavramını saf toplumsallık açısından görünce, sosyal-ruhsal kavramların dışarıda bırakılması, başka türlü bir perspektif eksikliği ile sonuçlanıyordu. Bu perspektif eksikliğini aşmak için, Petrovsky'nin ileri sürdüğü modeli, kimi sözcüklerini değiştirerek, yeni bir önermede bulunmak mümkündür: *Ortaklaşmacı ve sosyal yönden bir anlam taşıyan kişilerin bileşeni olduğu toplumsal gruplarda karşılıklı ilişkiler, topluluğun değerlerine bağlı olarak oluşur. Bu önerme doğruysa, ortak uyuma gerçek alternatif ortak uyumsuzluk değil, ortaklaşmacılıktır.*

Muzaffer Şerifin otokinetik etki deneyi, küçük gruplardan tüm toplumu ilgilendiren genellemelere ulaşma problemini bir kenara bırakırsak, gerçeğin algılanış şeklinin toplum tarafından belirlendiği şeklinde yorumlanabilir. Hırsızlar Mağarası deneyi ise, kişilerin ortak amaçlar doğrultusunda sosyal etkileşime girdiklerinde, birbirleri hakkında ön yargıları bile olsa, dayanışma davranışı geliştirebileceğini göstermiştir. Bu sonuç, Petrovsky'nin önerdiği modelin düşünsel perspektifi ile buluşmaktadır.

Muzaffer Şerif, 1977 yılında *Personality and Social Psychology Bulletin*'da yayınladığı, "Crisis in social psychology: Some remarks towards breaking through the crisis" başlıklı, bilimsel yaşamının son makalesinde, sosyal psikolojinin yaşadığı krizin yapısal özelliklerini tartışmıştır. Sosyal psikolojideki akademik süreçlerini ABD'de yaşamış, sosyal psikolojinin kuruluşuna belirleyici düzeyde katkılar yapmış bir bilim insanının emeklilik dönemindeki eleştirileri hayli çarpıcıdır. Muzaffer Şerif bu makalede, ABD'deki sosyal psikoloji

ortamını *ironik* ve *huzursuz* olarak tanımlamaktadır. Huzursuzluğun temel nedeni, araştırma ve yayınların çokluğuna karşın, kuramsal açıdan aynı düzeyde bir gelişmenin görülmemesidir. 1950'li yılların sonlarına doğru, ABD sosyal psikolojisi sosyal sistemlere olan ilgisini iç süreçlere doğru kaydırmıştır. Şerife göre, sosyal psikolojinin bir başka temel sorunu indirgemeciliktir.

Sosyal psikoloji ile ilgili pek çok küçük kuram vardır. Oyun kuramı, uyumsuzluk kuramı, eşitlik kuramı ve saldırganlık kuramı gibi sosyal psikolojinin temel yaklaşımları, sosyal alanda bağımsız olarak işleyen dinamik süreçleri açıklamaya çalışır. Oysa gerçek dünyada, politik etkinlikte bulunmak gibi sosyal davranışların çoğu sosyo-kültürel topluluklarda, çok karmaşık mekanizmalarla oluşur.

Sosyal psikolojinin ana akımı mantıksal pozitivistin yürüncesindedir. Bu felsefi bakışa göre bilginin kaynağı, duyu verilerinden kalkarak tümevarımlarla ulaşılan genellemelerdir. Pozitivizmden farkı, dil ve mantık alanlarının öne çıkmasıdır. Bu bakış açısı, bilginin kaynağı konusunda örtüştüğü ampirizm ile benzer şekilde eleştirilmiştir. Mantıksal pozitivist sosyal psikoloji gözlem ve deneyi merkeze alır ama gözlem ve deney sanıldığı kadar saf değildir.

Muzaffer Şerif, üniversitelerden çıkan yayınlardaki nicel patlamayı, *yayın yap ya da yok ol* şeklinde özetlediği akademik politikayı da eleştirir. Bu eleştiri yapıpken, değerli çalışmalardan doğru sinyalleri almanın da önemli olduğunu altını çizer. Muzaffer Şerif, akademisyenlerin teknisyenleştiği bir ortamda birbirinden bağımsız binlerce deneysel bulgunun bir anlamı olmadığını, sosyal psikolojinin indirgemeciliğe ve tarihsizliğe doğru gittiğini düşünür. Bu durum, bir yönüyle miyoplaşma, uzağı görememedir.

Muzaffer Şerif, krizin sadece sosyal psikoloji ile sınırlı olmadığını, sosyal bilimlerin her dalında *kaos* olduğunu dü-

şunmaktadır. Akademik krizin kökleri sanılandan daha geniştir. Akademisyenler, bilim piyasasında başkalarına üstünlük sağlamak için araştırmalarının sayısını artırmaya yöneltilmektedir. Oysa, sosyal psikolojideki konuların hiçbirisi, sosyal sistemler ele alınmadan çalışamaz. Bunun tersi de doğrudur. Sosyolojik ve psikolojik düzeylerde meydana gelen değişimleri ele alamayan sosyal sistemler yetersizdirler. Muzaffer Şerif, sosyal psikolojinin 1970'li yıllarda güvensizlik duygusu yaşadığını ve yönünü kaybettiğini düşünüyordu. Şerif'e göre bu durum, bir ormanda her yöne rastgele ateş etmeye benzer.

Muzaffer Şerif'ten 38 yıl sonra Girit Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nden Manolis Dafermos, sosyal psikolojinin krizi üzerine diyalektik bakış açısıyla bir değerlendirme yaptı. Bu değerlendirmeye göre, sosyal psikolojinin krizinin tarihsel kökleri, pozitivist felsefe temelinde katı deneysel bir bilim olarak gelişmesindedir. Sosyal psikolojinin krizi, ABD'de psikolojinin 1930'lu yıllarda yaşadığı sorunlardan bağımsız değildir. ABD'deki ana akım psikoloji ampirik ve mekanist yaklaşıma sahipti. En iyi mantıksal formu bulmak için, kavramların veya dilsel ifadelerin analizine dayanıyordu. Psikolojik olayların araştırılmasında yasalar arayışındaydı. Dafermos bunlara ek olarak, sosyal psikolojinin, kavramların anlamlarının bir dizi işlemle belirlendiğini savunarak mantıksal pozitivistliğe yaklaştığını söylerken Muzaffer Şerif ile aynı yorumu yapıyordu.

1960'lı yıllarda giderek daha bireyci hale gelen sosyal psikolojinin krizi paradigma kriziydi. Krizin kökleri, dünyaya bakışta ve fenomenleri açıklama potansiyeli olan modellerdeydi. Dar bireycilik ve indirgemecilik, tarihsel olmayan bir yaklaşımın benimsenmesine yol açtı. Bu tercihin sonuçlarından biri, sosyal psikolojik araştırmalarda deneysel metodolojinin, neredeyse bir fetiş şeklinde baskın duruma gelmesi-

dir. ABD sosyal psikolojisinde insanlar arası ilişkilere yönelik olarak kurulan model, neredeyse bütün araştırma gruplarında benzerdir. Bu model, sosyal psikoloji dünyasında, deneysel ön yargı nedeniyle şiddetli biçimde eleştirilmiştir.

Kriz yaşayan sosyal psikoloji karmaşık sosyal davranışı açıklamakta zorlandı. Milgram ve Asch deneylerinin dikkate değer sonuçları vardı ama otoriter kişilik, muhafazakârlık ve faşizmin davranışlarını anlamada yeterli değildi. Krizin başka bir boyutu, genel kuram eksikliğidir. Sosyal psikolojide kognitif kuram, sosyal öğrenme kuramı, sosyal kişilik kuramı gibi pek çok kuram vardır ama bu kuramları, bütünlüklü biçimde birleştiren sistematik, genel ve açıklayıcı soyutlamanın eksikliği hep hissedilir. Sosyal psikoloji bu nedenle, Vietnam Savaşı'na karşı protestolar, siyah olma bilinci, kadın özgürlüğü gibi sosyal sorunlara yanıt veremedi. Tanımı gereği, insana ilişkin bazı varsayımlarda bulunması, bu varsayımları ortaya çıkarmak için çıkarımlar yapması gerekiyordu. Bu çıkarımlar için sosyal psikoloji insan, insanlar arası ilişki, grup ve toplumu incelemeliydi. Bu inceleme birimlerinden grup ve toplum ile ilgili farklı bakış açıları, daha başlangıçta çıkarımları problemli hale getiriyordu. Elbette, ABD'deki sosyal psikolojinin yaşadığı krizler, Amerikan toplumunun krizlerinden tamamen ayrı süreçler değildi.

1980'li yıllarda Avrupa'da çalışan pek çok sosyal psikolog, ABD ana akım sosyal psikolojisini eleştirdi. Krizden çıkış için önerilen stratejilerin başında, sosyal biliş araştırmalarının gerektirdiği yeni araştırma yöntemlerinin geliştirilmesi vardı. 21. yüzyılın başlarından itibaren sosyal nörobilim çalışmaları dikkati çekmeye başladı. Yaşanan kognitif devrim, bireyin sosyal çevresinden koparılmasını, ne yazık ki önleyemedi. Bu arada deneysel olmayan sosyal psikoloji kuram ve yöntemleri geliştirildi. Buna karşılık, post-moder-

nizmin geç kapitalizmin kültürel mantığı olarak kavramsal-
laştırılması, sosyal psikoloji krizinin derinleşmesine yol açtı.

Sosyal psikolojinin krizini anlamamızı sağlayacak ipuçla-
rını, Muzaffer Şerifin ve Manolis Dafermos'un yaklaşımları
dışında; Vygotsky'nin kültürel-tarihsel teorisi, Riegel'in di-
yalektik psikolojisi, Parker'ın eleştirel psikolojisinde de bu-
lunabilir. Sosyal psikolojinin krizi, sosyal bilimlerin yaşadığı
tıkanıklıklardan ayrı düşünülemez. Temel sorun, statü-
kocu görüşler ve tarihsel perspektifin yokluğudur. Toplum-
sal yapı içinde var olan çelişki kavramının dışarıda bırakıl-
ması, sosyal psikolojinin kavramsal donanımını yoksullaş-
tırmıştır.

Sosyal psikoloji araştırmacıları, sosyal kuramlar ve sosyal
pratik arasında köprü kurmalıdır. Birey ve toplumun, birbir-
lerini karşılıklı olarak yapılandırıldığını hesaba katan bir ge-
nel perspektifle, sosyal yapıdaki iç çelişkilerin, değişim ve
gelişmeyle ilişkileri değerlendirilmelidir. Sosyal psikolojinin
krizinin, önceden gündeme gelmeyen epistemolojik, etik ve
politik sorunları tartışma fırsatı verdiği de unutulmamalıdır.
Kuramsal ve pratik temelleri sağlam biçimde oluşturulmuş
sosyal nöroloji, sosyal psikolojinin bunalımının aşılmasına
katkı sağlayabilir. Buna karşılık, sosyal psikolojinin krizinin
yapısal olma durumu, biraz da psikolojinin iktidar ilişkileri-
nin bir parçası olması ile ilgilidir.

Sosyal Psikolojinin Nörolojik Temelleri

Giriş

İnsanların her türlü eyleminin olduğu gibi, sosyal psikolojik etkinliklerin de nörolojik bir arka planı vardır. Bu arka planı ortaya çıkarabilmek için kullanacağımız yöntemin ilk ayağı, Muzaffer Şerif'in ders notlarındaki temaların nörolojik analizini yapmaktır. Muzaffer Şerif'in ders notlarında yer alan sosyal psikoloji konuları Tablo 1'de verilmiştir. Şerif'in eşi Carolyn W. Şerif ile birlikte 1957 yılında yazdığı *Sosyal Psikolojiye Giriş* adlı kitapta bu konu listesine yeni temalar eklenmiştir (Tablo 2).

TABLO 1
Muzaffer Şerif'in Ders Notlarında Yer Alan Temalar

• Sosyal psikoloji	• Algı ve dikkat, sosyal algı, zaman algısı, mekân algısı, renk algısı
• Taklit	• Mistik anlayış, dinî ritüeller
• İçgüdüler	• Sezgiler
• Bellek	• Tutum
• Telkin	• Fechner Kanunu
• Rekabet ilişkileri	• Davranışçılık
• Sosyal normlar	• İllüzyon
• Heyecanlar	• Kişilik
• Dil	
• Öğrenme	

TABLO 2

Sosyal Psikolojiye Giriş I ve II'de Eklenen Yeni Temalar

- Liderlik, iktidar, iletişim ve statü ilişkileri
- Kolektif davranış
- Güdüler
- Grup ön yargısı
- Sosyal psikolojinin art alanı ve günümüzdeki eğilimler

Kaynak: Muzaffer Şerif ve Carolyn W. Şerif, 1957.

Muzaffer Şerif, sosyal psikolojinin kurucularındandır. Bir disiplinin oluşum sürecindeki konu listesi, o disiplinin kavramsal temelini en doğal ve yalın şekliyle verir. Yeni bir disiplin oluşturulurken kurulan düşünsel zemin, o alanla ilgili en açıklayıcı tanımları içerir. Sosyal psikolojinin nörolojik temellerine ulaşmak için, Muzaffer Şerifin öğrencilerine anlattığı derslerin konu listesini temel almamızın nedeni budur.

Bu bölümde önce, sosyal psikolojinin nörolojik temellerini açığa çıkarabilmek için ihtiyaç duyulacak kadar sinir sistemi kavramından söz edilecek, daha sonra Muzaffer Şerifin ders notlarında ve eşi Carolyn W. Şerif ile birlikte yazdığı *Sosyal Psikolojiye Giriş* kitabında yer alan konuların nörolojik analizi yapılacaktır. Bölümün sonunda, sosyal beyin kavramından hareket ederek, sosyal nöroloji disiplininin zeminini tanımlanmaya çalışılacaktır.

Sinir sistemi

Sinir sistemi bedenimizde bulunan en karmaşık sistemdir. Beyin ve omurilik birlikte santral (merkezî) sinir sistemini oluşturur. Bundan başka, periferik (çevresel) sinir sistemi denilen, duyu bilgilerini merkeze taşıyan bir sinir sistemi bölümü daha vardır.

Santral sinir sisteminde gri ve beyaz madde olmak üzere

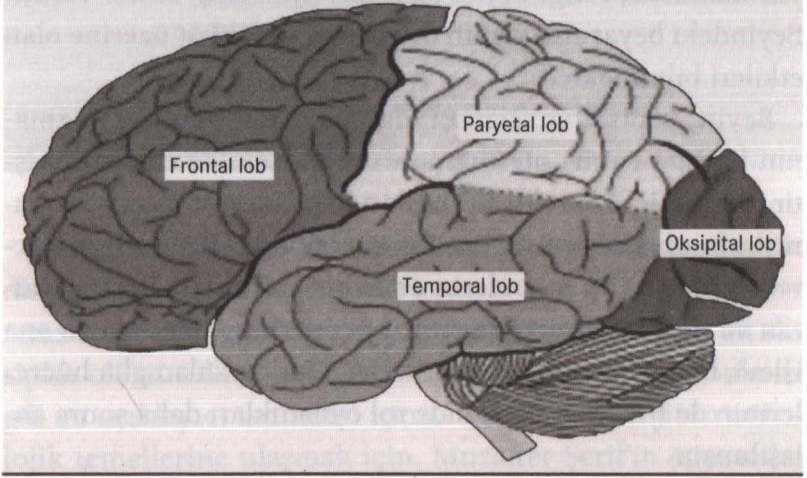
iki farklı renkte doku bulunur. Beyinde bilgi işlemeden sorumlu olan gri madde miyelin kılıfı olmayan bölümdür. Beyaz maddede, rengi beyaz olan miyelinli sinir lifleri vardır. Beyindeki beyaz maddenin dil, bellek ve dikkat üzerine olan etkileri bilinmektedir.

Beyin, yapısal ve işlevsel olarak bulunduğu organizmanın hayatta kalma olasılığını artıracak şekilde evrimleşmiştir. Bunun için sürekli uyaranları kaydeder ve uygun davranışların oluşmasını sağlar. Beyin, yaklaşık 100 milyar hücreden oluşur. Bu hücrelerin onda biri, birbiriyle iletişim kuran ve nöron adı verilen sinir hücreleridir. Nöronların ana işlevi, bilgiyi işlemek ve iletmektir. Geride kalan glia hücrelerinin de hücresel iletişimde rol oynadıkları daha sonra anlaşılmıştır.

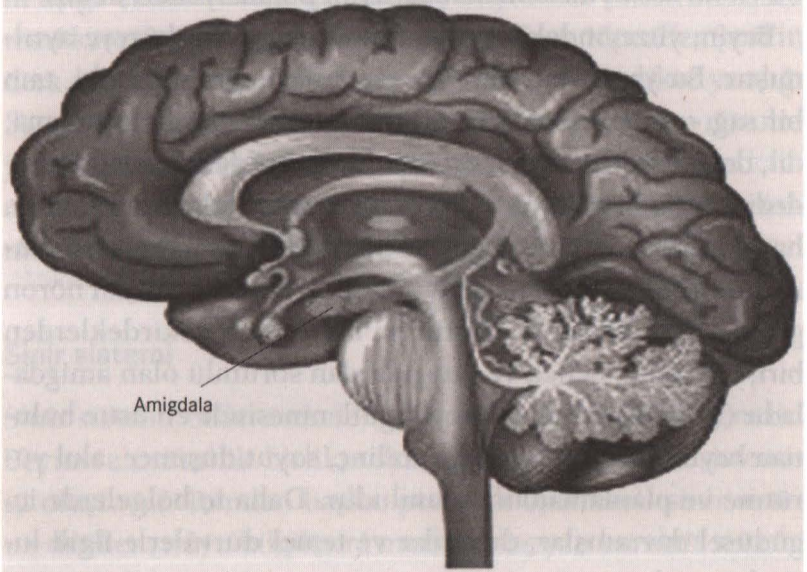
Sinir hücrelerinin birbirleri arasında sinir iletilerini aktardıkları alanlara sinaps adı verilir. Sinir uyarıları, bir sinir hücresi boyunca ilerleyen, ani elektriksel yükselmelerdir. Bu elektriksel yükselmelere aksiyon potansiyelleri denir.

Beyin, yüzeyindeki derin yarık ile iki yarım küreye ayrılmıştır. Bu yarım küreler, bir zamanlar inanıldığı gibi, tam bir sağ - sol simetrisi göstermez. İşlevsel olarak konuşma, dil, değerlendirme ve iletişim pek çok kişide sol yarım kürededir. Sağ yarım küre ise, görsel ve işitsel konular, sezgiler, hayal kurma ve bütünü görme ile ilgilidir. Her bir yarım küre dört loptan meydana gelir (Şekil 7). Beraber çalışan nöron grupları çekirdekleri oluşturur. En önemli çekirdeklerden biri, öğrenme, bellek ve duygulardan sorumlu olan amigdaladır (Şekil 8). Beynin dikey örgütlenmesinde en üstte bulunan beyin korteksi (kabuğu) bilinç, soyut düşünce, akıl yürütme ve planlamadan sorumludur. Daha iç bölgelerde içgüdüsel davranışlar, duygular ve temel dürtülerle ilgili kısimlar vardır.

ŞEKİL 7
Beyin Bölümleri

ŞEKİL 8
Amigdala

Nörolojik bilimlerde geline nokhada, belirli işlevler için ayrı beyin bölgelerinin özelleştiği şeklindeki klasik lokalizasyoncu görüş artık terk edilmiştir. Onun yerine benimsenen yaklaşım, beyinde işlevselliğin, geniş ve farklı beyin bölgelerine yayılmış hücresel ağlarla gerçekleştiğini savunur.

Beynin çalışmasının bir bilgisayarın çalışmasına benzediği şeklindeki yaygın düşünce doğru değildir. Bilgisayarlar, simgelerle kodlanmış, tam olarak tanımlanmış problemleri çözebilecek bilgilerle doldurulmuş düzeneklerdir. Bir beyin ise çok daha fazlasını, söz gelimi, yüz yüze iletişimi çok kısa sürede başarabilir.

Sosyal psikolojinin nörolojik temelleri

Taklit davranışının nörolojik temeli

İnsanda taklit davranışının altında yatan mekanizmaların anlaşılmasının temel bir önemi vardır. Bu mekanizmaların anlaşılmasıyla sosyal davranışın arka planının çözümlenmesi mümkün olabilir.

Yeni doğanlarda davranışın taklit edilmesi spontan (kendiliğinden) bir özellik olarak gözlenir. Yeni doğanların neden spontan taklit yaptığı konusu belirsizdir. Bebeklerde suplemerter (tamamlayıcı) motor alan ve singulat korteksin yeterince gelişmemiş olması, taklit davranışlarına neden olabilir. Taklit davranışı dil öğreniminde önemli bir yer tutar. Fonksiyonel (işlevsel) beyin görüntülemesi çalışmalarında, el hareketleri taklidi sırasında, sağ yarım kürede suplemerter motor alan ve her iki yarım kürede singulat korteksin orta bölümlerinde etkinlik gözlenmiştir. Suplemerter motor alanın istemli hareketlerin yönetilmesinde ve programlanmasında rolü vardır. Singulat korteksin orta bölümleri ise, istemli hareketlerin kontrolünde görev alır.

Taklit davranışının nörolojik mekanizmalarının tam olarak aydınlatılması, yaklaşık 25 yıl önce bir rastlantı sonucu, ayna nöron sisteminin keşfedilmesiyle mümkün olmuştur. Ayna nöronlar, izlenen davranışın benzerini oluşturarak otomatik bir taklit eylemine yol açar.

İlk olarak maymunların ön loplarının F5 bölgesinde bulunan ayna nöronların keşfi, bazı araştırmacılar tarafından DNA'nın keşfinden bile daha heyecan verici bulundu. Bunun nedeni, ayna nöronların sadece taklit davranışının değil, aynı zamanda empati, öğrenme, sosyal etkileşim ve zihin kuramının da temelinde yer alan hücreler olmasıdır. Daha sonra yapılan çalışmalar, insanlarda da maymunlardakine benzer bir ayna nöron sistemi bulunduğunu gösterdi. İnsan beyninde bu sistem, frontal (ön) korteksin arka kısmında yer alan premotor korteks, supleментар motor alan, duyuşal korteks ve inferior (alt) paryetal korteks gibi bölgelere dağılmıştır.

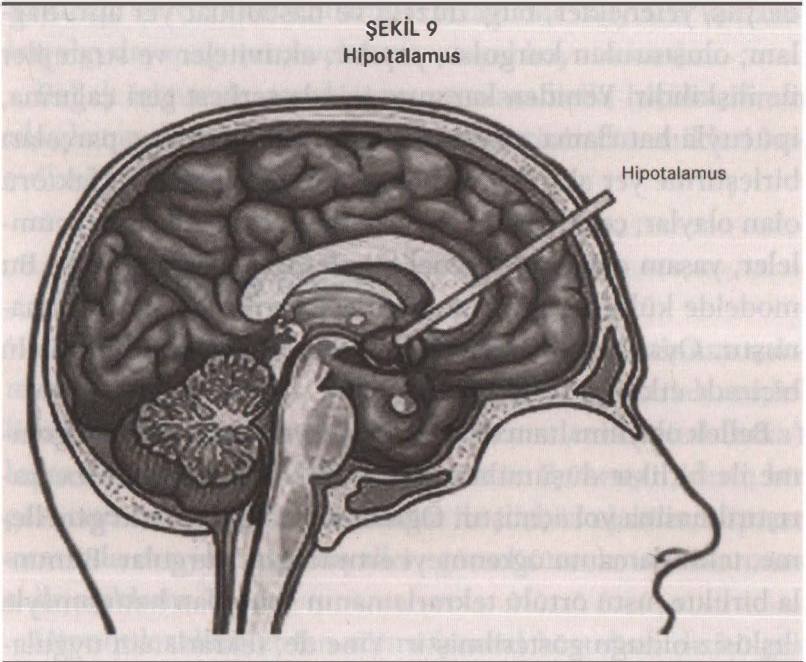
İnsanlarda ayna nöron sistemi bir yaşından önce gelişmektedir. Yapılan eylemlerin anlaşılan mesajlar haline gelmesi ayna nöronlar sayesinde olur. Ayna nöronlar, sol beyin yarım küresinde Broca alanının arka alt kısmını harekete geçirir. Dilin evrimleşmesinin temel mekanizması ayna nöron mekanizmasıdır. Ayna nöronlar, aynı zamanda insanın öz-farkındalığını sağlayan önemli bileşenlerdendir.

İnsanlar elleri, tüm bedenleri, yüzleri, konuşmaları veya çıkarttıkları seslerle birbirlerini taklit edebilirler. Bu taklit davranışları bilinçli olarak gerçekleşebileceği gibi, farkında olmadan, kendiliğinden de ortaya çıkabilir. Sensorimotor (duyuşal-motor) öğrenme, ayna nöron sisteminde ortaya çıkan değişikliklerle gerçekleşir. Ayna nöron sistemi ile ilgili mekanizmalardan ilerleyen bölümlerde daha ayrıntılı söz edilecektir.

İçgüdülerin nörolojik temeli

İçgüdü terimi, öğrenilmeyen davranışları, başka bir deyişle, ilk kez nasıl yapacağımızı doğuştan bildiğimiz davranışları anlatmak için kullanılır. Fonksiyonel beyin görüntüleme çalışmaları içgüdülerin, hipotalamus olarak adlandırılan beyin bölgesi ile ilgili olabileceğini gösterdi. Hipotalamus, beyin sapına yakın bir bölgede bulunan badem büyüklüğünde bir yapıdır (Şekil 9). Bu yapı, gelişimsel olarak beynin en eski bölümüdür. Yeme-içme davranışı, su dengesi, uyku-uyanıklık döngülerini yöneten hipotalamus, beyin ve hormonal sistem arasında bağlantı kurar. Hipotalamus'un belirtilen işlevleri nasıl kontrol ettiği, hâlâ bir sır perdesinin arkasında gözükmüyor. Bunun nedenlerinden birisi, hipotalamusun beynin diğer birimlerine göre daha küçük olması ve bu nedenle fonksiyonel beyin görüntüleme teknikleri ile kolayca görüntülenemesidir.

ŞEKİL 9
Hipotalamus

İçgüdüsel davranışları kontrol etme kapasitesi ergenlik döneminde artar. Bugün için içgüdülerin genetik olarak iletilebilen duygular olduğunu biliyoruz. İçgüdüler ile ilgili nörolojik sistem, güdülerin nörolojik temellerinde daha ayrıntılı tartışılacaktır.

Belleğin nörolojik temeli

İlk bellek yasalarının ortaya çıkmasının üzerinden yüz yıldan fazla zaman geçmiş olmasına karşın, bellek ile ilgili sistematik bilgi birikiminin oluşmaya başlaması görece daha yenidir. Tipik bir bellek deneyiminde, bağımlı değişkenler üzerinde pek çok faktör etkilidir. Jenkins'in dört yüzlü modelinde, bellek deneyimlerinin dört faktörü tanımlanmıştır. Bu modele göre, bellek deneyimleri kişisel özellikler, bağlam, yeniden kazanım ve olaylar gibi faktörlerin bir ya da birden çoğunun etkisiyle şekillenir. Kişisel özellikler içinde yaş, yetenekler, bilgi düzeyi ve hastalıklar yer alır. Bağlam; oluşturulan kurgular, yapılar, aktiviteler ve stratejiler ile ilişkilidir. Yeniden kazanım içinde serbest geri çağırma, ipucuyla hatırlama, tanıma, bilginin iletilmesi ve parçaları birleştirme yer alır. Bellek deneyimlerinin sonuncu faktörü olan olaylar; çeşitli resimler, sözcükler, çevresel sesler, cümleler, yaşam olayları ve genel bilgilerden meydana gelir. Bu modelde kültür ve gruplar gibi değişkenler hesaba katılmamıştır. Oysa bellek olayında değişkenler, diğerleriyle güçlü biçimde etkileşir.

Bellek olayının, tam da doğru olmayan bir biçimde, öğrenme ile birlikte düşünülmesi, her iki kavramın birbirine karıştırılmasına yol açmıştır. Öğrenme ile ilgili en eski genelleme, tekrarlamanın öğrenmeyi artıracığını vurgular. Bununla birlikte, üstü örtülü tekrarlamanın sonradan hatırlamayla ilişkisiz olduğu gösterilmiştir. Yine de, tekrarlanan uygula-

malarla insanların belirli işleri, daha iyi ve hızlı yapar duruma gelmesi mümkündür.

Aslında bellek, geçmiş deneyimlerin yeniden yaratılmasıyla oluşur. Bunun için pek çok nöronun uyarılması gerekir. Öğrenme ise, beynin farklı bölgelerinde bulunan nöronlar arasında yeni bağlantılar kurulmasıyla gerçekleşir. Öğrenme, yaşananlar yoluyla sinir sisteminde değişiklik oluşmasıdır. Sinir sistemindeki bu değişiklikler davranışları da değiştirir.

Bilginin geri çağrılmasının mekanizmaları karmaşıktır. Kavramsal bilginin yerleştiği herhangi bir merkez yoktur. Kavramsal geri çağırmada, çok geniş bir alana yayılmış, dağınık sinirsel ağlar görev alırlar. Bu ağlar, beyinde herhangi bir bölgeye haritalanamaz. Sözcük bilgisini geri çağırmada ise, kavramsal bilgiyi destekleyen ve temsilini sağlayan bölgeler etkinleşir. Böylelikle, o kavrama karşılık gelen sözcük biçimi ortaya çıkar. Geçmişteki bir olayı hatırlamak için algı dayanağı çerçeveleri kullanılır. Hatırlama olayında kullanılan algı dayanağı çerçevelerinin sosyal boyutu vardır.

Bellek işlevinde genel geçer yasalara belki hiçbir zaman ulaşılamayabilir, çünkü hatırlama sürecinin dinamikleri koşullara göre sürekli değişir.

Telkinin nörolojik temelleri

Telkin, bir duyguyu ya da düşüncüyü birinin zihnine sokmak olarak tanımlanır. Telkin durumunun en parlak modeli hipnozdur. Hipnoz durumunda beyinde oksipital (arka) lopta bölgesel serebral kan akımı artar. Bu artışın, derin bir gevşeme ve uyanıklığın azalması ile ilişkisi olabilir. Hipnoz sırasında ortaya çıkan hayaller, görsel süreçlerin hızlanması ile açıklanır.

Hipnotik telkinlerden sonra frontal kortekste de bölge-

sel serebral kan akımında artış olabilir. Frontal korteksteki bu artış, özellikle sol inferior frontal girus ve sol dorsolateral bölümde daha belirgindir. Buna karşılık, sağ beyin yarım küresinde de benzer değişiklikler olabilir. Hipnozda sol posterior lateral ve medial precuneus'ta bölgesel serebral kan akımı azalır.

Telkinin sürdürülmesi için sözel çalışma belleğine ihtiyaç vardır. Telkin, aynı zamanda duyuusal deneyimin yeniden yorumlanması mekanizmalarıyla ilgilidir. Buna karşılık, uyanıklığı zorunlu olarak artıran ağırlı durumlarda oksipital lopta bölgesel serebral kan akımında belirgin azalma olur.

Rekabet ilişkilerinin nörolojik temelleri

Bazı insanlar rekabetçi davranışlar sergilerken kimilerinin neden alçak gönüllü olup yarışmadan uzak durdukları uzun süre tam olarak anlaşılamadı. Yakın zamanda yapılan bir çalışmada, rekabet sırasında karar vermede, ön lopta bulunan anterior (ön) singulat korteksin etkinleştigi gösterildi. Bu sonuç, yarışmacı davranışın beyinde nasıl kodlandığını göstermesi bakımından önemlidir. Anterior singulat korteks, yarışma istekleriyle ilgili bilgiyi biriktirir ve organizma için yarışmanın değeri hakkında bir karar verilmesine katkıda bulunur.

Son yıllarda nöropazarlama adıyla etik ve akademik açıdan sorunlu bir disiplin geliştirilmesi fikri ortaya atıldı. Tüketicinin davranış biçimlerini ve beyin incelemelerini analiz ederek, hangi ürünü neden seçtiğini araştırmaya çalışan bu disiplin, piyasaya sunulacak yeni ürünlerden hangisinin yatırımcıya daha çok kâr sağlayacağını belirlemeye çalışmaktadır.

Nöropazarlama, insan beyninin nasıl çalıştığını ve bireyin nasıl karar verdiğini araştırırken beynin elektriksel ak-

tivitesini kayıtlayan elektroensefalografi (EEG), fonksiyonel beyin görüntüleme teknikleri veya göz izleme yöntemlerini kullanır. EEG'nin söz konusu amaçlar için sağlayacağı yararlar teknik açıdan oldukça kuşkuludur. Fonksiyonel beyin görüntülemeleri sonuçları, araştırılan konularda her zaman yönlendirme sağlayacak verimlilikte olmaz. Göz izleme teknikleri ise, bireyin baktığı yeri izleyen ve bu yolla, tüketicilerin ürünlerin ambalajları, raf tasarımları ve reklamlar hakkındaki tutumlarının fizyolojik ölçümlerle ortaya çıkarılmasını amaçlayan bir yöntemdir. Bu yöntem uygulanırken katılımcıların, test edilen objeleri ya da olayları ne ölçüde doğal görme koşulları altında değerlendirebildikleri tartışmalıdır. Ayrıca, insanların alışveriş yapma isteklerinin beyin ödül sistemi ile doğrudan ilişkili olması, alışverişin takıntılı bir saplantıya dönüşme potansiyelinin bulunması gibi nedenler, bu yöntemi etik açıdan kabul edilemez kılmaktadır.

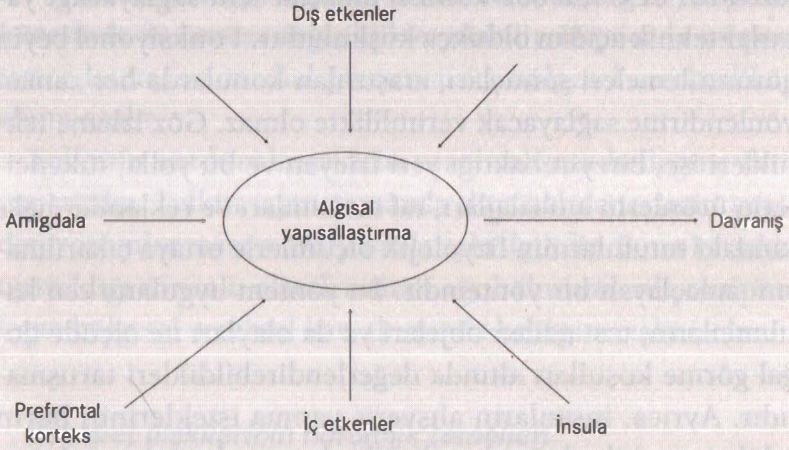
Sosyal normlar

Toplumsal bir kuralın oluşumu için deneysel bir model geliştirmenin temel bir önemi vardır. Muzaffer Şerif de, “toplumsal bir kuralın birey için getirdiği sonuçları, bireyin her gün etrafına baktığı şekliyle” araştırmak gerektiğini vurgular. Sosyolojik analiz bize, bireylerin kuralsızlık veya kaos durumundan bir düzen durumuna geçtiklerini anlatır. Algı dayanağı çerçevesi kavramı, algısal yapısallaştırmada etkili faktörlerin etkisi altında şekillenen algı dayanağı matriksi olarak tanımlanabilir (Şekil 10).

Sosyal normların oluşumu süreci, algı dayanağı çerçevesinin bileşenlerinin etrafında örgütlenir. Algı dayanağı çerçevesi değişince sosyal normlar da değişir. Sosyal normların değişme hızı, özellikle kültürel ve nörolojik faktörlere bağlı olarak belirlenir. Bazı kültürlerde, tarihsel geçmişle ilişki-

ŞEKİL 10

Belirli Bir Zamanda Gözlemlenmiş Davranışın Algı Dayanağı Çerçevesi*

(*) Muzaffer Şerif'in *Sosyal Kuralların Psikolojisi* adlı kitabında yer alan, "Belirli Bir Zamanda Gözlemlenmiş Davranışın Algı Dayanağı Çerçevesi" şeklinden değiştirilerek.

li olarak, değişim hızı daha kolay ivmelenir. Değişim sosyal bir olgudur, ancak tek tek bireylerin zihinlerinde gerçekleşerek somutlanır. Sağ amigdalalarında daha fazla gri madde olan insanların tutucu olmaya daha yatkın olduğuna ilişkin veriler vardır.

Sosyal normlar, bir nedensellik bağlantısı içinde gerçekleşirler. Normlar, insan ilişkilerinden doğduklarına ve bir tür sosyal davranış olduğuna göre, nörolojik bir temele de sahip olmalıdır. Son çalışmalar, normlarla ilişkili kognitif (bilişsel) süreçler hakkında önemli bilgiler sağladı. Bu çalışmaların sonuçlarına göre, normlara uymanın sağ prefrontal korteks ve insula ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Ahlâksal açıdan bir karar vermek gerektiğinde, prefrontal korteks, posterior (arka) singulat korteks, temporal ve parietal loblarnın birleşme yeri ile striatumun yer aldığı sinir ağları çalışır. Sosyal eşitliğin bir norm olarak kabul edilmesi

prefrontal korteks, striatum ve insuladaki etkinleşme ile ilgilidir.

İnsanların tutumlarındaki bireysel değişikliklerin ikna olma doğrultusunda gelişmesi, temel olarak prefrontal korteks ve inferior frontal korteks ile ilgilidir. Norm uzlaşmasında azalma olan durumlarda sol orta temporal girus ve sol supramarjinal girus'da etkinlik görülür. Tablo 3'te işlevler ve etkinlik görülen anatomik bölgeler daha ayrıntılı biçimde verilmiştir.

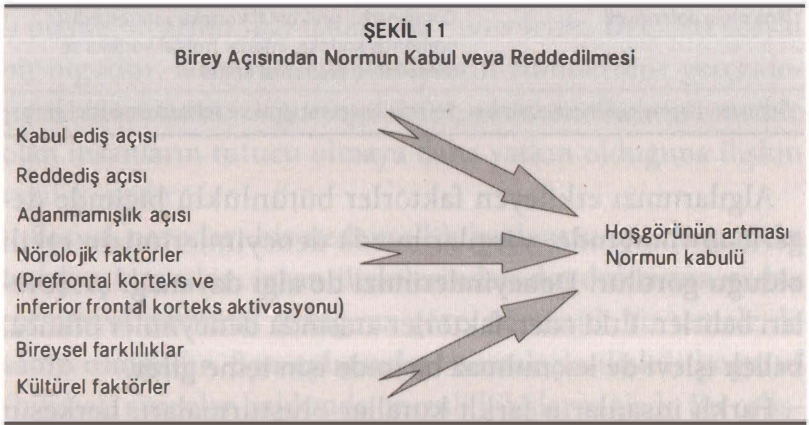
TABLO 3 Sosyal Davranışlarda Etkinleşen Beyin Bölgeleri	
Sosyal normlara uyma	Sağ dorsolateral prefrontal korteks, ventromedial prefrontal korteks ve insula
Ahlâksal açıdan karar verme	Dorsomedial prefrontal korteks, posterior singulat korteks, temporoparyetal bileşke, ventromedial prefrontal korteks ve striatum
Sosyal eşitliğin kabulü	Ventromedial prefrontal korteks, striatum ve insula
İkna olma potansiyeli	Dorsomedial prefrontal korteks ventromedial prefrontal korteks, interior frontal korteks ve dorsolateral prefrontal korteks
Normda uzlaşma eğiliminin azalması	Sol orta temporal girus ve sol supramarjinal girus

Algılarımızı etkileyen faktörler bütünlüklü biçimde değerlendirildiğinde, yargılarımızda deneyimlerimizin etkili olduğu görülür. Deneyimlerimizi de algı dayanağı çerçeveleri belirler. Etki eden faktörler arasında deneyimler olunca, bellek işlevi de kaçınılmaz biçimde işin içine girer.

Farklı insanların farklı kurallar oluşturmaları, herkesin beyninin biricik olmasıyla ilgilidir. Nörolojik faktörler hesaba katılmadan algı dayanağı çerçevesinin analitik değerlendirmesini yapmak olanaksızdır. Levy Bruhl'un ilkel zihniyeti *mantık öncesi* olarak adlandırarak, ilkelerin aklının işleyişiyle uygarın aklının işleyişi arasında yaptığı dikotomide psikolojik nokta atlanmıştır. Bu konuyu yıllar sonra ele alır-

ken, bu kez de nörolojik faktörler dikkate alınmazsa, sosyal psikolojide ulaşmamız gereken yargıların temel bir bileşeni dışında bırakılmış olur.

Toplumsal olayların incelenmesi ve örüntülerin ortaya çıkarılması sosyolojinin konusudur. Sosyal psikoloji ve kültürel antropoloji analizi bir adım ileriye taşıyarak, örüntülerin arka planını ortaya koyar. Nörolojik faktörleri değerlendirmek ise son adımdır ve sosyal mekanizmaların ortaya çıkarılmasını sağlar (Şekil 11). Muzaffer Şerif'in ulaştığı sonuçlara göre, bir kimse ne kadar adanmış olursa, sosyal bir normu kabul veya reddedişi, o kadar tutarlı bir örüntü gösterir. Kişinin bir soruna yaklaşımda, diğer kişilere ve gruplara karşı tutumu ne kadar adanmış olursa, başka bir anlatımla egosu ne kadar işe karışmışsa, kabul ettikleri o kadar sınırlı olur. Bunun tersi, tutumu ne kadar az adanmış olursa, hoşgörüsü o kadar artar.

Herhangi bir sosyal uyarının iki kişi üzerindeki etkisi, hatta aynı kişi üzerindeki ayrı zamanlarda ya da değişik koşullar altındaki etkisi farklı olabilir. Uyarıların mutlak uyarma değeri yoktur. Bireysel bir canlı, Muzaffer Şerif'in sözcükleriyle, "Daktilo makinası gibi, belirli tuşlara her basıldı-

ğında 3 veya 8 sayılarını, M veya A harflerini vermez.” Bunun nedeni nöro-hormonal arka plandır.

Nöro-hormonal arka plan, nörolojik sistemle ilgili dopamin, serotonin, endorfin, noradrenalin, adrenalin, melatonin ve oksitosin gibi hormonlardan oluşur. Hareket etmek, belirli gıdaları tüketmek, erken yatmak, birisine sarılmak gibi herhangi bir koşul bu hormonların düzeyini değiştirebilir. Bu nedenle sosyal davranışlarımız da bu nöro-hormonal arka plandan etkilenir. Muzaffer Şerif’in sözcükleriyle, “bir gün hoşlandığımız renk veya kitaptan başka bir gün hoşlanmamamız” mümkündür.

Bireysel farklara yapılan vurgu, tüm sosyal oluşumu yalıtılmış bireyin kişiselliğine götürmez. İnsanlar sosyal çevrelerinden gelen bazı kuralları kendi içselleştirdikleri dünyaya indirgerler.

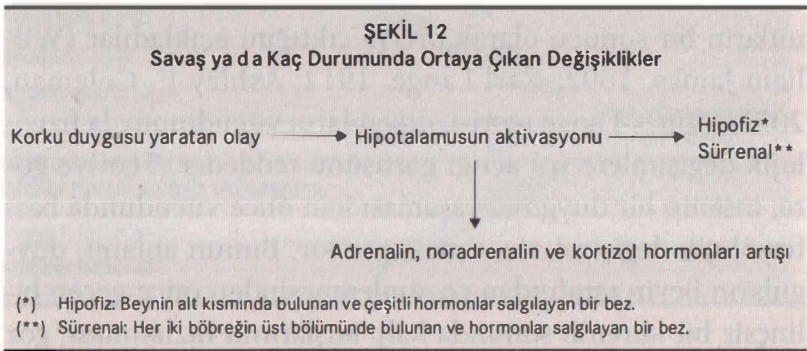
Heyecanların nörolojik temeli

William James ve Carl Lange, birbirlerinden bağımsız olarak, heyecanların ve duyguların, olaylara karşı fizyolojik yanıtların bir sonucu olarak ortaya çıktığını açıkladılar (William James, 1892; Carl Lange, 1912; Ashley E. Coleman, 2011). James-Lange teorisi, duyguların vücudumuzda fizyolojik değişimlere yol açtığı görüşünü reddeder. Teoriye göre, insanın bir duyguyu yaşaması için önce vücudunda bazı fizyolojik değişimlerin olması gerekir. Bunun anlamı, duyguların beyin tarafından çözümlenmesinden önce geçen bilinçsiz bir sürenin sonunda kalp atışlarının hızlanması, göz bebeklerinin büyümesi, terleme, titreme gibi fizyolojik tepkilerin ortaya çıkmasıdır. Bu tepkiler, özerk çalışan otonom sinir sistemi aracılığı ile gerçekleşir.

Duygusal tepkiyi oluşturan olay ortaya çıktıktan sonra beyin, kaslardan ve diğer organlardan duygusal geri bildirim

alır. Bu duygusal geri bildirimden sonra oluşan tepkinin davranışsal, otonom sinir sistemi ve hormonlarla ilgili boyutları vardır. Bu boyutların hepsi ayrı sinir ağları tarafından yönetilir. Beklenmeyen yüksek ses duyulması veya vahşi hayvanların yaklaşması gibi korku yaratan durumlarda, temporal loplara içine yerleşmiş amigdala otomatik olarak etkinleşir. Omuriliğin ön bölgesinde bulunan sempatik sinir sistemi nöronları, doku ve organlara gönderdiği sinyallerle enerji tüketimini artırıcı yönde hareket eder.

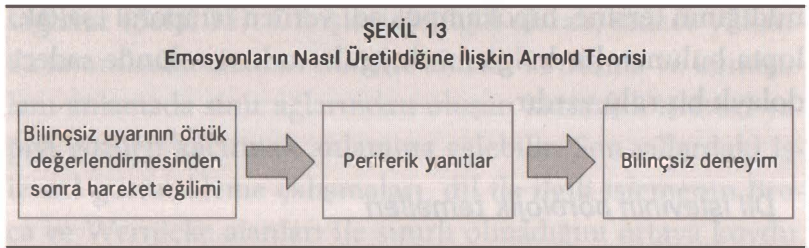
Büyük bir düzeyde korku yaşandığında, organizma ya tehlike ile savaşır ya da ortamdan kaçır. Bu ilkel ve doğuştan gelen tepkiye “savaş ya da kaç” fenomeni adı verilir. Bu sırada vücudumuzda bir dizi değişiklik olur (Şekil 12). Otonom tepkiler davranışlarımızı kolaylaştırır ve hızlı hareket etmek için enerji akışını sağlar. Böbreküstü bezinin salgıladığı kortizol, adrenalin ve noradrenalin hormonları kaslara doğru kan akışını artırır. Başka bir anlatımla, “savaş ya da kaç” olayı yaşanırken, korktuğumuz için dizlerimiz titremiyor, dizlerimiz titrediği için korkuyoruz.

James-Lange teorisi duygusal davranışın belirli yönlerini açıklamada zorlanır. Örneğin, fizyolojik değişiklikler bittikten sonra da emosyonel canlılık devam edebilir. Korku duygusu, tehdit ortadan kalktıktan sonra bile devam edebilir.

Bunun tersine, bazı duygular vücuttaki değişikliklerden önce ortaya çıkar. Bu nedenle, çevreden gelen bilginin geri bildirimi, kortikal olarak yorumlanandan daha fazla olmalıdır. Teoriye yapılan itirazlardan biri de, duygusal durumun bilişsel yönüyle ilgili olarak korteks altındaki yapıların öneminin ihmal edilmesidir.

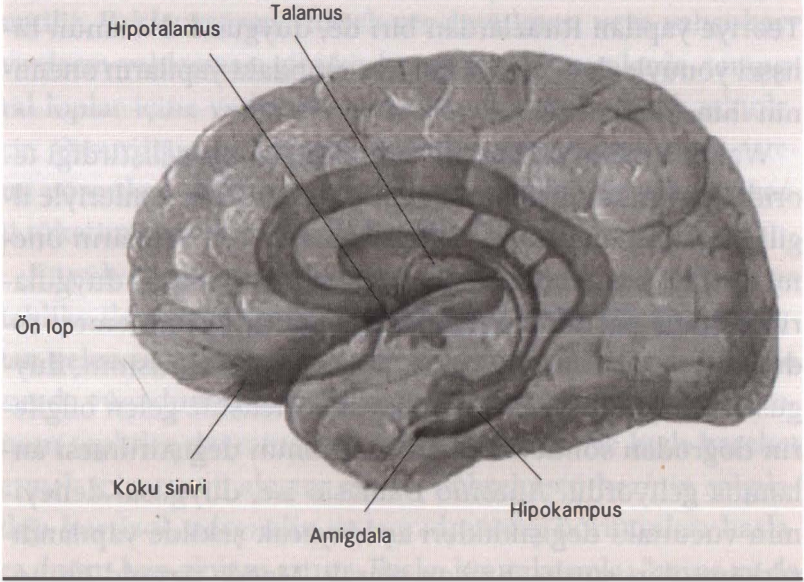
Walter Bradford Cannon ve Philip Bard'ın geliştirdiği teoride, duygusal durumun kognitif ve periferik yönleriyle ilgili olarak hipotalamus ve diğer korteks altı yapıların önemi vurgulanır. Stanley Schachter ise daha sonra, duyguların belirsiz periferik sinyallerin kognitif çözümlemesi olduğunu ileri sürdü. Bu bakış, James-Lange teorisinin, duygusal deneyimin periferiden beyin korteksine gelen bilgilerin doğrudan sonucu olduğu görüşünün değiştirilmesi anlamına geliyordu. Antonio Damasio ise, duygusal deneyimin vücuttaki değişiklikleri açıklayacak şekilde yapılandırıldığını ileri sürdü. En son olarak, Magda Arnold otonomik yanıtların duygunun temel bir bileşeni olmadığını gösterdi (Şekil 13).

Bilinçsiz uyarı ve bilinçli deneyimin merkezî amigdaladır. Amigdala, duyguların bilinçsiz deneyimini ve özellikle korku gibi duyguların ifadesinin eşgüdümünü sağlar.

Duyguların kortikal temsili için yapılan araştırmalar bizi limbik sisteme götürmüştür. Limbik sistemin temel parçaları hipotalamus, akumbens çekirdeği, orbitofrontal korteks

ŞEKİL 14
Limbik Sistem

ve amigdaladır (Şekil 14). Limbik sistem içinde duygu deneyimi ile ilgili en özelleşmiş parça amigdaladır. Eskiden sanıldığıının tersine, hipokampus adı verilen temporal (şakak) lopta bulunan bir bölgenin duyguların kontrolünde sadece dolaylı bir rolü vardır.

Dil işlevinin nörolojik temelleri

Dil, simgeler kullanarak iletişim sağlama kapasitesi olarak tanımlanır. Dilin gerçek işlevinin bunun çok üzerinde bir anlamı olduğu düşünülmektedir. Dil, beyni bilinçliliğe taşıyan bir mekanizmadır. Ayrıca, dil dünyayı algılama biçimini de şekillendirir. Bütün insan kültürlerinin bir dili vardır. İnsan topluluklarının kültürlerini, sosyal psikolojik arka planlarını ve tek tek bireylerin nörolojik durumlarını değerlendir-

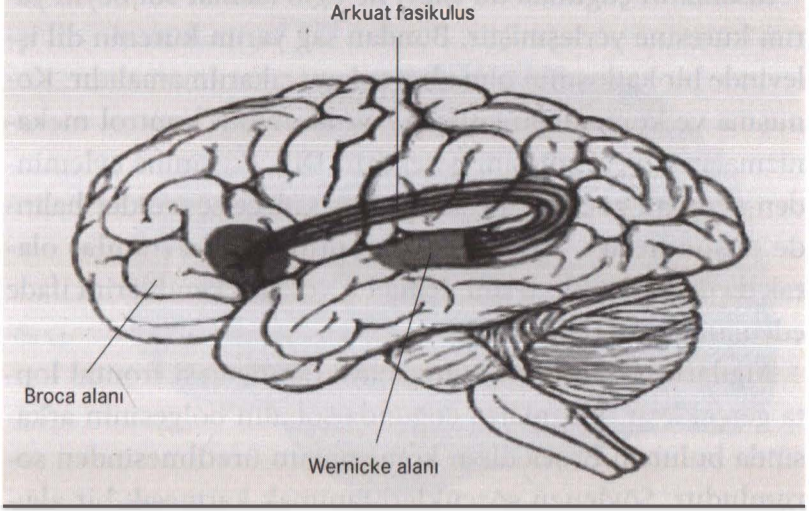
dirmede, hem dili hem de dil ile anlatılmak istenenleri çözümlemenin temel bir önemi vardır.

İnsanların çoğunda dil işlevi ile ilgili alanlar sol beyin yarım küresine yerleşmiştir. Bundan sağ yarım kürenin dil işlevinde bir katkısının olmadığı anlamı çıkarılmamalıdır. Konuşma ve konuşulanı anlama çok karmaşık kontrol mekanizmalarının çalışmasını gerektirir. Dili, düşünme eyleminden ayırmak güçtür, ancak insanlar sadece sözcükler halinde düşünmezler. İnsanların görüntüler ve kavramlar olarak da düşünebildiklerini, hatta bu yollarla kendilerini ifade edebildiklerini biliyoruz.

Algıların ve anıların konuşmaya dönüşmesi frontal lopa gerçekleşir. İnsanların çoğunda sol alın bölgesinin arkasında bulunan Broca alanı konuşmanın üretilmesinden sorumludur. Söylenen sözcükleri tanımak karmaşık bir algılama sürecini gerektirir. Bu tanıma ve sözcüklerin anlamalarını kavrama, sol beyin yarım küresinin temporal lop orta ve arka kısımlarında, Wernicke alanı olarak isimlendirilen beyin bölgesinde gerçekleşir. Her iki bölgenin bağlantısı arkuat fasikulus adı verilen sinir lifleri demeti aracılığıyla sağlanır (Şekil 15). Dil işlevi ile ilgili olarak, sadece yukarıda tanımlanan alanları dikkate almak, konuşma ve konuşulanı anlamada sinir ağlarından oluşan karmaşık işlevsel yapıyı gözden kaçırmak anlamına gelebilir. Son yıllardaki işlevsel görüntüleme çalışmaları, dil ile ilgili işlemenin Broca ve Wernicke alanları ile sınırlı olmadığını ortaya koydu. Sol temporal, sol prefrontal, sol premotor korteksler, sol bazal ganglionlar, talamus ve suplemer motor kortekslerdeki pek çok bölgenin dil işleviyle bağlantısı vardır. Bundan başka, görsel sözcük işlemeye sol oksipital lobun da katıldığı gösterilmiştir.

Dil işlevi ile ilgili olarak klasik bölgelere yenilerini eklemek, konuşmanın nasıl gerçekleştiği ve nasıl anlaşıldığına

ŞEKİL 15
Arkuat Fasikulus

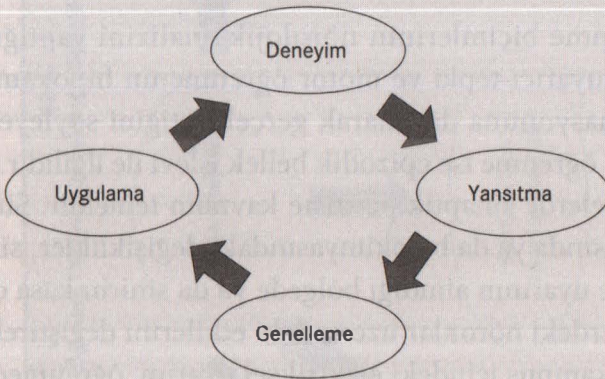
ilişkin mekanizmaları tam olarak ortaya koymaz. Dil işlevine dayalı bir iletişim sistemi, pek çok bileşenin işlem yapmasını gerektirir.

Dil ile ilgili gelişmiş tekniklerle yapılan çalışmalar topolojik analizi ortaya koymayı başardı. Buna göre, inferior frontal, sağ anterior temporal korteks ve iki taraflı temporal kutup, dil işlevi yerine getirilirken yüksek düzeyde etkinlik göstermiştir. Bu bölgeler, bilginin birleştirilerek bütünleştirilmesini gerektiren dil ile ilgili girdinin daha çok soyut süreciyle ilgilidir. Frontal bölgeler, sözcük birimlerinin daha geniş bağlamda birleştirilerek tek form haline getirilmesini sağlar. Ritmik senkronizasyon ortaya çıktığı bölgeler daha çok temporo-frontal ve fronto-temporal bölgelerdir. Karşılıklı etkileşimin görüldüğü bu bölgelerin, herhangi bir beyin yarım küresinde baskın olmaması çarpıcı bir bulgudur.

Öğrenmenin nörolojik temelleri

Öğrenme, yaşantılar yoluyla sinir sistemimizde ve bu yolla davranışlarımızda değişiklik meydana getirme sürecidir. Deneyimler bizi değiştirir. En kaliteli öğrenme deneyime dayalı öğrenme döngüsünü temel alan öğrenmedir (Şekil 16). Katılımcılara döngünün başında somut bir deneyim yaşatılır. Bu deneyimden sonra yansıtıcı gözlemlerle tartışma yapılır. Tartışmanın sonunda soyut kavramsallaştırma yapılarak genelleştirmelere ulaşılmaya çalışılır. Daha sonra katılımcılar, genellemelerine dayanarak aktif bir uygulama deneyimi yaşarlar.

ŞEKİL 16
Deneyime Dayalı Öğrenme Döngüsü

Öğrenme teorisinde dört temel öğrenme şekinden söz edilir:

1. Algısal öğrenme: Önceden algılanmış olan uyarıcının tanınmasına dayanır. Bu öğrenme biçiminde duyu sistemi içinde değişiklikler olur.
2. Uyarıcı-tepki öğrenmesi: Belirli bir uyarıcıya karşı belirli bir davranışın ortaya çıkmasının öğrenilmesidir.

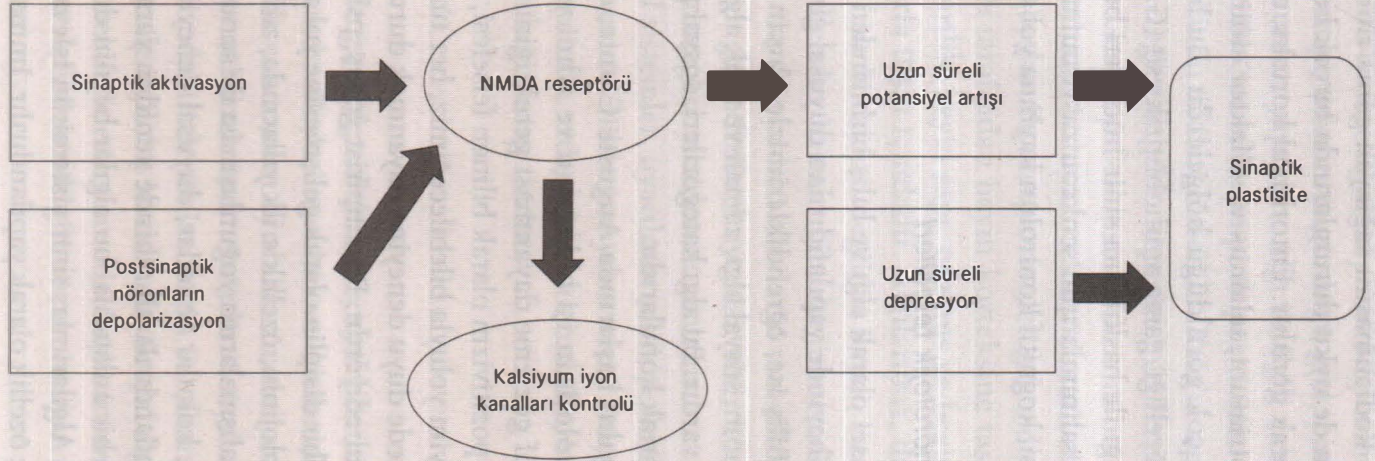
Klasik koşullanmada iki uyarıcı arasında bağ kurulur. Nörolojik açıklaması, duyuşal sistem ile motor sistem arasında, önceden olmayan bir bağın oluşturulmasıdır.

3. Motor öğrenme: Uyarıcı-tepki öğrenmesinin motor sisteme özelleşmiş şeklidir. Motor sistem, kasların gücünü ve kontrolünü sağlayan bir sistemdir. Motor öğrenme, tanımlanan bu sistem içinde ortaya çıkan değişikliklerle gerçekleşir. Motor öğrenmede her yeni davranış, beyindeki sinirsel ağların gelişimine katkıda bulunur.
4. İlişkişel öğrenme: Uyarılar arasındaki ilişkileri öğrenmeye dayalı bir öğrenme biçimidir. İlişkişel öğrenme, diğer öğrenme biçimlerinden daha karmaşıktır. Bu öğrenme biçimi, Muzaffer Şerifin derslerinde sık sık gönderme yaptığı görelilik noktası kavramını temel alır.

Öğrenme biçimlerinin nörolojik analizini yaptığımızda algısal, uyarıcı-tepki ve motor öğrenmenin hipokampusun koordinasyonuna dayanarak gerçekleştiğini söyleyebiliriz. İlişkişel öğrenme ise epizodik bellek işlevi ile ilgilidir. Bütün öğrenmelerde sinaptik plastite kavramı temeldir. Sinapsların yapısında ya da biyokimyasındaki değişiklikler, sinir sisteminde uyarının alındığı bölgede ya da sinirin kasa dokunduğu yerdeki nöronlar üzerindeki etkilerini değiştirebilir.

Hipokampus içindeki elektriksel uyarım, öğrenmeden sorumlu devreler arasında uzun vadeli sinaptik değişikliklere yol açar. Öğrenme, bir anlamda sinapslarımızda değişiklik olmasıdır. Bu olayın gerçekleşmesinde glutamat adı verilen bir aminoasidin özel bir reseptörü (alıcı) olan NMDA reseptörü görev alır. Özellikle hipokampusun CA1 alanında bulunan bu reseptörler, bir dizi biyokimyasal ve fizyolojik olaya neden olur (Şekil 17). Öğrenmenin gerçekleşmesi için gerekli olan sinirsel değişimler, bazı sinapsların güçlenip diğerlerinin gücünün azalmasıyla oluşur.

ŞEKİL 17
Öğrenme Olayında Gerçekleşen Sinaptik Plastisite Mekanizması

Bilginin kodlanmasını sağlayan gama ritimleri hem uyanıklık hem de uyku durumlarında birçok beyin bölgesinde yaygın olarak görölür. Entorhinal korteks, amigdala, hipokampus, striatum, talamus ve olfaktor sinir gama salınımlarının en çok göröldüğü bölgelerdir. Bu beyin bölgelerinin ortak özelliği, gama aminobütirik asit (GABA)-A sinapsları aracılığı ile baskılayıcı sinir hücreleri bulundurmalarıdır. Gama salınımlarının senkronizasyonunu (eşzamanlılık) kaybetmesi, kognitif kontrolün kaybına yol açabilir.

Algının nörolojik temelleri

Geleneksel olarak algı ve biliş birbirinden ayrılmaya çalışılır. Algı, beyinde yapılandırılan duyuşal girdiler olarak tanımlanır. Biliş ise, öğrendiklerimizle oluşan zihinsel süreçlerdir. Algının, sosyal algı, zaman ve renk algısı gibi pek çok kategorisi vardır. Bu algı kategorileri, sosyal psikoloji ve nörolojinin ortak konularıdır.

19. yüzyılın başlarında Auguste Comte, davranışı çalışmanın biyolojinin işi olduğunu ve zihni yöneten yasaların objektif gözleme dayanması gerektiğini ileri sürmüştü. Comte'un pozitivizm olarak bilinen felsefesi, dış dünyayı sadece deneyim yoluyla bilebileceğimiz, her türlü bilginin son çözümlemede duyu deneyine dayanmak durumunda olduğu tezini kabul ediyordu. Bu ampirist görüş, psikolojinin felsefeden ayrı bir disiplin olarak gelişmesine yol açmıştır. Bu durum, psikolojinin, özellikle ilk yıllarında, zihinsel süreçlerin deneysel çalışmalarına yoğunlaşması ile sonuçlanmıştır.

Renkler, kokular ve tatlar, duyuşal deneyimin beyin tarafından yapılandırılarak zihinde yeniden yaratılması ile oluşur. Başka bir anlatımla, bu algılar beynin dışında meydana gelmezler. Algılarımız, sinir sisteminin işlevsel özelliklerine göre, bir iç özellik olarak yapılandırılır. Immanuel Kant, bey-

nin doğasında olan bu özelliğine *a priori bilgi* adını vermişti. Kant, zihnin ampiristlerin öngördüğü gibi, pasif bir alıcı olmadığı yorumunu yapmıştı. Algı ile ilgili çalışmalarda Kant'ın idealizmi ile Comte'un ampirik pozitivizmi arasındaki diyalektik gerilimin etkileri hissedilir. Kant'ın *a priori bilgi* kavramı, algının doğuştan gelen kapasitesinin bir sonucu olduğunu savunan Gestalt psikolojisinde de izini bırakmıştır.

Algılarımız, herhangi bir uyarıya karşı duyarlı olan reseptör hücrelerinde başlar. Bu reseptörlerden gelen duyuşsal bilgi sinir yolları tarafından beyin korteksine taşınır. Duyuşsal yollar omurilik, beyin sapı, talamus ve beyin korteksindeki nöronlarla ilişki içindedir. Algılarımız, dış dünyada olup bitenin bire bir aynısı değildir. Beyni, etrafımızdaki olayları kaydeden bir kamera gibi düşünmemek gerekir. Gerçekte beyin, dış dünyadaki olayların temsillerini yapılandırır. Dışarıdan gelen fiziksel uyarılar, sinir hücrelerinin işlevsel özelliklerine göre yeniden düzenlenir.

Bütün duyuşsal sistemler, uyarıların şekil, yerleşim, şiddet ve süresi gibi temel özelliklerine yanıt verir. Duyuşsal bilgi santral sinir sisteminde, ardışık olarak omurilik, beyin sapı, talamus ve beyin korteksine ilerler.

Sosyal algı

Muzaffer Şerif'e göre algısal dünya sosyal kontrol için ilk ve en önemli adımdır. Başka insanları ve davranışlarını düşünmeye bu kadar çok zaman ayırmamızın nedeni, bu yolla sosyal dünyayı anlamak istememizdir. Sosyal algı, başka insanlar hakkındaki izlenimlerimizin ve çıkarımlarımızın nasıl oluştuğu ile ilgili bir kavramdır. Sosyal algının oluşumunda açık sözel ifadelerin yanında, başka insanların yüz ifadeleri, ses tonu ve beden dili gibi sözel olmayan davranışları belirleyici olur.

İnsanların yüz ifadelerinin hayvanlardakine benzer biçimde evrimleştiği düşünülür. Duygusal ifadeler, karmaşık hareketlerle birlikte yüz kaslarında ortaya çıkan, içten gelen, öğrenilmemiş tepkilerdir. Hangi kültür ya da hangi coğrafi bölge olursa olsun, insanlar mutluluk, üzüntü, iğrenme, öfke gibi temel duyguları uyandıran öykülere, benzer davranış örüntüleri ile yanıt verirler. Bu davranış örüntülerinin sonucu, ortak yüz ifadeleridir. İnsanlar genellikle aynı anda birden çok duyguyu dışa vururlar. Aynı kişinin yüz ifadesinden kızgınlık ve iğrenme, şaşkınlık ve mutluluk gibi duyguların okunması mümkündür. Bir kişinin yüzünün bir tarafı bir duyguyu dışa vururken, diğer tarafının farklı bir duyguyu yüz ifadesine yansıttığı karma duygular bile ortaya çıkabilir. Bunun nedeni, beyinde duyguların anlaşılması konusunda asimetrisinin olmasıdır. Sağ beyin yarım küresi, sol yarım küreye göre duyguların anlaşılmasında daha önemli rol oynar.

Klasik bilgiye göre, sosyal uyarıları değerlendirmede amigdala temel bir rol alır. Amigdala, sosyal davranışı ve yüz ifadesini düzenleyen beyin bölgesidir. Son çalışmalar, amigdala'nın sosyal algıdaki rolünün sanıldığından daha az olduğunu gösterdi. Amigdala'nın yanı sıra, beyin ön tarafında bulunan ve karar verme süreçleri ile ilgili olan orbito-frontal korteks ile temporal bölgeler de sosyal algının oluşmasına katkıda bulunur.

Sosyal düzeyde algıyı oluşturan sosyal bilgi modüler biçimde alınır. Sosyal algıyı oluşturan süreçler kontrollü veya otomatik olarak ilerleyebilir. Süreç, hemen her zaman duygusal işleme ile başlar (Şekil 18).

Zaman algısı

Zaman algısı, zamanın öznel bir deneyimidir. Gerçekte, tümüyle bireysel yorumlara dayanır. Zaman beyinde sa-

ŞEKİL 18
Sosyal Algı Oluşum Mekanizması

Ayrıntılı duyuşal işlem

Algılanan hareketin temsili

Zihin kuramı

Sosyal yargı

Değerlendirme

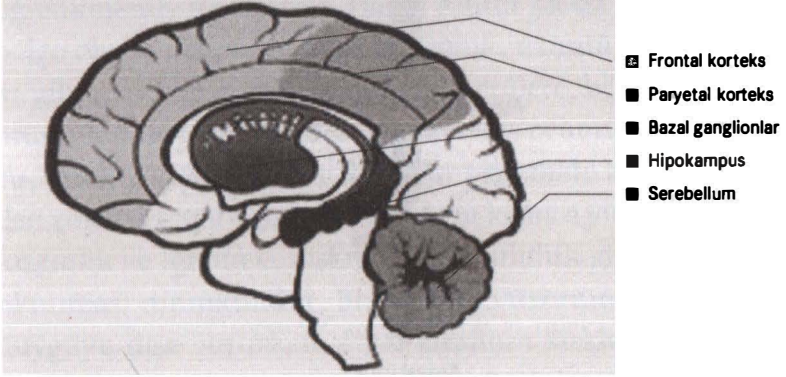
Zihin kuramı: İnsanların, başkalarının düşünce ve niyetleri konusunda bir fikir oluşturabileceğini ileri süren kuram.

bit değildir. Deneyimlenen zaman referansına göre zamanın akışı yavaşlar ya da hızlanır. Zamanın bizim için akan hızıyla nesnel zaman çoğunlukla aynı değildir. Sinir hücrelerinin ateşleme hızı arttıkça, olay kaydı artar ve kişinin zaman algısında zamanın yavaş geçtiği görüşü oluşur. Gençlerde sinir hücrelerinin ateşlenme oranı yüksektir. Bu da, gençler için zamanın neden yavaş, yaşlılar için ise neden hızlı geçtiğini açıklar.

Zaman algısı, bütün duyuşal sistemlerin ve farklı beyin bölgelerinin katıldığı bir süreçle oluşur. Şekil 19'da belirtilen bölgeler; frontal korteks, paryetal korteks, bazal ganglionlar, serebellum ve hipokampus, zamanın en küçük birimine kadar değerlendirilmesinden sorumludur. Bu bölgeler içinde, zaman bilgisinin işlendiği kısa ve uzun süreli bel-

ŞEKİL 19

Zaman Algısından Sorumlu Beyin Bölgeleri

Frontal korteks, paryetal korteks, bazal ganglionlar, hipokampus ve serebellum (Rhailana Fontes, Jessica Ribeiro, Daya S. Gupta ve ark., 2016).

lek ile ilişkili frontal korteks işlevsel açıdan öne çıkar. Bellek işleviyle ilgili bir santral sinir sistemi yapısı olan hipokampus'ta, günlük işleri hatırlamakla biriktirilen aktivite zamanları ve olayların organizasyonunu gerçekleştiren *zaman hücreleri* vardır. Zaman hücreleri, korku koşulunda olduğu gibi zaman sürecini, temsil eder.

Zaman algısının nörolojik mekanizmaları tam olarak anlaşılamamıştır. İç saatimiz, duyuşsal uyarıları biriktirir ama uzun süreli bellekte tutmaz. Beynin buradaki rolü, işlenen bilginin girişini yapmaktır.

Zaman kavramı iç ve dış faktörlerden gelen etkilerle belirlenir. İçten gelen etkilere örnek, duyuşsal durumdur. Dış etkiler ile anlatılan ise, duyuşsal bilgidir. Bu etkiler nedeniyle, değişmez bir zaman algısından söz edilemez. Beynin farklı zaman ölçeklerine uyum gösterme kapasitesi vardır.

Beyinde zaman algısının oluşum sürecine, ön beyin ve orta beyinde bulunan bir grup sinir hücresi çekirdeğinden olu-

şan bazal ganglionlar da katılır. Bazal ganglionları oluşturan yapılar arasında yer alan striatum ile frontal lop arasında ilerleyen bir devre, zaman periyotları ile ilgilidir. Bazal ganglionlar bu işlevin dışında, hareketin kontrolü, öğrenme, ödül duygusu ve bağımlılık davranışı gelişiminden sorumludur. Duyusal bilginin bütünleştirildiği yer olan paryetal korteks; uzay, boyut, sayı, hız ve zaman arasında benzerlikler kurarak zaman algısına katılır.

Sürecin kontrolü açısından bakıldığında zaman algısı için iki sistemin işlediği söylenebilir. Bunlardan ilki, otomatik çalışan serebellum sistemidir ve milisaniye düzeyinde algı olaylarından sorumludur. Diğer sistem, bilişsel olarak kontrol edilen, dikkat ve bellek ile ilişkili paryetal ve prefrontal alanlarla ilgilidir. Bu sistem, dakika periyotlarının algısını sağlar.

Renk algısı

Primatlar ve hayvanlarda kanın parlak kırmızı rengi agresif (saldırgan) bir durum yaratır. Yapay kırmızı renk, hayvanlarda aynı doğal fizyolojik süreci taklit eder. Kırmızı renk, sadece yüzde görüldüğü zaman çekiciliği artırmaz, aynı zamanda bir elbisede görüldüğünde de çekim gücünü çoğaltır. Kırmızı rengin atletik performansı da artırdığı, buna karşılık entelektüel performansı azalttığı gösterilmiştir.

Görülen renk etrafındaki renklere göre değişir. Beyazın yanındaki pembe, yeşilin yanındaki pembeye göre daha açık renkli görünür. Bunun nedeni nesnenin çevresine göre tanımlanmasıdır. Bir noktada görmeden sorumlu hücrelerden koni hücresi uyarıldığında, aynı koni, horizontal hücreler yardımı ile bitişindeki fotosensitif (ışığa duyarlı) pigmenti taşıyan koniye inhibitör (baskılayıcı) sinyal gönderir. Bu olay, lateral inhibisyon (dış baskılama) olarak adlandırılır.

Işığın fizyolojik değişiklikleri doğrudan etkiler ve uyalmayı artırır. Son zamanlarda, dalga boyuna bağlı etkiler araştırılırken mavi ışığın melanopsin fotoreseptör sistemini etkileyerek, uyanıklık ve dikkat süreçleriyle ilgili beyin yapılarını etkinleştirdiği gösterilmiştir.

İnsanların binlerce rengi mavi veya yeşil gibi basit kategorilere ayırabilme yeteneği vardır. Görme korteksi renk farklılıklarının boyutundan sorumludur. Buna karşılık, renkleri kategorilere ayırma kapasitesi yoktur.

Renk gruplarının kültürel duruma ve sosyal iletişime bağlı olarak, rastlantısal biçimde, sözel iletişimle ortaya çıktığına inanılır. Renklerin kategorik olarak nasıl kodlandığına ilişkin açıklık yoktur. Makak maymunlarının inferior temporal kortekslerinde renk seçim hücrelerinin bulunduğu hipotezi sonradan çürütülmüştür.

Fonksiyonel beyin görüntülemeleri çalışmaları, sol posterior temporal-paryetal bölgelerin renk isimlendirme ve tiplendirme kararı vermeyle ilgili olduğunu göstermiştir. Renk kategorilerini yorumlamada dikkat işlevi de işin içindedir.

Gestalt psikolojisinin nörolojik temelleri

19. yüzyılın son yıllarında ortaya çıkan Gestalt psikolojisi, sosyal psikolojinin genel kuramına önemli bir katkı sağlamıştır. Gestalt psikologlarının temel önermesi, algımızın duyu organlarımızla sağlanan fiziksel verilerin çok daha ötesine gittiğidir. Bu önermenin dayandığı ünlü varsayım da şudur: “Bir bütün kendisini oluşturan parçaların toplamından daha fazlasıdır.”

Gestalt psikolojisinin bilim dünyasındaki etkileri yaygınlaşmadan önce psikologlar, biraz da ampirist felsefenin etkisi altında kalarak, algının basit bir süreç olduğunu düşünüyorlardı. Bu düşünce biçimi açıkça atomcu bir yaklaşıma

dayanır. Atomcu yaklaşım, insanların kendi gereksinimlerini karşılamaları için iş birliği yapması gerekliliğini yok saymaktaydı. Atomculuk, Muzaffer Şerif'in daha 1940'lı yıllarda verdiği derslerde, açık biçimde karşı çıktığı bir düşüncedir. Atomculuk yöntemi, yalıtılmış bireyi belirleyici bir gerçeklik haline getirmekteydi. Gördüğümüz tüm çeşitliliğin atomlara indirgenebileceğini savunan bu görüşün, algı gibi karmaşık süreçler dizisini açıklaması elbette beklenmemelidir.

Gestalt psikolojisinin kurucuları Max Wertheimer, Kurt Koffka, Wolfgang Köhler ve diğerleri, atomcu düşüncüyü eleştirerek, Gestalt psikolojisinin temel önermesine sahip çıkan holistik (bütüncül) felsefeyi savundular. Gestalt sözcüğünün İngilizce anlamı olarak düşünülebilecek form, şekil ya da biçim gibi Türkçe karşılıklar, bu psikoloji akımının içeriği hakkında fikir vermekten uzaktır. Bugün için Gestalt sözcüğü, hem nesnelerin niteliksel şekillerini hem de nesnelerin doğrudan doğruya kendisinden söz edilmesini anlatır.

Gestalt psikolojisinin oluşturduğu ilkelerden en önemlileri algısal organizasyon ile ilgilidir. Algıda organizasyonun Gestalt ilkeleri, algısal alanın bölümlerinin birleşik hale geldiği düşüncesine dayanır. Söz konusu organizasyonun kendiliğinden özelliği vardır ve öğrenilmesi gerekmez. Gestalt kuramı, bugün yaptığımız nörolojik analizlere benzer şekilde, görsel algıdaki beyin süreçlerini dinamik bir sistem olarak değerlendirir.

Gestalt psikologları, algıların organize edilmiş bütünler olduğunu savunurken, algılanan şekillerin neden bu biçimde algılandığının nörolojik temellerini oluşturmaya çalıştı. Gerçek ve görünür hareket için kortikal süreçlerin benzer olduğu ileri sürüldü. Gestalt kuramını savunanlar, bilinçli yaşantılarımızla beyinde var olan süreçler arasında izomorfizm (eş biçimlilik) olduğunu vurguladılar. İzomorfizm il-

kesine göre, uyarıcı ve algı arasında bire bir uygunluk yoktur. Uyarıcının şekliyle meydana gelen algısal deneyimdir. Bu nedenle algıladığımız şekiller gerçek dünyanın temsilleridir, fakat tıpkı kopyaları değildir.

Algı araştırmaları için fenomenolojinin önemi Gestalt psikologları tarafından hep vurgulandı. Fenomen, doğrudan ve tekrar üretilebilen, itiraz olunamaz deneyim gerçekleridir. Fenomen tanımı, algısal araştırmanın başlangıç noktasıdır. Felsefede fenomen (görüngü) terimi, somut, algılanabilir ve denenebilir olay ve nesne anlamında kullanılır. Fenomenal yaklaşımlar, bir zamanlar yapıldığı gibi, nörofizyolojik indirgemecilik ile karıştırılmamalıdır. Fenomenoloji (görüngübilim), bir felsefe dizgesi olmaktan çok bir yöntemdir. Bu yöntem, her şeyden önce, dolaysız olarak verilmiş olanı betimlemeye dayanır.

Gestalt psikolojisinin temel varsayımlarından biri de, algının düzenlenmesinin en basit, en düzenli ve uyarı koşulları altında dengeli biçimde gerçekleşecek olmasıdır. Bu varsayımın gerçekleşmediği durumlar da vardır.

Herhangi bir uyarı durumunda nöronlarla ilgili mekanizmalar, algısal olarak eğri çizgileri düzeltir, boşlukları doldurur ve görsel olarak algılanan yamalı desenleri tamamlar. Neden bizim uyarıyı, gerçeğe uygun olandan daha iyi gördüğümüz, nörolojik açıdan kısmen açıklanabilir. Retina ve görme korteksi arasındaki bilgi akışını üç farklı nörolojik bağlantı gerçekleştirir:

- 1- Retinadan görme merkezlerine aşağıdan yukarıya olan bağlantılar: Gestalt psikolojisinin vurguladığı, doğuştan gelen bir koşulla dünya hakkındaki görsel deneyimlerle sağlanan bilgi.
- 2- Görme merkezlerinden yukarıdan aşağı olan bağlantılar: Muzaffer Şerif'in derslerinde einstellung (ayarla-

ma) olarak altını çizdiği, seçici dikkat gibi yüksek kognitif özelliklerin görsel girdilerin etkisini değiştirme- siyle ilgili durum.

- 3- Aynı korteks tabakası içinde olan yatay bağlantılar: Gestalt psikolojisinin kurucularından Max Wertheimer'in öngördüğü, korteks içinde uyarının iki odağı arasındaki kısa döngüler.

Phi fenomeni, sabit olan nesnelerin belli bir aralıkta ve hızlı olarak sunulmasıyla oluşan, gerçekte olmayan hareket algısıdır. Bu fenomenin santral süreci, Gestalt psikologların- ca özel fizyolojik dış etkileşimlerle açıklanmıştır. Bugünkü araştırmalar, nöronlarla ilgili tanımlanan bu sürecin doğru olduğunu onaylamıştır.

Gestalt psikolojisinin temel kavramlarından birisi de, gör- sel uyarıyı yeterli bir biçimde ayırma ihtiyacıdır. Görme algı- sının oluşum sürecinde merkez ve çevre birbirine karşıt ola- rak organize olur. Bu nedenle, ışık merkeze düşünce nöronu etkinleştirirken, çevreye düştüğünde baskılar. Bu nöron tipi *on nöron* olarak bilinir. *Off nöron* denilen, alıcı alanın karşıt tipinde ise, ışık merkezî baskılarken çevre nöronu etkinleş- tirir. *On* nöronlarının parlak duyu, *off* nöronlarının daha ko- yu görsel duyu ile ilgili olduğu düşünülür.

Buna karşılık, Gestalt psikologları algısal organizasyon faktörlerinin, bireyin *yüksek düzeyli zihinsel süreçlerine ve geçmiş yaşam deneyimlerine bağlı olmadığını* ileri sürerken, deneyimin algıdaki önemini yeterli düzeyde ele almamış ve daha çok ikincil faktörlere yönelmişlerdir.

Dünya hakkındaki izlenimlerimizin çoğu görmeye daya- nır. Görmenin altında yatan nörolojik mekanizmalar hâlâ tam açık değildir. Şekilleri nasıl gördüğümüz, şekillerin ha- reketini nasıl algıladığımız, renkleri nasıl ayırdığımız gibi konuların ayrıntılı analizleri tamamlanabilmiş değildir.

Yine de, görme algısı ile ilgili olarak bazı yorumlar yapabilmek olanağına sahip durumdayız. Görme algısı yaratıcı bir süreçtir. Sıklıkla yapılan bir yanlış, görme sürecini bir kameranın çalışmasına benzetmektir. Kamerada iki boyutlu görüntüler varken, biz dünyayı üç boyutlu görüntülerle algılarız. Gestalt psikologları, iki boyutlu görüntülerden üç boyutlu deneyimleri beynin yarattığını ileri sürüyorlardı. Bu saptama, genel olarak doğrudur.

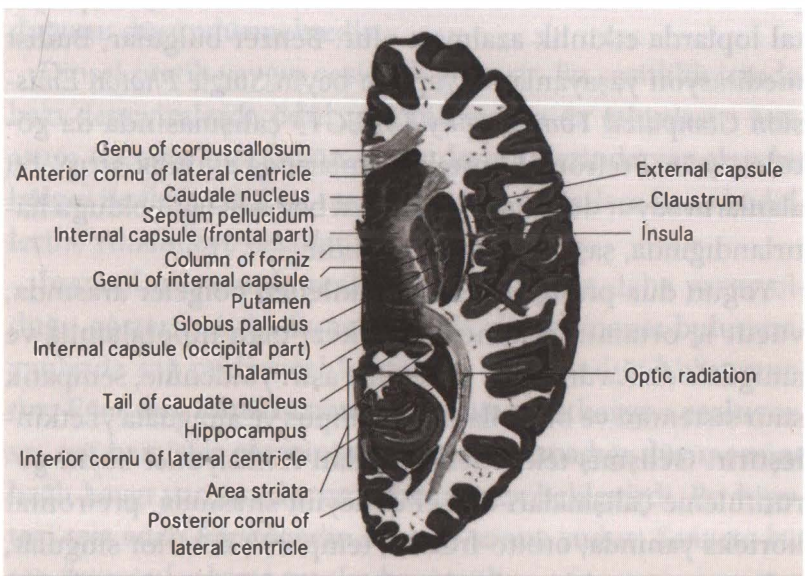
Görsel sistem, nesnelerin şekil, renk, uzaklık ve hareketi hakkındaki duyuşal bilgiyi kullanarak, yapısında taşıdığı özellikler ile yeniden organizasyon yapabilme kapasitesine sahiptir. Beyin, pasif olmayan bir süreçle, görme için kullanılan sinirsel ağlar aracılığı ile bir deneyim oluşturur. Bizim görme algısı dediğimiz de budur.

Görsel sistemin organizasyon yeteneğı yaratıcı bir kapasite oluşturur. Bu sistem, beyin korteksindeki pek çok bölgenin çalışmasıyla, görmenin derinliğinden, şeklinden, hareketinden ve renginden sorumludur. Bugünkü düşüncelerimize göre, görme algısı süreci, adım adım, bir dizi şeklinde değil, birlikte paralel bir ilerleyiş göstermektedir. Retinadan köken alan iki ayrı sinirsel yol, parvosellüler ve magnosellüler yollar, iki farklı yoldan devam ederek posterior pariyetal ve inferior temporal korteks alanlarına ulaşır. Bu yollardan inferior temporal kortekste biten yol daha çok *ne görüldüğü* ile ilgilidir. Posterior pariyetal kortekste sonlanan yol ise görülen nesnenin *nerede* olduğunun anlaşılması için çalışır. Bu yollar, uzaysal ilişkilerle ilgili olduğu için hareketin kontrolüne de katılır. Parvosellüler ve magnosellüler yollar, hem anatomik hem de hücre işlevi açısından farklıdır. Görme algısının oluşumunda yukarıda tanımlanan iki yolun dışında da yolların olması mümkündür.

Görsel yollar, bütün kortikal düzeylerde yoğun etkileşimler gösterir. Görme algısını gerçekleştiren potansiyel, bu yo-

ğun etkileşimlerin bir sentezi olmalıdır. Bu senteze katılan claustrum'un (beynin merkezinde korteksin iç kısmına bitişik nöron tabakası) görme algısında da sinyalleri birleştirici bir rolü olabilir (Şekil 20). Claustrum ile ilgili heyecan verici son veriler, bu hücre grubunun beynin her yerinden gelen sinyalleri bir orkestra şefi gibi koordine ederek bilinci yaratmış olabileceği yönündedir. Prefrontal korteks ve pulvinar adı verilen talamusun (beyin sapının hemen üzerinde bulunan yapı) en büyük çekirdeğinin de görme algısında önemli olabileceği düşünülmektedir.

ŞEKİL 20
Clastrum

Mistik deneyimin nörolojik temelleri

Bir kişi dinsel ya da ruhsal pratikler yaşadığında bu durumun kognitif, davranışsal ve duygusal boyutları olur. Belirtilen boyutların hepsinin beyin işlevleriyle ilgisi vardır. Ya-

şanılan mistik deneyimin tanımı belirsiz olduğundan, nörolojik açıdan değerlendirilmesi zordur. Ruhsal deneyimlerin doruk noktasının oldukça kısa sürmesi, fonksiyonel beyin görüntüleme çalışmalarını zorlaştırır. Bir başka yöntemsel sorun, kontrol grubunda yer alan katılımcıların ruhsal pratik yaşayıp yaşamadıklarının belirsiz olmasıdır.

Mistik deneyim çalışmalarına katılanların çoğunun telkinle açık yapılarının olduğu gösterilmiştir. Temporal lop epilepsisi olan hastalarda yapılan araştırmalarda güçlü dinsel inanışlar bulunmuş ve hastaların çoğunluğu çevrelerinde tuhaf bir varlığı hissettiklerini bildirmiştir. *Mutlak bütün oluş* olarak isimlendirilen yoğun dua ve meditasyonun sırasında, prefrontal korteksin bir bölümünde etkinlik artışı ve paryetal loplarda etkinlik azalması olur. Benzer bulgular, Budist meditasyon yaşayanlarda yapılan beyin *Single Photon Emission Computed Tomography* (SPECT) çalışmasında da görülmüştür. Prefrontal korteks alanlarında etkinlik artışı, bu alanların soyut düşünme ve uzaysal bellekle ilgili olduğu hatırlandığında, şaşırtıcı sayılmamalıdır.

Yoğun dua pratiği sırasında etkilenen bölgeler arasında, vücut iç ortamının kontrol merkezî olan hipotalamus ve amigdala da vardır. Sinir sistemine aşırı yüklenme, sempatik sinir sistemini ve bu yolla, hipokampus ve amigdala'yı etkinleştirir. Gelişmiş tekniklerle yapılan fonksiyonel beyin görüntüleme çalışmaları dinsel deneyim sırasında, prefrontal korteks yanında, orbito-frontal, temporal, anterior singulat, inferior paryetal korteks, kaudat çekirdek, insula ve beyin sapında daha güçlü etkinlik olduğunu ortaya koymuştur.

Glossolali olarak isimlendirilen, *tam olarak anlaşılmayan konuşma*, dinsel pratik yaşayan bazı kişilerde görülür. Bu kişilerde, dua deneyimi yaşayanların tersine, prefrontal kortekste etkinlik azalması ve paryetal loplarda etkinlik artışı bulunması ilginçtir. Dua pratiğinde, prefrontal bölgeyi de kapsayan

dil işleviyle döngülerin etkinleşmesi söz konusuysen, sözcük üretiminin tam olmaması, yaşanan deneyimi bilinçlilikten kısmen uzak duruma getirmektedir. Bu durum, bilinçli farkındalığın prefrontal sinirsel süreçlerle üretilmesi ile açıklanır. Anlaşılmayan konuşma şeklinde yaşanan deneyim, kontrolün kaybı şeklinde bambaşka bir deneyime dönüşmektedir.

Frontal lop etkinliği, meditasyon pratiği yapan kişilerde artarken, hipnoz durumunda azalır. Uzun süreli meditasyon yapan kişilerin, korkuyla ilişkilendirilen beyin bölgesi olan amigdalaları küçülmektedir. Buna karşılık, bu kişilerde bellek ile bölgelerde genişleme gözlenmekte ve zihinsel verimlilik artmaktadır. Vücutta oluşan fizyolojik değişiklikler, ruhsal deneyimlerin visseral (iç organlarla ilgili) bir yanıt olduğunu düşündürmektedir.

Dinsel pratik yaygın çeşitlilik gösterir. Bu çeşitlilik içinde, bazı deneyimlerde ödül mekanizmaları da etkinleşir. Striatum (beynin orta bölümünün derinliklerinde yer alan bir bölge) ile ilgili ödüller, insanları anlık eziyetlere karşı hedeflerine yönelmeye hazırlar.

İnananlar arasında reaksiyon zamanının daha yavaş olduğu gösterilmiştir. Buna karşılık, dinsel inancı bulunmayanlarda sağ prefrontal korteksin baskılandığı bulunmuştur. Eğer din, ölüm olayının yarattığı aşırı kaygıyı azaltıyorsa, sağ hemisfer sürecinin, Tanrı'nın olmadığı düşüncesine bağlı kaygı yaratıcı durumu bastırması beklenirdi. Bu hipotezi test eden Persinger'in ulaştığı sonuç şudur: *Sonuçta bütün deneyimler beyin tarafından üretilir.*

Kendisini Tanrı'ya çok yakın hisseden katılımcıların alındığı bir çalışmada, sağ temporal kortekste genişleme görülmüştür. Bu bölge, duygularımızı kontrol eden limbik sistemi kapsar. Ayrıca, bellek ve yüz tanıma gibi işlevlerle de bağlantılıdır. Uzun süreli meditasyon pratiği olan kişilerde prefrontal korteks ve insula bölgesi de genişler. Buna kar-

şılık, Tanrı korkusu deneyimleri arttığında, sol precuneus ve sol orbito-frontal kortekste hacim olarak azalma saptanmıştır. Beynin arka tarafında iki yarım küre arasında bulunan bir bölge olan precuneusun prefrontal korteks bölgesi ile bağlantıları vardır. Yakın zamanlarda yapılan bir beyin görüntüleme çalışması, mutlu olan insanlarda precuneus'un daha büyük olduğunu ortaya koymuştur. Uzun süreli meditasyon veya dinsel pratikler, paryetal lopta küçülmeye yol açar. Paryetal lobun üç boyutlu uzayda pozisyon duygusuyla ilgisinin olması, meditasyon yapan kişilerin bazen bildirdiği *bedenleri ile çevreleri arasındaki sınırların kaybolması* gözlemini açıklayabilir. Bu sonuçlar, Tanrı inancının beyinlerde değişikliklere yol açabileceğini düşündürmektedir.

Obsesif (saplantılı) - kompulsif (zorlayıcı) hastalıklar ile dinsel bilişlere bağlı ritüeller arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalar belirsiz sonuçlar vermiştir. Bu çalışmaların bazıları, amaçlı ardışık hareketlerin orbital ve prefrontal bölgeler arasındaki döngünün etkinliğini baskıladığını ileri sürmüştür. Obsesif belirtileri olan hastalar davranışlarının rasyonel olmadığını açık biçimde farkındadırlar. Dinsel davranışlar gösterenler için ise, durum bundan farklıdır ve bu pratiği yaşayanlar, kendileri açısından sağlam temellere dayanırlar.

Dinsel bilişler, obsesif-kompulsif hastalıktaki *ayna sendromu*'na benzerlikler gösterir. Bu sendromda, vücudun bir yarısındaki istemli hareketler, refleks olarak diğer vücut yarısı tarafından taklit edilir. Dinsel ritüellerin ödül mekanizmalarıyla bağlantısı ve striatum üzerinden kurulan ilişkiler önceden vurgulanmıştı. Her iki durumda da, orbito-frontal kortekste etkinlik azalır. Başka araştırmalar, orbito-frontal korteksin farklı kaynaklardan gelen bilgiyi bütünleştirerek değişik ödüllerin değeri hakkında tahmin yürüttüğünü ve bu değerleri çalışma belleğinde tuttuğunu gösterdi.

Dinsel fonksiyonların insanlar arasında iş birliği ve daya-

nışmayı desteklediğine ilişkin bulgular vardır. Birey, din düşüncesiyle tek başına kaldığında, başka bir süreç yaşanmakta ve korku uyarıcı bir durum oluşmaktadır. Bu hipotezin denendiği bir çalışmada, anterior insulanın etkinliği sadece Tanrı'ya inananlarda gösterildi.

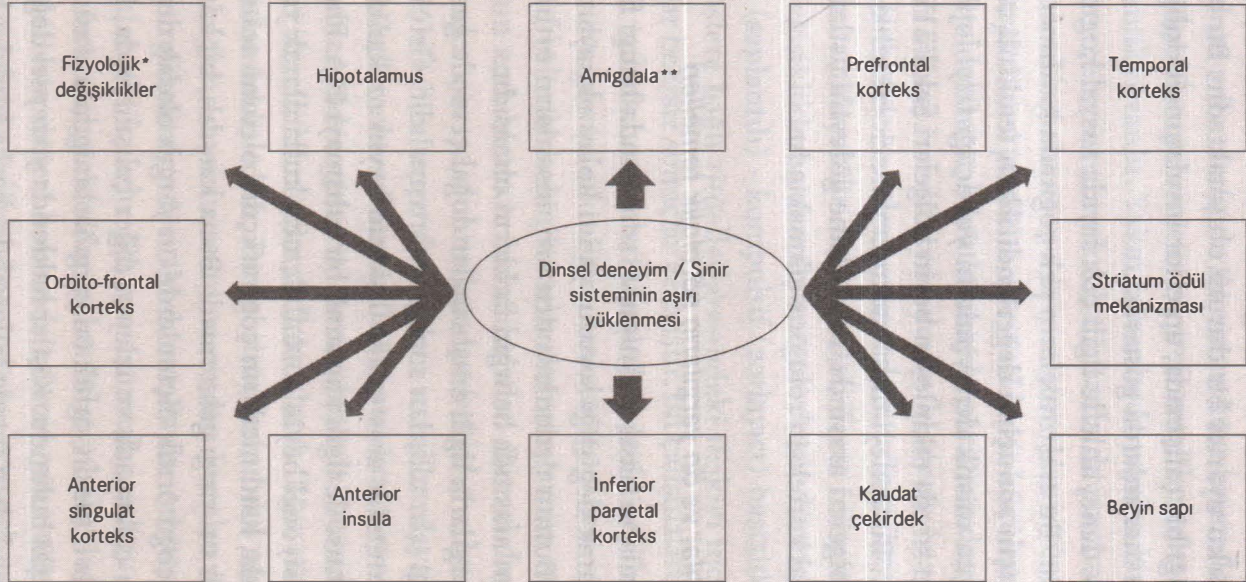
Mistik deneyimlerle ilgili çok sayıda sosyal kognitif çalışma vardır. Bu araştırmaların pek çoğunda katılımcı sayısı az olduğu için sonuçları değerlendirirken temkinli olunmalıdır. Yoğun mistik deneyimlerin yol açtığı fizyolojik belirtiler ve bu sırada etkinleşen beyin bölgeleri Şekil 21'de gösterilmiştir. Bu deneyimler sırasında yüksek etkinlik gösteren beyin bölgeleri arasında, düzenleme görevini üstlenen orbito-frontal korteksin rolü öne çıkmaktadır.

Tutumlar ve ön yargıların nörolojik temelleri

Tutumların nasıl oluştuğu ve sonrasında hangi faktörlere bağlı olarak değiştiği sorusu, yanıtı kolay olmayan sorulardandır. Bunun nedenlerinden biri, insanların örtük ve açık tutumları arasında belirgin farkların olmasıdır.

Ön yargılarla ilgili araştırmalar doğal çevrede gerçekleştirilmediği için ulaşılan sonuçlar tartışmalıdır. Örtük ve açık ırksal tutumlar arasındaki ilişkinin beyin mekanizmalarıyla bağlantısı ile ilgili kapsamlı bir çalışmayı E.A. Phelps yaptı. Fonksiyonel beyin görüntülemesi kullanılarak yapılan bu çalışmada, katılımcıların çoğu ırkçılık ölçümü testinde herhangi bir ön yargı göstermedi. Buna karşılık, bu katılımcıların pek çoğu örtük ölçümlerde ön yargılı olarak değerlendirildi. Bu çalışmada ve izleyen diğer çalışmalarda, ırksal olsun ya da olmasın, örtük ön yargı ile amigdala arasında pozitif bir ilişki bulundu. Kişiler hakkında yüzeysel değerlendirmeler yapılırken insula bölgesinde, başka bireyler hakkında karar alınırken prefrontal kortekste etkinlik artışı gözlemlendi.

ŞEKİL 21
Yoğun Mistik Deneyimin Yol Açtığı Değişiklikler
ve Aktivasyon Gösteren Beyin Bölgeleri

(*) Bu değişiklikler, otomatik sinir sisteminin hem parasempatik hem de sempatik bölümlerinin etkinliğine bağlı kalp hızı, kan basıncı ve solunum sayısında değişme gibi belirtileri kapsar.

(**) Amigdalanın yoğun mistik deneyimlerden sonra aktive olduğunu bildiren sonuçlar olduğu gibi, hacim olarak küçüldüğünü gösteren araştırmalar da vardır.

İlginç bir sonuç, katılımcılara siyah yüzler göstererek yapılan bir çalışmada, bilinçsiz bir şekilde ve otomatik olarak amigdala etkinliğinde artış olmasıdır. Katılımcılara bilinçli bir süreç için fırsat verildiğinde ise, amigdala etkinliği azalmaktadır.

Ön yargı çalışmalarında açık ölçütler kullanıldığında, ön yargı düzeyleri düşük bulunmaktadır. Bunun nedeni, olasılıkla, katılımcıların kendilerini ön yargısız olduklarına inandırmaya çalışma ve bu şekilde yansıtma isteğidir. Obez, transseksüel, çirkin, yüzünde süsleme metali olduğu için etiketlenmiş gruplardaki çalışmalarda amigdala, insula, anterior singulat ve prefrontal korteks gibi düzenleyici bölgelerde etkinlik artışına rastlanmıştır. Ön yargı sürecinin duygusal kontrolünün, özellikle prefrontal korteks ile ilgili olabileceği düşünülmektedir.

Otomatik olarak ön yargıyı düzenleme kapasitesinde bireysel farklar olabilir. Ön yargıyı baskılamayla ilgili beyin bölgesinin anterior singulat korteks olduğuna ilişkin veriler vardır. Anterior singulat korteksin başka bir bölgesi ise, sosyal olarak ön yargılı olmayan bireylerin davranışsal kontrolünü belirler. Ön yargı ile ilgili beyin bölgeleri ile ilgili daha ayrıntılı bilgi Tablo 4’te verilmiştir.

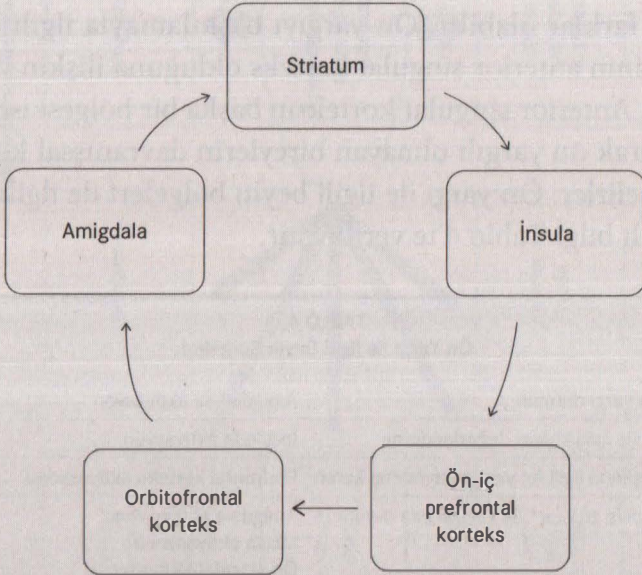
TABLO 4
Ön Yargı ile İlgili Beyin Bölgeleri

Örtük ön yargı durumu	Amigdalada aktivasyon
Ön yargı ile ilgili kişisel değerlendirme	İnsulada aktivasyon
Başka kişilerle ilgili ön yargılı davranma kararı	Prefrontal korteks aktivasyonu
Etiketlenmiş gruplar* ile karşılaşma durumu	Amigdala aktivasyonu İnsula aktivasyonu Ön singulat aktivasyonu Prefrontal korteks aktivasyonu
Ön yargının davranışsal kontrolü	Ön singulat korteksin farklı bir bölgesi
(*) Obezite, transseksüellik, farklı giyinme biçimleri gibi nedenlerle toplumsal çoğunluk tarafından etiketlenme.	

Politik dış gruplara karşı nörolojik yanıtlarla ilgili çalışmalarda, daha güçlü siyasal ilişkisi olan bireylerde prefrontal kortekste etkinlik azalması görüldü. Siyasal bağlantı güçlendikçe, dış grupta yer alan kişilere karşı yargılarda kontrol zayıflamaktadır. Şekil 22'de ön yargılar, Şekil 23'te kalıp yargıların nörolojik mekanizmaları anlatılmıştır.

Modern sosyal psikoloji literatüründe ön yargı, grup üyeliği temelinde bir kişiye yönelik tutum olarak tanımlanır. Ön yargı, grup içi seçimin ya da dış grup üyelerinden hoşlanmamanın bir yansımasıdır. Bilinç dışı ön yargının belirleyicilerini ortaya çıkarmak yoluyla bunların fark edilmesini sağlamak, sosyal ortamlarda ortaya çıkan örtük veya açık ön yargılı yaklaşımları azaltabilir. Beyin plastisitesi meka-

ŞEKİL 22
Beyinde Ön Yargı Devresi

Amigdala: Erken tehdit veya ödül sürecinin hızlı yolu.

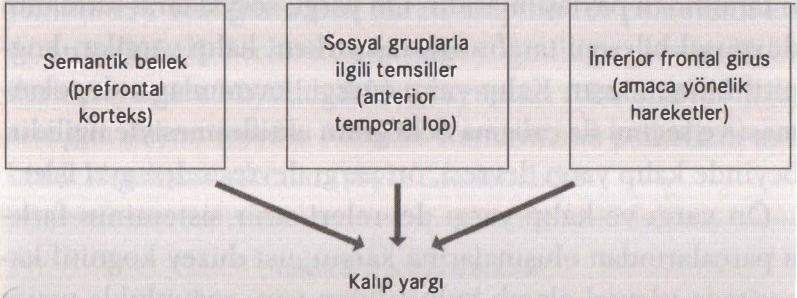
Striatum: Yaklaşımla ilgili etkili yanıtlar.

İnsula: Sosyal iç ve dış gruplara karşı visseral öznel duygusal yanıtlar.

Ventral medial prefrontal korteks: Empati ve zihinleştirme.

Orbitofrontal korteks: Sosyal dış grup üyelerinin etkiye dayalı kararları.

ŞEKİL 23
Kalıp Yargı Devresi

Kalıp yargı, belirli sosyal grupların tüm üyeleri tarafından paylaşılan kognitif çerçevelerdir. Semantik (anlambilimsel) bilgi lateral temporal lopta dorsal medial prefrontal kortekte bulunur. Sosyal gruplarla ilgili kalıp yargı temsilleri anterior temporal loptadır. Amaca yönelik hareketlerden sorumlu inferior frontal girus kalıp yargılarla yönetilir. Anterior temporal lop insanlar hakkında sosyal bilginin temsiliyle ilişkilidir. Kalıp yargıların kavramsal birlikteliği semantik bellektedir.

nizmaları kullanılarak ön yargıların davranışsal kontrolü mümkün olabilir.

Amigdala aktivitesi, ırksal dış grup üyelerine karşı ön yargıda ortaya çıkarken, aynı zamanda kendi grup üyelerine yönelik olumsuz bakışla da ilgilidir. Amigdala içindeki santal çekirdek, klasik Pavlovian korku koşullanmasını ortaya çıkarır. Bu çekirdekten çıkan sinyaller hipotalamus ve beyin sapını etkinleştirerek, savaş ya da kaç tepkisine neden olur. Bütün veriler bir arada değerlendirildiğinde, ön yargının tehdit süreci, klasik koşullanma ve duygusal süreçlerin aralarındaki ilişkilerin bir parçası olabileceğini akla getirmektedir.

Orbitofrontal korteks, sosyal alanda temel bir rol alarak sosyal ipuçlarını değerlendirir ve bir sonraki davranışın ayarlanmasına katkıda bulunur. Bu korteks bölümü koşula bağlı öğrenme, değerlendirme ve karar vermeyle ilgili bir beyin bölgesidir. Amigdala ile karşılaştırıldığında orbitofrontal korteks, sosyal alanın daha karmaşık ve anlaşılması güç yönleriyle ilgilidir.

Ön yargıyı koruyan kognitif çerçeve kalıp yargıdır. Kalıp yargının ön yargıdan farkı, bir sosyal grubun tüm üyeleri tarafından paylaşılmasıdır. Ön yargı, sosyal taraf tutmanın duygusal bileşeni tarafından taşınırken, kalıp yargıları kognitif bileşen taşır. Kalıp yargı süreci, kavramların depolanması ve seçimi ile çalışma belleğinin aktifleşmesiyle ilgilidir. Beyinde kalıp yargı devresi, ön yargı devresinden ayrı işler.

Ön yargı ve kalıp yargı devreleri sinir sisteminin farklı parçalarından oluşmalarına karşın, üst düzey kognitif kapasitede işlevsel olarak buluştukları için, çoğunlukla uyum içinde çalışır.

Ön yargı, bir grubun üyelerinin bir başka grup ve bu grubun üyeleri ile ilgili oluşturdukları “sosyal uzaklıkta” ortaya çıkar. Kalıp yargılar, yaygın sosyal uzaklıkları destekler. Kalıp, bir kez grupta yerleştikten sonra kalıcı olma eğilimi gösterir. Muzaffer Şerife göre, ön yargıların oluşması, genellikle çarpık bir kişilik gelişiminin sonucu değildir. Ön yargı, grup normlarından kaynaklanan diğer tutumlarla aynı süreçten geçerek oluşur.

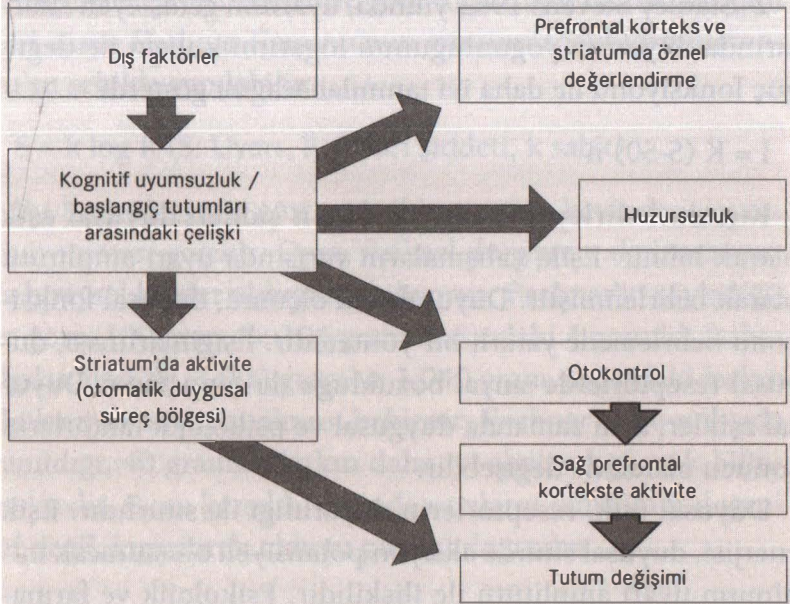
İnsanların, başkalarını yaş, cins, ırk, etnik köken gibi konularda sınıflandırma eğilimlerinin özendirildiği günümüz dünyasında ön yargı, yaşamda ayrımın temelini oluşturur. Ön yargının sosyal ve nörolojik mekanizmalarını anlamak, sosyal sınıflandırmanın kontrolsüz biçimde yayılmasının önlenmesine de katkıda bulunabilir.

Fechner Kanunu'nun nörolojik temelleri

Fechner Kanunu, Weber Kanunu temel alınarak, Gustav Theodor Fechner (1801-1887) tarafından geliştirilmiştir. Weber, 1834 yılında başladığı deneyler dizisinde, yeni uyarının bir öncekinden değişik olması için, ilk uyarandan başlangıç uyarısına orantılı bir miktarda farklı olması gerekti-

ğini gösterdi. Fechner 1860 yılında, bu gözleme dayanarak, deneyimin uyarıcı şiddetinin logaritmasının bir sabitle çarpımına eşit olduğunu ileri süren ampirik bir psikofizik kanunu geliştirdi. Fechner, uyarının yoğunluğu geometrik bir ilerlemeye göre büyüdüğünde, duyumun aritmetik bir hızda arttığını düşünüyordu. Fechner Kanunu'nun psikofizik tarihindeki gelişim adımları şöyle özetlenebilir:

ŞEKİL 24
Tutum Değişimi Akış Şeması

1- Uyarın şiddetinin algılanmasını psikofizik açıdan açıklamaya çalışan Weber matematiksel bir formülasyon geliştirmeye çalıştı:

$$\Delta S = K \times S$$

ΔS : Referans uyarın ile ikinci uyarın (S) arasındaki minimal fark

K sabit: Minimal hissedilebilir fark

Bu kanunun ileri sürdüğü görüşe, 1-2 kg ayrımının kolay, buna karşılık 50-51 kg ayrımının zor olması örneği verilebilir.

Fechner, Weber Kanunu'nu geliştirdi:

$$I = K \log S / S_0$$

I: Hissedilen duyunun yoğunluğu

S: Uyarı şiddeti

S₀: Uyarı eşiği

K: Sabit

2- Stanley Stevens 1953 yılında, uyarının genişleyen sınırlarında duyunun yoğunluğunun logaritmik ilişki ile değil, güç fonksiyonu ile daha iyi tanımlanacağını gösterdi:

$$I = K (S - S_0)^n$$

Kişinin belirleyebileceği uyarının şiddeti duysal eşik olarak bilinir. Eşik, çalışmaların yarısında uyarı amplitütü olarak belirlenmiştir. Duysal eşik ölçümü, duysal fonksiyonu belirlemede yararlı bir yöntemdir. Eşiğin artması, duysal reseptörlerde sinyal bozukluğu ile sonuçlanır. Duysal eşikler, aynı zamanda duysal ve psikolojik faktörlerin sonucu olarak da değişebilir.

Duysal eşik, reseptörlerin duyarlılığı ile sınırlıdır. Eşik enerjisi, duysal sinirde aksiyon potansiyeli oluşturacak minimum uyarı amplitütü ile ilişkilidir. Psikolojik ve farmakolojik faktörlerle düzenlenen duysal eşikler, bu faktörlerle bağlantılı olarak uyarılara bağlıdır. Duysal eşikler, ağrı eşikleri gibi, zaman zaman düşebilir. Duysal sistemin ölçülebilir kapasitesi uyarı süreci ile ilgilidir. Oysa, uyarıya karşı yanıt duysal deneyimle ilgilidir.

1950'li yıllarda geliştirilen sinyal belirleme teorisi, kişilerin uyarı yokken bildirdikleri duysal deneyimlerine dayalı açıklamalar yapıyordu. Yanıtlarda görülen bu farklılık ya da taraf tutma hatalara yol açmıştı.

Fechner Kanunu, Muzaffer Şerif'in derslerinde söz ettiği görelilik çerçevesinin duygular alanındaki psikofizik temeli olarak düşünülebilir. Fechner Kanunu'nun önerdiği yöntem, duygusallığı ancak dolaylı olarak ölçebilir. Duygular birbiriyle görelilik olarak algılanır. Uyarının değişik değerlerine göre, *fark eşiği* için gereken artırma derecesi değişir. Duyusal alanda, çeşitli uyarılara karşı oluşan algı, seçme yeteneği göstererek, uyarıların mutlak değerine göre gerçekleşmez.

Duyuların uyarı şiddetine göre logaritmik olarak arttığını ileri süren Fechner Kanunu'nun günümüzdeki formülasyonu şu şekilde yapılabilir:

$$S = k \log R \text{ (S: Uyarı, R: Uyarı şiddeti, k sabit)}$$

Bu formülasyona göre, eşit iki uyarının beyinde aynı etkiyi yapması gerekir. Oysa, fiziksel dünyanın algılanmasında bireysel farklar olduğunu biliyoruz. Fechner'in söylediğine göre, 100 gram ile 104 gram arasındaki 4 gramlık farkın algılanması ile, 1.000 gram ve 1.040 gram arasındaki farkın algılanmasının aynı olması beklenir. Fechner'in bu noktada yanıldığı, 40 gramlık farkın daha iyi algılandığı artık bilinmektedir. Buna karşılık, zihinde sayıların temsilinin doğrusal değil, logaritmik olduğu görüşü doğrudur.

Davranışçılığın nörolojik temelleri

Davranışçılıktaki temel ilkelerden en önde geleni yalınlıktır. Bu ilkeye göre, dünyada yaşanan herhangi bir olay için en basit açıklama bulunmalıdır. Bu nedenle davranışçılar, kavramları gözlenebilen olaylarla tanımlamaya çalışmışlardır. Davranışçılık, davranışın ortaya çıktığı koşulları anlamaya çalışır. Öğrenmeye bakışında da, düşünceler ve davranışlar arasında kurulan bağların temel bir önemi vardır.

Davranışçılık gözlemlenebilen olaylara odaklanır. Düşünceler, duygular ve zihinsel durumlar ampirik olarak çalışılmadığından, davranışçılığın ilgi alanı dışında kalır. Gerçekte davranışçılık bir analiz yöntemi olarak görülebilir. Bu yönüyle dayanarak geliştirilen klasik ve edimsel koşullama çalışmalarının, öğrenme olayının kuramsal değerlendirmesine önemli katkıları olmuştur. Klasik koşullamada yer alan uyarı ve yanıt çifti, davranışçılığın gerçek temelidir. Klasik koşullama, *birlikte ateşlenen nöronların birlikte mesaj göndereceği* şeklindeki Hebb kuralının gelişimine yol açarak öğrenme kuramları içindeki yerini almıştır. Klasik koşullama, daha sonra çevreyi değiştirmede anahtar rolleri olan simgeleştirilmiş yetenekler kavramı ile genişletilmiştir. Bu genişletmeye, sosyal öğrenme kuramına dayanan önsezi yeteneği, ayna nöron sistemi ile ilgili başkasından öğrenme kapasitesi ve insanların kendi performanslarını değerlendirme potansiyelleri de katılmıştır.

Davranışçı yaklaşımdan ayrılan ve Albert Bandura'nın adı ile anılan sosyal öğrenme kuramı, daha sonra sosyal kognitif kuram olarak tanımlanmıştır. Albert Ellis tarafından 1992 yılında geliştirilen rasyonel duygusal davranış yaklaşımı ise, duyguları kognitif süreçten geçmiş ürünler olarak değerlendirir. Daha sonra geliştirilen diyalektik davranış yaklaşımı da, davranışçılıktan farklı bir yol izlemiştir. Marsha Linehan'ın geliştirdiği bu yöntem, insanlar arasındaki ilişkiyi somutlaştırmış ve diyalektik ikna olayına ağırlık vermiştir.

Bugün değerlendirdiğimizde, koşullama ilkelerinin evrensel olmadığını görebiliyoruz. Bundan başka, insanın sosyal deneyimlerinin temelini oluşturan kognitif özellikler, duyguyu ele almada yetersiz kalmaktadır. Bu yetersizlik, davranışçılığın sosyal dünyayı çözümleme kapasitesinin düşük olması ile ilişkilidir.

Gestalt psikolojisi, bilincin atomlarına indirgenmesi düşüncesine karşı çıkarken, davranış psikolojisi bilincin varlığını kabul etmemiştir. Pozitivizm, uyarının fiziksel özelliklerine motor yanıt oluşturulması örneğinde olduğu gibi, davranışın gözlenebilen bileşenlerine odaklanmasında davranışsal psikolojiyi etkilemiştir.

Oysa, bireyin davranışı yalnızca psikolojinin nesnesi değildir. Bir kişinin sosyal dünyadaki davranışları, sadece psikoloji tarafından açıklanamaz. Psikolojinin öznesi olarak davranış görme eğilimi, insanın karmaşık sosyal etkinlik alanını kavramaktan uzaktır. Beynin bütünlüklü olarak yürüttüğü işlevleri, insanların nasıl düşündüklerini, hangi duyguları yaşadıklarını, ne tür davranışlar sergilediklerini değerlendirmeden beyin mekanizmalarını anlamak mümkün değildir.

Liderliğin nörolojik temelleri

Grubun örgütlenme sistemi içinde her üyenin niteliklerine ve sosyal konumuna göre özel bir yeri vardır. Sosyal davranış araştırmalarında hiyerarşik olarak en tepede bulunan lider, grubun diğer üyeleri arasında en fazla etkisi olan kişi olarak tanımlanır.

Liderler baskıcı, emredici ya da demokratik olabilirler. Liderlerin niteliklerini, grubun gelişme düzeyi ve grup üyelerinin iş birliği düzeyi belirler. Grup yerine daha büyük ölçekli topluluk kategorisine bakıldığında, liderlerin farklı özelliklere göre sınıflandırılabileceği görülür: Otoriter, demokratik, liberal. Yüksek düzeyde gelişmiş topluluklarda liderin karar verme tipi, süreklilik ve tutarlılık taşımasıyla ayırt edilir. Düşük düzeyde gelişmiş topluluklarda ise, bütün karar verme tipleri bir arada kullanılır. Birbirine ters karar verme tiplerinin karma kullanımı topluluk içi gerilimi artırır.

Karar verme süreçlerinde grup üyelerinin isteklerine daha fazla uyum gösteren liderlerin fonksiyonel beyin görüntüleme çalışmalarında prefrontal korteks ve anterior singulat korteks bölgelerinde etkinlik artışı görülmüştür. Liderler (ve aslında grup üyeleri de), karar verirken analitik veya sosyal/duygusal yargı mekanizmalarını kullanır. Etkin liderlik için bu iki mekanizma arasında denge kurulmalıdır. Analitik yargı için, diğer beyin bölgeleri ile bağlantıların da katkısıyla, sol temporal lop daha çok rol alır. Sosyal/duygusal yargı için ise çalışan mekanizma, varsayılan mod ağı (default mode network) prefrontal korteks, posterior singulat korteks ve inferior paryetal lopçuktan (lobül) oluşur. Temporal korteks, hipokampus ve precuneus da bu mekanizmaya katılır.

Liderlik, başkalarının duygularını anlama kapasitesinden söz eden zihin kuramı ile de ilgilidir. Liderler başkalarının düşünce ve davranışlarını sezebilirler. Buna karşılık, başkalarının duygularını yorumlayamayan anlayışsız liderler de vardır. Bu liderler çevreleriyle uyumsuz davranışlar ortaya koyar. Uyumlu ve uyumsuz liderlerin hatırlama deneyimleri farklı beyin bölgelerini etkinleştirir (Şekil 25 ve Şekil 26).

Liderlerin kognitif durumlarına yönelik fonksiyonel görüntüleme sonuçlarını değerlendirirken diğer faktörlerin önemi gözden kaçırılmamalıdır. Topluluğun (ya da grubun) yaşanılan tarihsel dönemdeki siyasal, sosyolojik, kültürel ve sosyal psikolojik koşulları liderin özelliklerini de etkiler. Liderin nörolojik temellerini çalışmak, lideri izleyenlerin nörolojik arka planını çalışmayı da gerektirir.

Güdülerin nörolojik temelleri

Güdüler insanlar için gerçek anlamıyla iç faktör özelliği taşır. İnsanın güduları biyolojik veya sosyal olabilir. Biyolojik kökenli güdüler, iç ortam dengesini korumayı sağla-

ŞEKİL 25

Uyumlu/Anlayışlı Liderlerin Hatırlama Deneyimleri Sırasında Aktive Olan Beyin Bölgeleri, Mekanizmalar ve Fizyolojik Sonuç

Çalışan mekanizma	Hatırlama deneyiminde aktive olan bölge	Fizyolojik sonuç
Ayna nöron sistemi	Sağ/sol insula	
Varsayılan mod*	Sağ inferior paryetal lob	Parasempik aktivasyon
	Sol superior temporal bölge	

(*) Varsayılan mod (default mode network).

yan süreçlerden doğar. Susama, uyku, vücut ısısının düzenlenmesi, cinsellik biyolojik güdü örnekleridir. Sosyal güdüler ise, kişiler arası ya da grup ilişkileri ile yerleşmiş sosyal normlardan doğarlar. Yerleşmiş bir sosyal tutumu açığa çıkaran bir davranış, sosyal kökenli bir güdünün yol açtığı bir davranıştır. Sosyal güdülerin çoğu statü ve kimlik duygusu ile ilişkilidir.

Güdüler biyolojik, kognitif ve sosyal düzenlemenin merkezinde yer alır. Güdü gözlenemez, kişinin davranışlarından çıkarılabilir. En popüler ihtiyaç teorisi olan Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde fizyolojik, güvenlik, sosyal, saygı ve kendini gerçekleştirme ihtiyaçları bulunur.

İnsan güdülerini araştıran bir yaklaşıma göre; yarışma, ilişki ve otonomi başlıklarıyla üç temel ihtiyaç belirlenmiş-

ŞEKİL 26

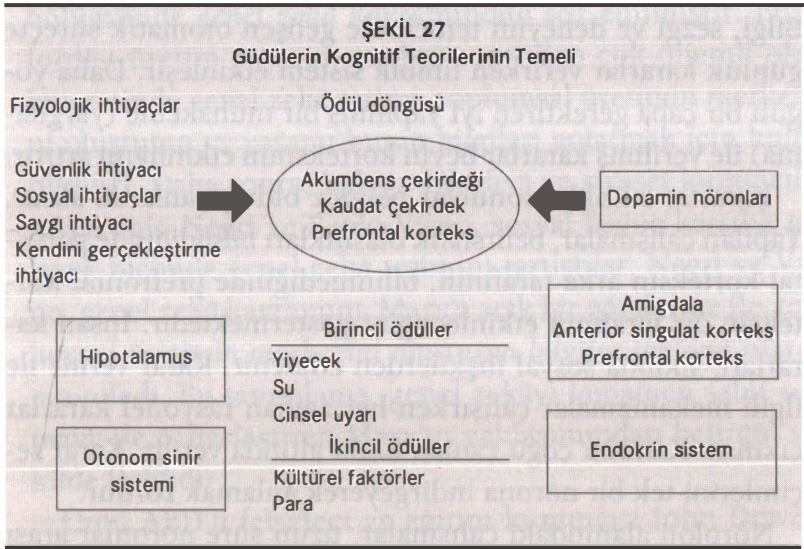
Uyumsuz/Anlayışsız Liderlerin Hatırlama Deneyimleri Sırasında Aktive Olan Beyin Bölgeleri, Mekanizmalar ve Fizyolojik Sonuç

Çalışan mekanizma	Hatırlama deneyiminde aktive olan bölge	Fizyolojik sonuç
Ayna nöron sistemi yetersizliği	Sağ anterior singulat korteks	
	Sağ inferior frontal bölge	Savaş ya da kaç tepkisi
	Sağ/sol frontal sağ/sol insula	

tir. Bu yaklaşımda, güdüleri bağımsız olgular gibi ele alma yanlışı, temel ihtiyaç listesinin de hatalı olmasına yol açar. Birey için sosyal ilişki ve otonomi ne kadar tutarlı ihtiyaçlar- sa, yarışmanın da bir ihtiyaç olarak kabul edilmesi, o kadar tartışmalı bir durumdur. Güdüler yalıtılmış birimler halin- de işlemezler. Bir güdü genellikle diğer psikolojik işlevler ve sosyal koşullar ile ilişkilidir. Fonksiyonel görüntüleme çalış- maları, aslında toplum yanlısı davranış, eşitlik ve yardımse- verlik gibi eğilimlerin insanlarda bir iç faktör olarak bulun- duğunu göstermiştir.

Beyinde sinir hücreleri arasında iletişimi sağlayan temel maddelerden olan dopamin insan güdülerinin oluşmasında önemli bir rol oynar. Beyin sapındaki dopaminerjik nöron- ların düzenleyici sistemleri ödül davranışı ile ilişkilidir. Kor- teksin S II tabakasındaki hücresel ilişkiler de güdüsel davra-

nışlarda önemlidir. S II tabakasında yer alan sinir hücrelerinin, gelen farklı bilgilere göre ateşlenme hızlarının değişebilmesi ödül davranışını artırır (Şekil 27).

Güdülerle ilgili mekanizmalar beyinde geniş bir dağılım gösterir. Bunlar içinde hipotalamusun temel bir önemi vardır. Hipotalamus'un, yiyecek ve sıvı alımı ile ısı düzenlemesinde rol oynadığından daha önce söz edilmişti. İnsan vücudunda iç ortamın düzenlenmesi, otonomik sinir sistemi ve endokrin sistem ile ilgilidir. Bu nedenle güdüler, otonomik ve endokrin yanıtlardan bağımsız düşünülemez.

Karar vermenin nörolojik temelleri

Karar verme kognitif bir süreçtir. Bu nedenle de, prefrontal kortekste ki kognitif kontrol mekanizmalarıyla ilgilidir. Karar vermenin nörolojik temeli amaca yönelik davranış mekanizmaları ile yakından ilişkilidir. Bu mekanizmalar anterior singulat korteks, orbitofrontal korteks ve prefrontal

korteksle bağlantılıdır. Karar verme durumu daha geniş bir açıdan ele alındığında, işin içine talamus, paryetal korteks ve kaudat çekirdek de girer. Kararlar otomatik olmadan, iyi düşünülmüş olarak verildiğinde süreç daha farklı ilerler. Bilgi, sezgi ve deneyim temelinde gelişen otomatik süreçte günlük kararlar verirken limbik sistem etkinleşir. Daha yoğun bir çaba gerektiren iyi yapılmış bir muhakeme (yargılama) ile verilmiş kararlar beyin korteksinin etkinliğini artırır.

Kararlar sıklıkla, sonuçlar belirsiz olduğu anlarda alınır. Yapılan çalışmalar, belirsizlik olasılıkları bilindiğinde paryetal korteksin arka tarafının, bilinmediğinde prefrontal korteksin dış tarafının etkinleştiğini göstermektedir. İnsan kararları, sıklıkla sosyal ilişkilerden etkilenir. Karar verme ile ilgili mekanizmalar çalışırken her zaman rasyonel kararlar çıkmaz. Kararlar çoğu zaman baskı altında verilir. Karar seçimlerini tek bir nörona indirgeyerek anlamak zordur.

Nöroloji alanındaki çalışmalar, uzun süre nöronlar arası iletişime odaklandığı için, karar alma mekanizması ile ilgili kimi noktalar açığa çıkarılamadı. Karar verme sürecinin, sadece kimyasal maddelerin aracılık ettiği nöronlar arası ilişkilerin sonucu olmayabileceğini Benjamin Libet'nin yaptığı deneyler gösterdi. Libet, beyindeki bilinçsiz süreçlerin istemli eylemlerin gerçek başlatıcısı olduğunu ve özgür iradenin başlangıcında bir rol oynamadığını ileri sürdü. Bugün, olayların zamanlamasındaki belirsizlikler nedeniyle ulaşılan bu sonucu ihtiyatla karşılamak gerekir.

Sosyal beyin

Doğal beyinden sosyal beyine

Sosyal beyin kavramı ilk kez Marx'ın *Grundrisse*'sinde ortaya atılmıştır. *Grundrisse*'nin VI ve VII numaralı defterle-

rinde Marx, üretimde temel aktörün sosyal beyin olduğunu yazmıştı. *Grundrisse*'de sosyal beyin tanımlaması, genel üretici güçlerin bilgi ve beceri birikimi anlamında kullanılmıştır. Yine *Grundrisse*'nin *Makineler Hakkında Fragman* bölümünde *genel zekâ* kavramından söz edilmiştir. Postfordist üretim tarzının analizi açısından çok önemli olan bu metinde genel zekâ terimi, toplumsal üretimin merkezini oluşturan ve yaşamı kuran bilgileri anlatmak için kullanılmıştı. Daha sonra, İtalyan felsefeci ve siyaset kuramcısı Antonio Negri ve Paolo Virno, sosyal beyne karşılık gelecek biçimde genel zekâ terimini tartıştılar. Negri ve Virno, genel zekâ kavramını, Marx'a açık bir gönderme ile, *toplumsal üretimin merkezini oluşturan bilgiler toplamı* olarak tanımladı. Bu tanımlama, genel zekâyı tamamen sabit sermaye ile özdeşleştiren Marx'ın yaklaşımından belirgin şekilde farklıdır.

Ünlü ABD'li felsefeci ve eğitim kuramcısı John Dewey, 1920'lerde sosyal öğrenme kuramının temellerine ilişkin ilk önermelerini yaparken zihnin sosyal temelini tartışmıştı. Daha sonraları, nöroloji alanında çalışan Marksist bilim insanları sosyal beyin kavramının gelişmesine katkıda bulundular. Bu bilim insanları içerisinde Lev Semenovich Vygotsky'nin çalışmalarının belirleyici önemi vardır. Sosyal beyin teriminin kavramsal gelişimi *Duygusal Sinirbilim* kavramını ortaya atan nörolog Antonio Damasio ile sürdü.

Kavramın ulaştığı düzeye ve felsefe tarihini yeniden değerlendiren yorumlara bakıldığında, sosyal beyin *Spinozist beyin* olarak da adlandırılabilir. Alexander Romanovich Luria'nın yaklaşımı açıkça "Spinozist"tir. Luria, psikolojinin dünyayı idealist kavramanın bir sonucu olan düalizmden etkilendiğini söylüyordu. Aynı zamanda, psikolojinin tarihi dönemselleştirdiğini ve tarihi bir tarih felsefesine hapsetmeye çalıştığını düşünüyordu. Luria'ya göre psikoloji işi, canlı

varlıkların fizik yasaları dışında, metafizik güçler tarafından var edildiğini savunmaya kadar götürmüştü.

Bugünden geriye baktığımızda, bizi sosyal beyne götüren süreçte Spinozist yaklaşımın önemli bir yerinin olduğunu söyleyebiliriz. 17. yüzyıl felsefesinin önde gelen rasyonalistlerinden olan Baruch Spinoza'nın Marksist açıdan kabul edilmesi Hegel aracılığı ile gerçekleşmiştir. Buna karşılık, Hegelciler Spinoza'nın aşırı biçimselleştirici yaklaşımını eleştirdiler.

Spinoza bilişselliği duygusal boyuttan ayırmıştır. Bilişsellik; dikkat, bellek, anlama, öğrenme, değerlendirme, problem çözme ve karar verme gibi zihinsel yetileri anlatır. Vygotsky'e göre, Spinoza bir deterministti ve duyguların önceliğini kabul etmişti. Luria'nın psikolojiyi monistik (tekçi) olarak yorumlaması, Spinozist bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, bizi sosyal beyin kavramına taşıyan önemli bir bağlantı noktasıdır.

Sosyal beyin kavramının dayandığı zihinsel temel ilgili olarak Aaron Zalkind, Vygotsky'den aldığı "sosyalist korteks" terimini kullanmıştı. *Sosyalist korteks* terimi ile anlatılmak istenenin ne olduğuna ilişkin iki yorum yapılabilir. Bu yorumlardan ilki, bu terimden içselleştirilmiş sosyal fonksiyonların beyinde birleştirilmesinin anlaşılması gerektiğidir. Başka bir açıdan bakıldığında, sosyalist korteks terimiyle asıl anlatılmak istenenin toplumsal olarak dönüşebilen, plastik bir beyin fikri olduğu söylenebilir. Bu yorumları yaparken bir noktayı unutmamakta yarar var. Sosyal zihinden sosyal beyne gidişte temel adım materyalizmdir. Sosyal beyin kavramının tarihsel gelişimini oluşturan yaklaşımların hemen tamamı açık bir şekilde Marx'ın Feuerbach üzerine tezlerinin altıncısından türetilmiştir: "İnsan niteliği/varlığı, sosyal ilişkilerinin toplamıdır."

Marx'ın 6. Tezi, doğru olmayan bir okuma ile şöyle de yorumlanmıştır: "Bireyler, onların kişiler arası ilişkileri-

nin toplamıdır.” Oysa, hayatın açık biçimde sosyal bağlamı vardır.

Beyin plastisitesi

Yıllarca sinir hücrelerinin doğuştan son ve kesin şekillerini aldığına ve bunun değişmeyeceğine inanıldı. Şimdi beynin ve sinir sisteminin zaman içinde değişime uğrayabileceğini biliyoruz. Yeni nöronların büyümesi anlamında kullanılan nörogenez olayı, hipokampus başta olmak üzere, pek çok beyin bölgesinde gerçekleşir. Aslında, beyinde plastik değişiklikler olurken gerçekleşen yeni sinapsların oluşumu (sinaptogenez) olayı, daha güçlü bir değişim potansiyeli taşır. Bu olay, her saniye milyonlarca yeni sinapsın oluştuğu çok dinamik bir süreçle gerçekleşir. Sinaptogenez, öğrenme için de temel bir mekanizmadır. Öğrenme ile tetiklenen plastisitede, yeni damarların oluşumu (anjyogenez) ve astrositler ile oligodendrosit hücrelerin bölünmesi gibi değişiklikler de olur. Beyin plastisitesi (esnekliği) kavramının temeli, çevresel koşullar tarafından beyne anlamlı düzeyde şekil verilebilir olmasıdır.

Beynin değişme kapasitesi sinir sistemi ağlarının bir düzenlemesidir ve yaşam boyu devam eder. Beynin değişim süreci aktif bir süreçtir. Bu aktif süreç modellemeler geliştirmek, yeniden işlemek ve geri bildirimde bulunmak gibi bileşenlerden oluşur.

Muzaffer Şerif, son makalesinde “son zamanlarda, sosyal psikolojideki konuların hiçbirinin, sosyal ve psikolojik sistemlerin bir çalışma anlayışı olmadan ele alınamayacağını daha iyi anladım,” demiş ve şu soruyu sormuştu: “Diyalektik bakış açısıyla çalışan sosyal bilimcilerin tartıştıkları gibi, insan psikolojisi sosyal ve kültürel değişimler sırasında dönüşüm geçiren bir sistem midir?” Yanıt evettir. Beyin plastisitesi mekanizması ile bu mümkün olabilir.

Yapılan alışmalar beyin korteksinin yatay planda laminer (katmanlı) ve dikey planda mini kolon (sütun) yapısı gösterdiğini ortaya koydu. Korteksin bu yapısı, plastik değişiklikleri kolaylaştırır. Beyin plastisitesi, sinir sisteminin bir iş-letim sistemi gibidir ve günlük yaşamımızın bir parçasıdır. Beyin plastisitesi, demiryolu raylarının döşenmesine benze-tiler. Yürümeye başladığımızda tren raylarını döşemeye başlarız. Yürüme pratiğini artırdıkça, raylar parlar ve koşmak, atlamak gibi hareketler yapılabilir duruma gelir. Beyin plastisitesini kullanarak makas değiştirmek ve nörolojik treni başka bir yöne gönderebilmek de mümkün olur. İrkçılık ve ön yargı, bireysel ve psikolojik bir olay değil, sosyal bir olaydır. Genler ve nöronlar sonucu kendi başına belirleyemezler. Birey açısından bakıldığında, ırkçı ve ön yargılı edim kader değildir.

Beyin işlevlerini ilgilendiren hem farmakolojik hem de bi-lişsel davranışçı tedaviler, beyin plastisitesine dayanan me-kanizmaları kullanır. Beynin plastik olma özelliği, kokain gibi haz verici ilaç bağımlılığı durumunda baskın mutluluk koşullarını öne çıkarır. Sosyal ilişkiler, beyin korteksinin farklı bölgelerinde yeni bağlantılar oluşturarak, kognitif ka-pasitenin korunmasını ve geliştirilmesini sağlar. Sosyal izo-lasyon yaşam süresini kısaltır.

Sosyal kapasiteler ile ilişkili beyin plastisitesi büyük oran-da belirsizdir. Değişen dünyada karşılıklı bağlılığın artması, sosyal ve duygusal becerilerin önemini artırmıştır. Başka bir kişi ile ilgili bakış açısı geliştirme, başkalarının duygularını daha iyi anlamamıza fırsat verir. Empati ve kognitif pers-pektif geliştirme, zihin kuramı olarak bilinen ilkelere daya-nır. Zihin kuramı kapasitelerinin yapısal beyin değişiklikle-rini tetikleyip tetiklemediği belirsizdir.

Sosyal bilgi

Başkalarının niyetlerini ve zihinsel durumlarını anlamak, sosyal bilginin çok özel bir şeklidir. Bilginin üç büyük alanı vardır:

- 1- Sosyal olmayan çevrenin bilgisi
- 2- Diğer zihinlerin bilgisi
- 3- Kendi zihnimizin bilgisi

Sosyal olmayan çevrenin bilgisi başkalarıyla paylaştığımız dünyadır. Bilginin bu alanı herkese açıktır ve nesnel bir alandır. Sosyal dünya hakkındaki bilginin bir yolu, sosyal olmayan dünya ile ilgili aynı süreçleri izler. Bilgi toplamak için, epizodik belleğin de arasında bulunduğu pek çok kognitif işlev gerekli olur. Diğer zihinleri tanıma becerisi, kişinin şu andaki dünyayı deneyimlemesinden farklı olarak, uzayda veya zamanda esnek bir şekilde gerçekleşir. Bu nedenle, dünya ve zihin arasında, nesnel ve öznel arasında bir ayırım yapma yeteneğine ihtiyaç duyulur.

Sağlıklı bir erişkinin, başka zihinler ve kendimiz hakkında bilgi sahibi olması beklenir. Bu bilgi sahibi olma olayının gerçekleşmesi, sosyal olmayan çevre hakkındaki bilgilerimizi sağlayan mekanizmalardan başka sistemlerin işlemlerini gerektirir. Başka zihinlerin bilgisine ihtiyaç duyduğumuzda, işe yine sosyal olmayan nesnelerde olduğu gibi, yüz algısı ile başlanır. Bundan sonra, başka bir yola girilerek duygular, niyetler ve inançlar açığa çıkarılır. Bunların hiçbirisi doğrudan gözlenemez. Zihin kuramı anlatılmak istenen budur (Leslie, 1987; Premack ve Woodruff, 1978).

Kendi kendine edinilen bilginin çoğu bulmaca gibidir. Bilginin diğer formlarından farklı olarak, kendiliğinden bilgi algısal gözleme ya da görsel değerlendirmeye dayanmaz. Herhangi bir gözlemsel çıkarıma dayanmadan, ne hissettiği-

mizi ne düşündüğümüzü ve neye inandığımızı biliriz. Sosyal ilişki ve sosyal öğrenme, zihinsel durumun içeriğini benimsemede temel bir bileşendir. Duyusal bilinç, planlama için prefrontal kortekse bilgi ulaşmasına ihtiyaç duyar.

Sosyal farklılıkların altında hangi faktörlerin yattığı belirsizdir. İnsan sosyal bilişi ve sosyal öğrenme bireye özeldir. Karşılıklı olmayan, özgeci davranışlar sadece insanlarda görülür. Bu yetenek, başka zihinlerin okunmasına dayanır.

Sosyal beyin mekanizmaları

Sosyal beyin mekanizmaları kontrollü veya otomatik süreçlerle gerçekleştirilir. Kontrollü süreçler yavaştır ve çaba gerektirirler. Gelişimde geç ortaya çıkarlar. Genellikle dile dayalıdır ve dekleratif (bildirici) akıl yürütmeyi kapsarlar. Otomatik süreçler ise, daha hızlıdır ve kendiliğinden gelişirler. Gelişimde erken dönemlerde görülürler ve duyguları kapsarlar. Sosyal biliş otomatik süreçlerle yönetilir.

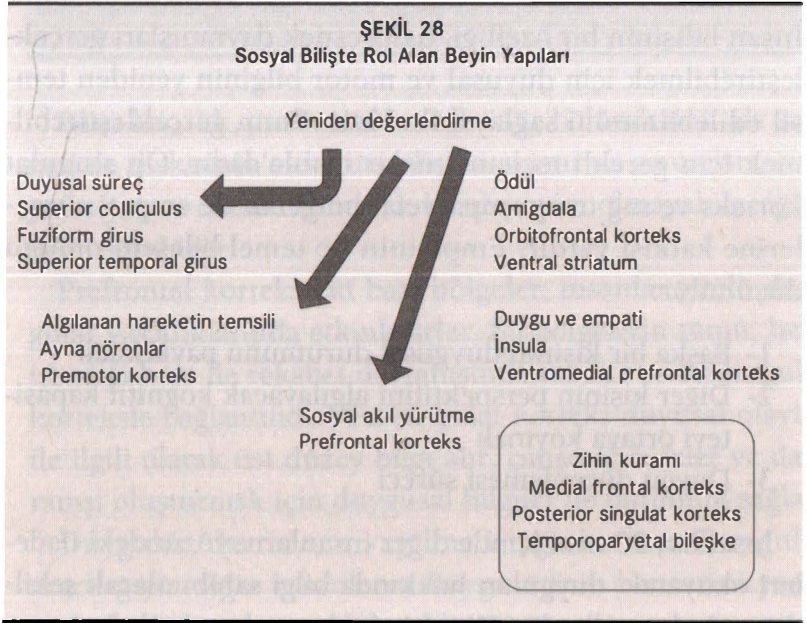
Sosyal beyin hipotezi, insan beyninin karmaşık yapısını açıklamaya çalışır. Bu hipotez araştırılırken yapılan araştırma sonuçları prefrontal korteksin önemini ortaya çıkarmıştır. Araştırmalar, aynı zamanda insanların anne yardımına en çok ihtiyaç duyan tür olduğunu da göstermiştir.

Sosyal bilişe katılan beyin yapılarının sosyal bilgilerin işlenmesi için uzmanlaşmış olup olmadıkları belirsizdir. Özelleşmiş sistemler geliştirebileceğimizi düşünmek için *a priori* nedenler vardır. Sosyal uyaranların hızlı bir şekilde tanımlanması, başkalarının davranışlarının karşılıklı olarak öngörülmesini gerektirir. Bunun başarılması için sosyal işlevler *modüler* olarak örgütlenmiş olmalıdır. Örneğin, yüzlerin işlenmesi için fuziform girustaki ventral temporal korteksin fuziform yüz alanı seçicilik göstermektedir. Bütün beyin görüntülemesi verileri ele alındığında, yüz işlenmesinin tek bir

korteks bölgesinde değil, çok daha geniş bir bölgede temsil edildiği anlaşılmıştır.

Sosyal uyaranların algılanması

Sosyal beynin bileşenleri olan beyin yapıları amigdala, orbitofrontal korteks ve temporal kutuplardan oluşur (Şekil 28).

Şekilde gösterilen yapıların ortak işlevselliği zihin kuramının temelini oluşturur. Amigdala, sosyal bilişin oluşmasını sağlamak için hızlı ve otomatik bir işlem sağlar ve sosyal işlevlerin sosyal olarak algılanmasına katılır. Amigdala hasarı, duygusal yüz ifadelerini tanıma yeteneğini bozar. Ventromedial prefrontal korteks, sosyal davranışlar ve kişinin eylemlerinin gelecekteki sonuçlarının öngörülmesi ile ilgilidir.

Sosyal biliş işlevleri ile ilgili olarak beyinde yer alan anatomik birimlerin ve ağların yaygınlığı dikkate alındığında, insan beyninin doğuştan sosyalleşmek için oluştuğu bile söylenebilir.

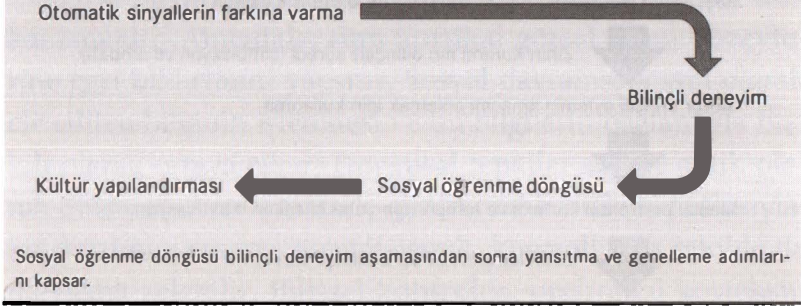
Empati

Empati, diğer insanların duygu ve düşüncelerini kavrama ve dolaylı olarak paylaşma yeteneği olarak tanımlanır. İnsan bilişinin bir özelliği, daha esnek davranışları gerçekleştirebilmek için duysal ve motor bilginin yeniden temsil edilebilmesini sağlayabilmektir. Bunu gerçekleştirebilmek için gerekli mekanizmalar insula'dadır. Ön singulat korteks ve sağ temporoparyetal bölgenin de empati süreçlerine katkısı vardır. Empatinin üç temel bileşeni olduğu düşünülür:

- 1- Başka bir kişinin duygusal durumunu paylaşmak
- 2- Diğer kişinin perspektifini algılayacak kognitif kapasiteyi ortaya koymak
- 3- Duygu düzenlemesi süreci

İnsanlar, 30 msn içinde diğer insanların yüzündeki ifadeleri okuyarak, duyguları hakkında bilgi sahibi olacak şekilde evrimleşmişlerdir. Diğer insanların duygusal durumunu yansıtmak bütünüyle otomatik olabilir. Bu kapasitenin altında, otomatik duygusal karar verme mekanizmalarından sorumlu olan amigdala'nın bulunduğu düşünülmüştür. Fark edilemeyecek bu süreç, dünyayı başkalarının aracılığı ile öğrenmenin de temelini oluşturur. Otomatik biçimde ve çoğu zaman bilinçsiz olarak başkalarından sosyal sinyaller alırız. Bu sinyallerin farkına varıldığında bilinçli deneyimden söz edilir. Bilinçli deneyim, sosyal öğrenme döngüsünü başlatır ve bu şekilde kültür yapılandırılır (Şekil 29).

ŞEKİL 29
Sosyal Öğrenme ve Kültür Oluşumuna Götüren Adımlar

Buna karşılık, prefrontal korteksin iç bölümlerinin de empati ile ilişkisinin olduğuna ilişkin araştırma sonuçları, empatinin tam olarak otomatik bir deneyim olmayabileceğini de düşündürür.

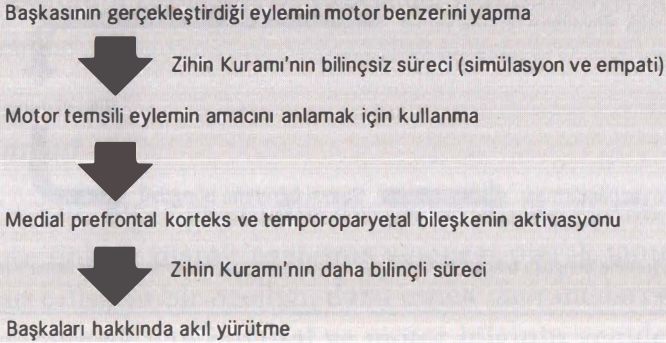
Prefrontal korteksteki bazı bölgeler, insanlar güçlü duygular yaşadıklarında etkinleşirler. Bu bölgelerin tümü, hem işbirliği hem de rekabet davranışında rol alır ve ön singulat korteksle bağlantılıdır. Ön singulat korteks duyusal olaylar ile ilgili olarak üst düzey bilgi alır, çatışmaları izler ve davranışı oluşturmak için duygusal bilgiler ile bütünlük sağlar.

Duygular, davranışın yapılma isteğini artırır. Duygular aracılığıyla diğer insanların duygularının benzerini yaşamak, başkalarının yapabileceklerini önceden tahmin etmemizde tek geçerli stratejidir.

Ayna temsillerin bazıları çok kendine özgü bir eylemi taklit etmeyi sağlar. Bu, diğer zihinleri bilme yeteneğinin ilk adımıdır. Otomatik taklit ve daha bilinçli olarak zihinsel duruma yansıma düzeyi, olayın bağlamıyla ilişkilidir. Diğer insanların davranışlarına yol açan iç durumu anlamak, zihin kuramı sisteminin temel girdisidir (Şekil 30).

Empatinin iki temel rolü vardır. Bunlardan ilki, epistemolojik roldür. Epistemoloji, bilginin doğası, kapsamı

ŞEKİL 30
Zihin Kuramının İlerleme Aşamaları

ve kaynağı ile ilgilenen felsefe dalıdır. Epistemolojik rolde empati, diğer insanların gelecekteki davranışlarıyla ve önemli çevresel özellikleri ile ilgili bilgi sağlar. Empati ile ilgili diğer rol, sosyal roldür. Sosyal rol; empati, iş birliği ve toplum yanlısı davranış için istekli olmanın köklerini oluşturur.

Empati, sosyal ilişkiler ve özgeci davranışlar ile ilgili olduğu düşünülen von Economo nöronları, daha çok singulat ve insular korteks bölgelerinin ön tarafında bulunur. Bu nöronlar, normal sinir hücrelerinden daha büyüktürler ve bağlantıları daha azdır. Bağlantılarının az olması, bu nöronların belirli türden bir veriyi kısa süre içinde işlemeye odaklı olduğunu akla getirmektedir.

Empati insana, bilinç dışı ön yargıyı azaltan bir mekanizma sunar. Bunun da ötesinde, insanlığını yitirme (başkalarını daha az insan olarak görme) durumundan kaçınma fırsatı verir. Empati insanı insan yapan özelliklerin en başında gelir. İnsanların tür olarak devamında da önemli bir yeri vardır.

Sosyal bilişin düzenlenmesi

Sosyal bilişin düzenlenmesinde geri bildirim temel mekanizmadır. Amigdala, tüm kortikal görsel işlem düzeylerine geri bildirimini yansıtır. Sosyal davranış, sosyal olarak ele edilen bilginin işlenmesi ve bu bilgilerin bağlamıyla ilişkili olarak ortaya çıkar. Duygusal tepkiler sadece anlık olarak oluşmaz. Aynı zamanda, prefrontal korteksin katkısıyla, bir durumu yeniden yorumlayarak, kontrollü bir şekilde meydana gelebilir. Bilişsel kontrolde, prefrontal korteksin dorsolateral bölümünün oynadığı rol belirleyicidir.

Sosyal davranışın oluşmasında, prefrontal bölgenin ön tarafının, aynı bölgenin arka tarafı üzerinde kurduğu kontrol önemlidir. Sözü edilen prefrontal kontrolün derecesinde geniş bireysel farklar vardır. Kişiler arasında empati düzeyinin gösterdiği büyük değişiklikler, insula aktivasyonunun bireysel farklarıyla açıklanır. Amigdalanın aktifleşmesini etkileyen polimorfizmin varlığı, kaygı durumlarındaki yüz ifadeleri farklılıklarını anlamamızı kolaylaştırır.

İnsanlarda iş birliği isteğinin olması ya da olmaması, iki farklı sinirsel ağ tarafından düzenlenir: Kognitif kontrol sistemi ve sosyal biliş sistemi. Kognitif kontrol sistemi dıştan gelen iş birliğini teşvik eden bir süreçtir. Sosyal biliş sistemi ise, güven veya tehdit sinyalleri üretir.

Marksist psikoloji

Marksist psikolojinin kavramsal kökenini araştırırken Vygotsky'nin bilimsel metodolojisini anlamak, sağlam bir temel oluşturabilir. Vygotsky, dili düşüncenin temeli olarak vurgulamıştı. Bu vurgulama, Marx ve Engels'in sosyal yaşamda dilin temel olduğu görüşü ile tutarlıdır. Vygotsky ve Marx'ın birlikte analiz edilme düşüncesi, her ikisinin de in-

san pratikleri ile ilgilenmiş olması ve yaptıkları değerlendirmelerin ekonomik sistem üzerinde etkilerini göstermiş olmasına dayanır.

Vygotsky, Marx'ın yaptığı gibi, bireysel olandan daha çok sosyal olana öncelik vermiştir. Vygotsky, Marx'ın diyalektik yöntemini psikolojinin problemlerine uygulamıştır. Vygotsky'nin esas olarak öncelik verdiği konu, *psikolojinin kendi Kapital'ini yaratmasıydı*.

Vygotsky, yeni bir toplum ve dünya için psikolojinin Marksist bilimini yaratmaya çalışmıştı. Bunu yaparken, Marksist psikoloji ismini kullanmakta gönülsüz olmasının nedeni, *Marksist* terimini, gerçek ve bilimsel sözcükleriyle eşdeğer gibi anlamasıydı. Ona göre, psikolojinin bilimsel temellere göre kurulacağı zaten açıktı. Vygotsky, Plehanov ve Frankfurt Okulu üyelerinin Marksist psikoloji tanımlarını zihninde canlandırdı ve üçüncü yolu önerdi: Gestalt psikolojisi. Bu akım, Muzaffer Şerif'in de etkilendiği, sosyal psikoloji disiplinin temelleri atılırken yararlandığı düşünce sistemidir.

Vygotsky, tartışılmayacak açıklıkta bir Marksist kimliğe sahip olmasına karşın, Sovyetler Birliği'nde idealist, burjuva, aşırı sağcı ve anti-Marksist olarak suçlanmıştı. Bu suçlamaların yapıldığı dönemin siyasal belirleyici aktörlerine bakıldığında, Vygotsky'nin Stalinist yaklaşıma kurban olduğu anlaşılıyor. İşin ilginç yanı, Vygotsky'nin psikoloji ile ilgili genel kuramsal önermelerinin ABD'de de yaygın biçimde benimsenmemiş olmasıdır.

Vygotsky'nin çalışmalarında Marx adı her yerde geçmez. Hatta, dikkati çekecek kadar az geçtiğini bile söyleyebiliriz. Bu durum, Vygotsky'nin çalışmalarının Marksist analitik yaklaşımdan uzaklaşarak yapıldığı anlamına gelmiyor. Marx, Hegel'den farklı olarak bize bir mantık bıraktı: *Kapital mantığı* (*The logic of Capital*). Bu mantık, Vygotsky'nin kuramsal kültürünün temel bir parçasıdır. Bu parçanın ortaya

koyduğu perspektif incelendiğinde, analiz ve sentez, yapı ve süreç, iç ve dış faktörler, doğal ve sosyal ortam gibi bileşenler olduğu görülür. Bu düşünce sistemi, açık olarak, Marx'ın kullandığı yöntemin temel noktalarına göndermeler yapar.

Vygotsky'nin Gestalt Kuramı'na olan yakınlığı bir sır değildir. Buna karşılık Vygotsky, diyalektik düşüncenin, parçaların mekanik birleşimi olmadığını söylerken Gestalt psikologlarından farklı bir yaklaşım ortaya koymuştu. Vygotsky, Marx'tan sürekli alıntı yapmak zorunda kalmadan, Gestalt psikolojisini, *Kapital*'in mantığındaki çelişkilerden doğan görüşlere doğru yöneltmişti. Bugün geriye baktığımızda, Vygotsky'nin yaratıcı Marksist düşünceyi geliştirdiğini ve psikoloji alanında bir sonuca taşıdığını söyleyebiliriz.

Vygotsky'nin psikoloji bilimine kuramsal bakışındaki temel noktalardan biri, bireyin etkinliği düşüncesidir. Anti-Marksist olduğuna kadar varan eleştirilerin çıkış noktası, bu düşüncesi olmalıdır. Vygotsky'de bireyin etkinliği düşüncesi, sosyal olanın önceliği yaklaşımıyla çelişmez. Tam tersine, sosyal ilişkilerin gelişmesi, etkin birey davranışı ile sağlanabilir.

Vygotsky'nin kuramsal bakışını yansıtan vurgulardan biri, sosyal ilişkilerin içselleştirilmesidir. Vygotsky'nin kuramsal analizinin bir başka önemli noktası, "Başkalarından geçerek kendimiz oluruz," düşüncesidir. Bir insanın kendisi olabilmesi için, sosyal iletişimde bulunması zorunludur. Bu cümle, paradoksal bir yargıyı taşımakla birlikte, diyalektiğin en saf halini de yansıtır. İnsan, üretebilmek için öteki insanlarla birlikte olmalıdır. Yaratılan nesne aracılığıyla kişi, toplumsal bütünü aşar, çünkü toplum içinde kendisinin düşünsel temsilini bulur.

Marksist psikolojinin kavramsal temellerini değerlendiren psikolojinin tarihsel gelişimine de bakmak gerekiyor. Psikolojide doğa bilimlerinden alınmış araştırma yöntemlerinin kullanıldığı bir dönem oldu. Psikolojinin Marksist ku-

ram temelinde yeniden yapılanması düşüncesi ise, materyalist ve determinist ilkelerin baskın hale gelmesine yol açtı. Bu ilkelerin mekanik ve indirgemeci bir yaklaşımla uygulanması, psikolojinin Marksizm temelinde yeniden örgütlenmesini gerçekleştiremedi.

Sosyalist ülkelerde Marksist psikoloji kuramının oluşumu süreci, reflekslerin araştırılmasıyla başlamıştı. Refleksoloji kuramı, düşüncenin nesnel olarak kendini ortaya koymayan hiçbir süreci olmadığı fikrine dayanmaktaydı. Bu yaklaşım, ruhsal durumu sinir sistemi süreçleri içinde incelemeyi öneriyordu. Ruhsal süreçleri, davranışların üst görüntüsü olarak yorumlamak, bizi çaresiz şekilde mekanik düşünceye götürür. Bugün, ruhsal süreçlerin deneysel sonuçlara dayanan genellemelere indirgenemeyeceğini açık biçimde görebiliyoruz.

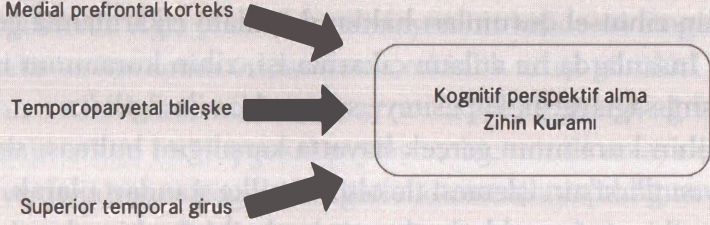
Sosyal psikolojinin kurucuları, birey ile toplumun etkileşimindeki yasaların ve insan işlevlerinin açıklanmasında sosyal ve sınıfsal faktörlerin analizini tam olarak yapamadılar. Sosyal olayların ruhsal olaylara indirgenmesinde, bu analiz eksikliğinin payı vardır. Oysa sosyal psikoloji, insan topluluklarında karşılıklı ilişkiler sırasında ortaya çıkan ruhsal olayların sosyal bir temeli olduğunu kabul etmekle gerçekten *sosyal psikoloji* olabilir.

Başkalarını anlamak

Başkalarının inanç ve niyetlerini anlamak için çalışan beyin mekanizmaları ile ilgili bazı kanıtlara artık sahibiz. Empati için ön insula ve ön singulat korteks gibi alanlar rol oynar. Duygusal düzenlemenin yapılabilmesi için ise, prefrontal korteks ve supramarjinal girus rol alır. Zihin kuramı, temel olarak prefrontal korteksin iç bölümü, superior temporal girus ve precuneus tarafından desteklenir (Şekil 31).

ŞEKİL 31

Kognitif Perspektif Alma ve Zihin Kuramından Sorumlu Beyin Yapıları

Beynin ayna sistemi sayesinde başkalarının deneyimlerini paylaşıyoruz. Mekanizması ne olursa olsun, birisi gülümsediğinde biz de otomatik olarak gülümseriz. Bu, başkalarının deneyimlerini zihnimizde yaşamamanın ilk adımıdır. Bu adımın beyinde, superior temporal sulkus ve temporoparyetal bileşkenin katkıları ile gerçekleştiği düşünülmektedir.

Duygusal ifadeler, çoğunlukla yüz kaslarında ortaya çıkan, öğrenilmemiş, içten gelen tepkilerdir. Farklı kültürlerde, öğrenilmemiş davranış örüntüleri şeklinde yüz ifadelerinin benzer olabileceği gösterilmiştir (Ekman ve Friesen, 1971). Gerçekten mutluluk gösteren tek gülümseme, göz çevresindeki kaslarla yanak kaslarımızın aynı anda çalıştığı gülümseme şeklindedir. Bir insanın küçümsenmesi davranışında, öksürme ve hapşıрма gibi, doğuştan gelen beyin mekanizmaları ile kontrol edilir.

Başkalarının deneyimlerini zihnimizde yaşamamızın (zihinleştirme) bir sonraki adımı, prefrontal korteksin iç bölümünün etkinleşmesidir. Bu bölgenin etkinleşmesi için gerçek bir sosyal iletişimin oluşması gerekir.

Zihin kuramı, başka insanların kendininkinden farklı inanışlara sahip olabileceğine ve onların davranışlarını bu inanışların belirlediğine ilişkin içgüdüsel bir bilgiye dayanır. Zihin okuma yeteneği insanlarda 3-4 yaşlarından başlayarak

gelişir. Sosyal iletişimde bulunmak hayatta kalmamız için bir zorunluluktur. Hayat, sosyal ilişkiler bağlamında şekillenir. Sosyal ilişkiler için, başka insanların ve bu arada kendimizin zihinsel durumları hakkında anlam çıkarmamız gerekir. İnsanlarda bu anlamı çıkarma işi, zihin kuramının işlemesini sağlayacak kapasiteye sahip olma ile ilgilidir.

Zihin kuramının gerçek hayatta karşılığını bulması *simülasyon ilkesi*'nin işlemesi ile olur. Bu ilke standart olarak, yapar gibi görünmekle başlar. Aslında, başka bireylerin karar verme süreçlerini, kendi karar alma mekanizmalarımızla, kendine özgü biçimde benzetip birleştiriyoruz. Prefrontal korteksin iç bölümünde görülen etkinlik, kendi davranışının başkalarının davranışını etkileyebileceği hakkındaki düşünme kapasitesi ile ilgilidir. Prefrontal korteksin iç bölümünün, başkalarının düşünce ve davranışına göre kendi seçimlerimizi kodlaması, yüksek düzeyde akıl yürütme yapıldığını gösterir. Bu durum, her bireye özeldir. O halde şu önermeyi yapabiliriz: Başkalarını anlama süreçlerine –ve gerçekte kendi davranışlarımıza da– kendi nöral imzamızı atıyoruz!

Toplum yanlısı davranış

Toplum yanlısı ve eşitlikten yana olmak gibi sosyal davranışlar, sinir sisteminde potansiyel bir iç bileşen olarak bulunur. Bu davranışların temelini oluşturan sinirsel ağlar daha çok, orbitofrontal korteks ile bağlantıdadır. Sosyal ilkelere bir iç değer olarak bulunması şaşırtıcı değildir, çünkü insanlar sosyal gruplarda iş birliği içinde yaşamak için evrimleşmişlerdir.

Toplum yanlısı davranışlar, özellikle sosyal yaşamda temel bir rol oynar. Bu davranışlar zihin kuramı, ödül sistemi, duygu ve prefrontal korteks bölgesi ile bağlantılı ağların

tümünün katıldığı döngü temelinde ortaya çıkar. Empatinin nörolojik temeli ile ilgili edinilen yeni bilgiler, duygusal ve kognitif süreçlerin altında benzer nöral döngülerin yattığını gösterdi. Ağrı çeken birini izleyen bir kişide ön singulat korteks ve insulanın ön tarafında etkinlik artışı görülür. Bu olayın sinirsel dinamiklerinin ayrıntılı araştırılması, ağrı izlemenin erken bir duygusal paylaşma biçiminde ortaya çıktığı ve daha sonra kognitif değerlendirmenin yapıldığını ortaya koymuştur. Ödül sistemi ise, ön tegmental alan ve striatumdan oluşan ağlarla yönetilir ve fizyolojik olarak toplum yanlısı davranış döngülerinde yer alır.

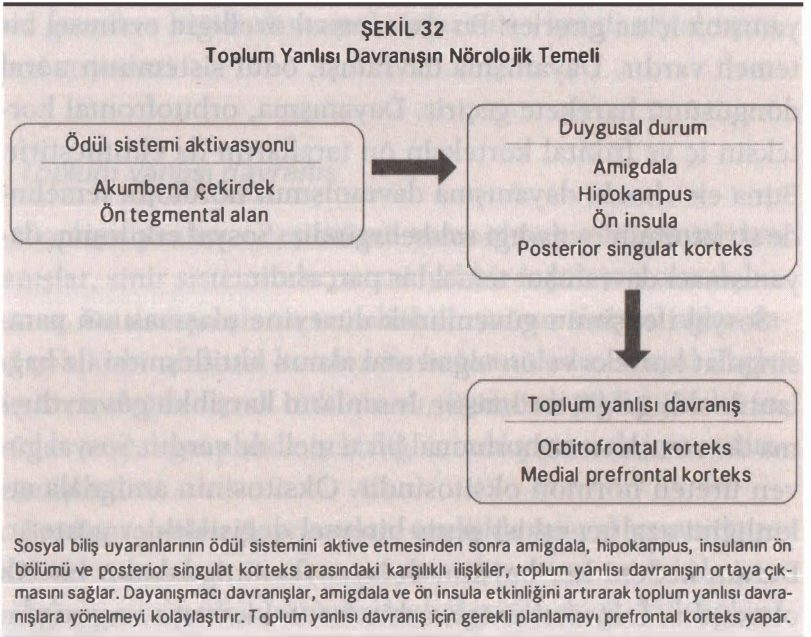
İnsanlar, kendilerinden yardım isteyenlere yardım etmeye eğilimlidir. İyi davranışı sağ prefrontal korteks ile bağlantılıdır. Sosyal bilim araştırmalarında sıklıkla ulaşılan bir sonuç, insanların eşitsizliklerin azaltılmasını tercih ettiği yönündedir. Bu tercih, putamen denilen bir beyin bölgesi ile ilgilidir. İnsula ise, adaletsizliğin temsilcisi olan bir beyin bölgesidir.

İnsanlar yaşadıkları topluluklarda birbirleri ile sıklıkla dayanışma içine girerler. Bu davranışsal özelliğin evrimsel bir temeli vardır. Dayanışma davranışı, ödül sisteminin nöral döngüsünü harekete geçirir. Dayanışma, orbitofrontal korteksin iç ve frontal korteksin ön taraflarını da etkinleştirir. Buna ek olarak, dayanışma davranışının nörolojik temelinde striatumun oynadığı rol belirgindir. Sosyal etkileşim, dayanışmacı davranışın temel bir parçasıdır.

Sosyal iletişimin güvenilirlik düzeyine ulaşmasının parasingulat korteks ve ön tegmental alanın aktifleşmesi ile bağlantılı olduğu gösterilmiştir. İnsanların karşılıklı güven duyma davranışlarının hormonal bir temeli de vardır. Sosyal güven üreten hormon oksitosindir. Oksitosinin amigdala etkinliğini azaltıcı etkisi geniş bireysel değişiklikler gösterir. Bunun nedeni her beynin, dolayısıyla amigdalanın biricik olmasıdır. Testosteron ise, orbitofrontal korteks ve amigda-

la arasındaki fonksiyonel bağlantıyı değiştirerek güvenilir-
yen yüzlere karşı uyanıklığı artırır.

Özgeci davranış, karşısında bir bedel ödemek gerektiğinde bile başkasına yardım etme isteği olarak tanımlanmaktadır. Evrim kuramının özgeci davranışı açıklaması zordur. İnsanların öncelikli amacı hayatta kalmaksa, kendi yaşamlarını başkaları için feda etmeleri beklenmemelidir. Bu şekilde davranan insanların aldıkları riskler nedeniyle, insan evrimi sırasında özgeci davranışın yok olması gerekirdi. Her şeye karşın, insan türünde özgeci davranışın devam ettiği görülüyor. Özgeci davranış, prefrontal korteksin ön iç kısmı, posterior singulat ve orbitofrontal korteks ile ilgilidir. Bu bölgeler içinde, prefrontal korteksin ön iç kısmı sosyal bilgiyi değerlendirmede temeldir. Bu bölgeye ek olarak, kaudat çekirdek de güvenilirliği belirleyen beyin bölgelerindendir. Şekil 32 toplum yanlısı davranış için bütünlüklü bir modeli göstermektedir.

Zihin kuramının tanımladığı yetenek, başkalarının düşünce ve duygularını anlamaya olanak verdiği için, toplum yanlısı davranışları harekete geçirir. Başkalarının zihinlerini okumada önemli rol oynayan ön singulat korteks, aynı zamanda, bireyin toplum yanlısı davranışının derecesini de belirler.

Sosyal imge, duygular, olayların bağlamı gibi faktörler toplum yanlısı davranışları etkiler. Toplum yanlısı davranışları üreten evrimsel sonuç, prefrontal korteksin gelişimidir. Toplum yanlısı davranış yönetilirken prefrontal korteksin diğer bölgeler ile olan etkileşiminin mekanizmaları açık değildir.

Sosyal biliş uyaranlarının ödül sistemini etkinleştirmesinden sonra amigdala, hipokampus, insula'nın ön bölümü ve singulat korteksin arka bölümü arasındaki karşılıklı ilişkiler toplum yanlısı davranışın ortaya çıkmasını sağlar. Dayanımcı davranışlar, amigdala ve ön insula aktivitesini artırarak toplum yanlısı davranışlara yönelmeyi kolaylaştırır. Toplum yanlısı davranış için gerekli planlamayı prefrontal korteks yapar.

Sosyal nöroloji

Nörolojik bilimler on yıllardır insanı yorumlayan çalışmalar üretti. İnsan yorumlanırken toplumsallık ihmal edildi. Oysa, toplumsallık ilkesi yeterince dikkate alınmadan gösterilecek çabalar, insanın anlaşılmasında temel bir eksikliktir. Sosyal beyin kavramını anlamadan insanın çözümlenmesini gerçekleştirmek de mümkün gözüküyor.

Artık zihinsel fenomenleri, toplumsal düzlemde tanımlayacağımız yeni kavramlarla düşünmeye başlamamız gerekiyor. Tanımlamaların yapılabilmesi, sosyal davranışın mekanizmalarının açığa çıkarılması ile yakından ilgilidir. Bu me-

kanizmaları açığa çıkarmaya çalışan nöroloji alanını biz *Sosyal Nöroloji* olarak adlandırıyoruz. Sosyal nöroloji; nöroloji, sosyoloji, sosyal psikoloji, antropoloji, felsefe, genetik, fizyoloji ve daha pek çok disiplinin sistematik katkısını zorunlu kılıyor. Bunun nedeni, sosyal davranışın arka planının çok karmaşık olmasıdır. Sosyal nörolojinin çalışma anlayışı, Muzaffer Şerif'in sosyal psikoloji için savunduğu disiplinlerarası çalışma yaklaşımını temel almak zorundadır.

Sosyal nöroloji, nörolojinin temel kavramlarını kullanmakla birlikte, 19. yüzyıl nörolojisinden bir kopuşu da barındırıyor. Nöroloji ve psikiyatrinin tarihsel birlikteliğinin sona ermesi, biraz da pozitivist bakışın kaçınılmaz bir sonucu olarak gerçekleşti. Bu ayrılığın nedenlerinden başta geleni, hem nöroloji hem de psikiyatri alanında önceden kestirilemeyecek kadar fazla bilginin birikmesiyle, pozitivistimin iflah olmaz geleneği, sınıflandırma yapmanın olanaksız duruma gelmesidir. Nöroloji ve psikiyatri disiplinlerinin ayrılmasında önemli nedenlerden biri de, psikiyatrik hastalıklarda yapısal lokalizasyonun (nedenlerine göre anatomik bölgelerin belirlenmesi) başarısız olmasıdır. Bugün geldiğimiz noktada, davranışın sadece nörolojik metodoloji ile anlaşılamayacağı saptamasından hareketle, nöroloji ile psikoloji arasında bir köprü kurulmasının ihtiyaç olduğu görülüyor.

Altyapısında insan beyninin evrimi, evrimsel psikoloji, sosyal psikoloji ve sosyal antropoloji bulunan, bu alt yapıdan yola çıkılarak oluşturulan hipotezlerin beyin araştırmalarıyla sınanmasıyla; grup, davranışları, empati, felsefe, ekonomi, politika ve etik ile ilgili konuları ele alan yeni alanı Oğuz Tanrıdağ *sosyal nörobilim* olarak tanımlıyor. Hakan Gürvit ise, kognitif ve sosyal nörobilim teorik donanımına sahip, sosyal biliş araçlarını kullanan yeni kuşak davranış nörolojisi alanı için *mental nöroloji* adını öneriyor. Bizim, benzer sayılabilecek alanlar için, sosyal psikolojiden analo-

ji ile ileri sürdüğümüz *sosyal nöroloji* isminin hem tarihsel hem de işlevsel olarak kullanışlı olduğunu düşünmek için nedenler var. Ayrıca, sosyal nörolojinin, sosyal psikolojinin kuruluş yıllarında atılan adımlardan öğreneceği pek çok şey olduğunu görebiliyoruz.

Öğrenilmesi gerekenler arasında *perspektif* konusu en başa yazılmalıdır. Muzaffer Şerif'in derslerinde sürekli öne çıkardığı ve bilimsel sonuçlara ulaşmanın neredeyse ön koşulu gibi gördüğü perspektif meselesi, sosyal nörolojinin de, güvenli sulardaki yolculuğunun güvencelerinden biridir. Bir perspektif eksikliğiniz varsa, fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme, difüzyon tensor görüntüleme ya da aksonal traktografi gibi gelişmiş inceleme yöntemlerini, empati veya toplum yanlısı davranışların nörolojik temellerini ortaya koymak yerine, pazar araştırmalarında tüketicinin alış-veriş eğilimini belirlemek için de kullanabilirsiniz.

Sosyal nöroloji, nörolojik ve biyolojik sistemlerin sosyal süreçleri nasıl gerçekleştirdiğini anlamaya çalışır. Beyin, sosyal etkileşimlere aracılık eder. Bu aracılığın nasıl işlediğinin ortaya çıkarılmasında, bilişsel temellerin yanında, algısal (duyuşsal) mekanizmaların da belirlenmesi gerekiyor. Sosyal bilişin nörolojik temellerinin tanımlanması, asıl olarak, sosyal bilişsel sinir bilim alt kategorisinin işidir. Sosyal nöroloji, algısal ve bilişsel sinirbilim kategorilerinin üst başlığı gibi de düşünülebilir. Bu kategorilerin birbiriyle yakın ilişkisi vardır.

Algı, insana duyu yoluyla gelen bilginin fizyolojik, nörolojik, duyumsal ve bilişsel bileşenleri olan bir sürece karşılık gelir. Sezgisel kavrayış anlamında, bir bilginin doğruluğunun bilincine varmayı anlatır. Algısal değerlendirme, yalın duyu verilerinin düzenlenmesi ve yorumlanmasıdır. Bilişsel sinirbilimin uğraş alanı biliş ise, düşünme, kavrayış, akıl yürütme gibi etkinlikleri, sembolleştirme ve problem

özme türünden zihinsel alanları kapsayan bir kavramdır. Biliş, algısal deneyimden farklı olarak, algıları, duyumları ve duyguları girdi olarak kullanan zihinsel süreçlerin tümüdür. Bilişsel sinirbilim, bir insan ile çevresi arasındaki etkileşimin, yalnız davranışı ya da fizyolojik durumuna göre değil, aynı zamanda çevresi hakkındaki bilgisini değiştirdiğini varsayar.

Gelenekçi nörolojik yaklaşımlar, yıllarca sinir sistemini bağımsız ve yalıtılmış bir sistem olarak değerlendirdi. Sosyal süreçlerin sinir sistemi üzerindeki etkilerinin ihmal edilmesi, davranışın tam olarak anlaşılmasının önündeki önemli engellerden biridir. Sosyal davranış kuramlarının geliştirilmesi, kaçınılmaz olarak nörolojik kavram ve yöntemlerden yararlanmayı gerektiriyor.

Tam bu noktada, Muzaffer Şerifin sayısız kez tekrarladığı bir yorumu hatırlayabiliriz. Şerif, yıllar boyu sosyolojizm ve psikolojizm yapan bilim insanlarını eleştirmişti. Sosyal davranışı ele alırken, farklı disiplinlerin kavram ve kabullerini, tüm felsefi problemlerin çözüm yollarını sadece nörolojik bir analize indirgememek, başka bir anlatımla nörolojizm tuzağına da düşmemek gerekiyor.

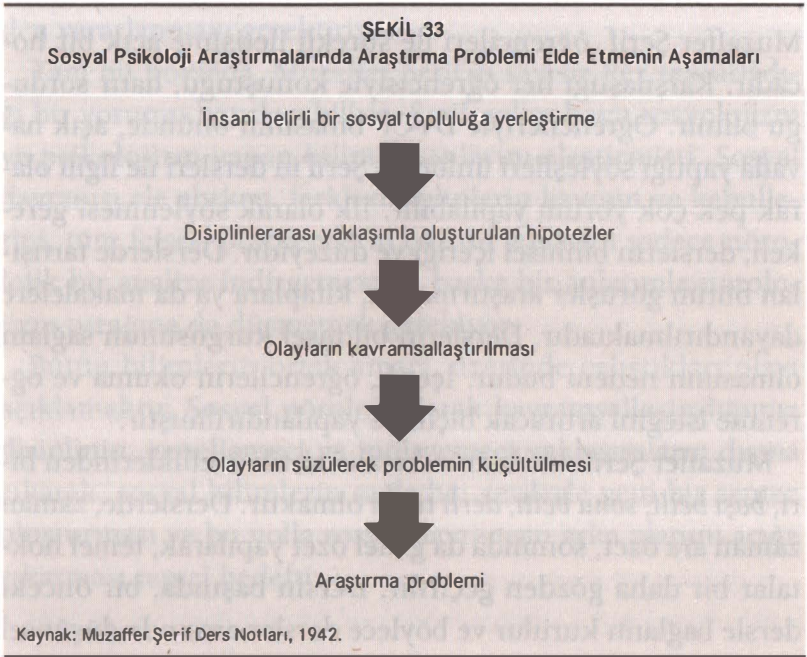
Bütün bilimlerin ortak amacı, üzerinde çalıştıkları olayı açıklamaktır. Sosyal nöroloji olarak kavramsallaştırdığımız disiplinin, genellemeci ve indirgemeci yaklaşımların dışına çıkarak, sosyal bilimlerin sağladığı verilerle yeni bir sentez oluşturması ve bu yolla sosyal davranışın arka planını açığa çıkarması temel hedeftir.

Sonuç

Muzaffer Şerif, öğrencileri ile sürekli iletişime açık bir hocadır. Karşılaştığı her öğrencisiyle konuştuğu, hatır sordugu bilinir. Öğrencileriyle DTCF binasının önünde, açık havada yaptığı söyleşileri ünlüdür. Şerif'in dersleri ile ilgili olarak pek çok yorum yapılabilir. İlk olarak söylenmesi gereken, derslerin bilimsel içeriği ve düzeyidir. Derslerde tartışılan bütün görüşler araştırmalara, kitaplara ya da makalelere dayandırılmaktadır. Derslerin bilimsel kurgusunun sağlam olmasının nedeni budur. İçerik, öğrencilerin okuma ve öğrenme isteğini artıracak biçimde yapılandırılmıştır.

Muzaffer Şerif derslerinin karakteristik özelliklerinden biri, *başı belli, sonu belli, derli toplu* olmaktır. Derslerde, zaman zaman ara özet, sonunda da genel özet yapılarak, temel noktalar bir daha gözden geçirilir. Dersin başında, bir önceki dersle bağlantı kurulur ve böylece dersler arasında düşünsel bütünlük kurulmuş olur. Farklı disiplinlerden gelen verilerin kullanılması, bu derslerin bir başka tipik görüntüsüdür. Derslerin bu kurgusu, Şerif'in çok önem verdiği disiplinlerarasılık ilkesinin sosyal psikolojideki problemlere uygulanması olarak da görülebilir.

Muzaffer Şerif'in dersleri, izleyenlere pek çok şey kazandırır. Kazanımlar listesinin en başında, bilimsel yöntemin özömsenmesi vardır. Şerif, bir araştırma probleminin nasıl elde edileceğinin kuramsal temelini atarken, somut örnekler üzerinden uygulamada neler yapılması gerektiğine ilişkin ipuçlarını verir. Sosyal psikolojideki bir araştırmada ilk önce, incelenecek insan belirli bir sosyal topluluğa yerleştirilmelidir. Sonra tarih, iktisat ve antropoloji bilimlerinden gelen hipotezler hatırd tutularak, belirli bir toplumda olayların ne şekilde kavramlaştığı kayıt edilir. Bunu olayların süzülmesi, problemin küçültülmesi aşaması izler. Böylece bir araştırma problemi elde etmiş oluruz (Şekil 33).

Muzaffer Şerif, ampirik bilginin bilimsel değeri taşımadığını söyler. Her bilim, kendine göre belirli değişkenler kabul eder. Belirli değişkenler içinde anlatılan hakikatler her yerde araştırılabilir. Ampirik sosyal psikolojinin, bilimsel olarak

sosyal psikoloji olmamasının nedeni, ampirik bilgide değişkenlerin olmamasıdır. Muzaffer Şerife göre, sosyal psikoloji araştırmalarındaki en büyük problem metotsuzluktur. Ne-yi arıyorsak, onun üzerinde değişkenleri uygulamak gerekir. Muzaffer Şerif demek, bir anlamıyla metodoloji demektir.

Muzaffer Şerif, bilimsel çalışmalarda perspektife sahip olma konusunu çok önemser. Perspektif sahibi olmak, konuya giren bütün faktörleri dikkate almaktır. Ona göre, bilimsel olarak doğru yola girmek; pek çok kitap okumaktan, birçok bilimsel etkinlik yapmaktan daha önemlidir. Muzaffer Şerif, bilimin amacını, genel kavramlara varmak olarak tanımlar. Çok açık biçimde ortaya konan bu bilim anlayışından, insan bilimlerinde genel kavramlara, ilkelere ulaşamadıysak, bilim de yapmamış olduğumuzu anlarız. Şerif, bilim olmaya giden en önemli ilkelere birisinin, kullanılan kavramları araştırılacak alanların tümüne yaymak olduğunu vurgular. Muzaffer Şerife göre, bu yapılmazsa, bilim insanının uygulayıcıdan farkı kalmaz.

Muzaffer Şerif, kendisini kültür psikolojisi akımına yakın görür. Sentezci ve sezgisel oluşu, kavrama ve anlamaya dönük yapısı, Şerifin kültür psikolojisine olan yakınlığının temelini oluşturur.

Muzaffer Şerif, birey-toplum ikilemine karşı çıkar. Toplum değerleri uyumlu ise, o toplumun bireyi de uyumludur. Toplum değerleri uyumsuzsa, o toplumun bireyi de uyumsuzdur. Bu nedenle, bireyi kurtarmak için toplumu kurtarmak gerekir. Kendinden önceki bilim insanlarının, bütün ilişkilerde rekabet bulunduğu savını kuşkuyla karşılar Şerif. Mükemmel denilebilecek, sıra dışı kurgularla gerçekleştirdiği deneyleri, grup içi ve gruplar arası ilişkilerde yarışmacılık yerine dayanışmanın öne çıkabileceğini göstermiştir. Muzaffer Şerifin ulaştığı bu sonuçlar, yarışmacılığın insanın doğasında bulunan bir duygu olduğunu savunan kapitalizme de

bir göndermedir. Muzaffer Şerifin birey-toplum ilişkisine bakışı ve yarışmacılığın insan ilişkilerinin zorunlu bir bileşeni olmadığı yaklaşımı, olayları ele alıştaki Marksist bilimsel çözümlemesinin anahtar noktalarındandır.

Muzaffer Şerifin bilim yaşamı boyunca yanıtını aradığı sorulardan biri; otoriter, baskıcı ve gelenekçi yönetimlerle ilgili olağanüstü oy birliğinin nasıl gerçekleştiği olmuştur. Bu kadar kültürel ve bilimsel farklara karşın, bir sosyal sistem nasıl olup da istikrarı koruyup, uyumu sağlayabiliyordu? Bir faşist ya da otokrat lider nasıl sıra dışı bir destek alabiliyordu? Bunun gerçekleşebilmesi için, üç milyar yıllık evrimsel sürecin sonunda oluşan insan beyninin raydan çıkması gerekiyordu. Elbette, bu kadar karmaşık bir sorunun kestirme ve tek faktöre indirgenen bir yanıtı olamaz. Nörolojik yönden değerlendirildiğinde, bu soruya verilecek eski ve klasik yanıt, R refleksinin varlığıdır. Beynin derinliklerinde bulunan beyin sapı ve beyincikten kaynaklanan bu ilkel refleks harekete geçtiğinde, entelektüel kapasite bir anda devre dışı kalmaktadır. Bu noktada, o insandan beklenilmeyecek ilkel davranışlar ortaya çıkabilmektedir. Trafikte ortaya çıkan ve sonu öldürme ya da yaralama ile biten, anlık dürtüsel şiddetli öfke durumlarının R refleksi ile ilgili olması mümkün gözüküyor. Bir insan beyninde R refleksini etkin duruma getirmenin en kestirme yolunun, onu bir gruba atmak olduğu söylenir.

R refleksinin olağanüstü oy birliğini açıkladığını kabul etmek bile, bu refleksin neden bazı kişilerde veya toplumlarda harekete geçmediği sorusunun yanıtı belirsizliğini koruyor. Bu konuda bir yanıt verme denemesine başlamak için öncelikle, kuramsal kavramların anlamlarının salt mantıksal gözlemlerle açıklanamayacağını kabul etmek gerekiyor. Kuram inşa süreçleri tümevarımcılığın ifade ettiğinden çok daha karmaşıktır. Sosyal bilimler felsefesi, toplumsal haya-

tın iki temel bileşeni olduğunu söyler. Bunlardan biri, bireyler arasında iletişim ve iş birliğinin kurulmasını mümkün kılan sosyal etkileşimdir. Diğer bileşen, bireysel eylemlerin dil, kültür, toplumsal cinsiyet, parti, ırk, sınıf, devlet gibi kurumların oluşumuna izin veren sosyal toplamıdır. Bu bileşenlere bir de, bireylerin üstünde ve ötesinde bağımsız bir varoluşa sahip bulunan sosyal yapıyı ekleyebiliriz. Bütün bu sosyal faktörler, bazen şaşırtıcı şekilde, sosyal ve siyasal dengeleri belirler.

Muzaffer Şerif, sosyal psikoloji dışındaki eğitim alanları ile de ilgilenmiştir. Köy Enstitüleri ile ilgili gözlem ve değerlendirmeleri, Anton Makarenko'nun Gorki kolonisi çalışmasından yola çıkarak yaptığı kolektif eğitim ile ilgili analizleri vardır.

Şerifin sosyal psikolojiyi krizden çıkarmak için önerisi, kaosu bitirecek bir paradigma elde etmektir. Bize tutarlı bir yön verecek olan, neyin önemli, neyin önemsiz olduğuna ilişkin geçerli ölçütler sağlayacak olan, bu paradigma olacaktır. Sosyal psikolojinin tarihsel süreci bize, bilimsel bilginin düzgün bir doğru boyunca ilerlemediğini, bilimsel gelişimde sapma ve zikzakların olabileceğini gösterdi. Belki de, kuram ya da paradigmaları olgulardan çıkartmayı denemek yerine, olgulara anlam veren bütünler olarak algılamalıyız.

Sosyal psikoloji kuramına unutulmaz katkılar yapan Muzaffer Şerif'in öyküsü hüzünlü bir öyküdür bir bakıma. Yurdundan, üniversitesinden, ailesinden koparılmış bir bilim insanının hüzünlü öyküsü.

Muzaffer Şerif ve siyasal görüşleri nedeniyle, yurdundan, üniversitesinden uzaklaştırılmış bütün bilim insanlarına saygıyla...

EKLER

DÖNEMİN MİLLİ EĞİTİM BAKANI'NA AÇIK MEKTUP

(Cumhuriyet, 8.8.1980)

Milli Eğitim Bakanı Fersoy'a müşaviri H. Avni Özbenli'nin gönderdiği açık mektup

Milli Eğitim Bakanlığında 33 yıl 3 ay öğretmenlik, köy enstitüsü müdürlüğü, öğretmen okulu müdürlüğü, eğitim enstitüsü müdürlüğü, ilköğretim müfettişliği, başmüfettişliği, müşavir müfettişlik yapan H. Avni Özbenli'nin, Milli Eğitim Bakanı Orhan Cemal Fersoy'a gönderdiği açık mektubu yayınıyoruz. «Günümüzde devletten para alan sayılan belirsiz müşavirin yapabileceği başka bir işi ve işlevi maalesef koñmamıştır» diye başlayan mektubu, Bakanlığın nasıl çalıştığı hakkında bir örnek olacağı bilinci ile, aslına bağlı olarak, okurların değerlendirmesine sunuyoruz...

«Sayın Bakan,

İnsan olan votanın kufudur. 33 yıllık meslek yaşamım bunun kanıtlarıyla doludur.. Son 3 ayda bana yaptığınız işleri mesleğime ve memleketime hizmet saymadığımı önce müsteşarınız bay Abdulrahman Nisançr'ya; sonra da size gayet nazikâne biçimde arzettim. Aile ve devlet terbiyem icabı - köpektir zevkalan sayyad-ı bilnasofa hizmetten - demedim. Yalnız, sizin ve müsteşarınızın olışık olmadığınız bir prosedürle Talim ve Terbiye Dairesi Başkanınız Dr. Abdurrahman Demirtaş tarafından yapılan, felsefe grubu dersleri üyeliğim teklifinle, sizlerde uyandırdığı olumsuz tepkiyi ölçmüş oldum. Hele, maalesef meslektaşım olan müsteşarınızı sizden fazla tedirgin, aksine politik hüvriyetinizle, beni hiç tanımayan sizi daha anıyışlı buldum. Sonuç, daha o günlerde belli oluyordu.. Kendisine rastladıkça, tereddüdünüz nedir diye sorduğumda müsteşarınız bana yolun söylüyordu; gü-yü, çocuk kandırır gibi: Yok kadro ikonaklığı var, yok ayarılama yapacağız gibilerinden.... Nihayét, bana değil, asıl, adı geçen müsteşarınız tarafından size karşı oynanan oyunlardan biri daha oynandı. Ve 1961 de Konya'dan ay alabilmekten başka Konyalılık vasfı bulunmayan edzim o'na Konyalı müsteşarınız Konyalı Özlük İşleri Genel Müdürü ile birleşerek Konya Yüksek İslâm Enstitüsünden mesleki kademi 12-13 yılı geçmeyen, aynı okul çıkışlı, bir öğretmeni Talim ve Terbiye Dairesi üyeliğine getiriverdi. Amaç, Konya'da geniş bil diñi çevreyi memnun etmek idi; ekalk olmayın, daha öncakiler gibi bu iş de yüksek mûsamohanızla neticelendi. Nite-

kim, daha evvel de Bakanlığımız Sağlık İşleri Genel Müdürlüğüne yine Konya'dan bir kişi; Kız Teknik Öğretim Genel Müdürlüğüne de o kişinin emekli olan eşi getirilmişlerdi. Bunların hepsi de birer tesadüf mü idi?..

İmdi, müşaviriniz olarak bazı gerçekleri size hatırlatmak gibi bir görevimi yerine getirmek zorundayım. Zira, giderek hem siz, hem de sizi durmadan yarılatan müteşahhuz hesabını veremeyeceğiniz işler yapmaya başladınız. Bazı idari tasarruflarınızda ki isabetsizliği belki savunma olanağı bulabilirsiniz, çeşitli etki ve baskılar dışında makam ve mevkileri lâyik olmayanlara, dayısı olınlara birer mirasçısı gibi doğatabilirsiniz; fakat, okla, mantığa, hele bilime aykırı tutum ve davranışlara uzun zaman devam edemezsiniz, bilin ki hiçbirinin hesabını veremezsiniz...

Felsefe ile ilâhiyat dıştan bakıldığında, değişmeyen gerçekleri arayan, ortak amaçlı birer disiplin görünümündedirler. Her ikisi de zamana ve mekâna tabii olmayan hakikate; Felsefi ve ilâhi hakikata ulaşmak ister. Bilimsel ve sistematik açıdan felsefe eleştiricidir, ilâhiyat ise tasdikçidir. Hakikata varmada felsefe okla, ilâhiyat inanca dayanır. Felsefe bilimle birlikte değişir, gelişir, sistemini kurar, ilâhiyat inanca sistemine göre bilimi dehar eder.

İnsan'a ve dünyaya bakış açısı; bilimsel gerçekleri değerlendirme bakımlarından da felsefe ile ilâhiyat arasında esaslı yaklaşım ve yöntem farkı vardır. Mantık ve bilimin kabul ettiğini benimsemek, felsefe ile ilâhiyatı birbirine karıştırmamak, ayrı ayrı, bu iki disiplinin değerini küçültmez, aksine her ikisinin kendilerine özgü değerini ve yerini belirler. Nitekim, 11 Mart 1960 tarih ve 1363 sayılı muciple yürürlüğe giren son düzenlemeye Tâlim ve Terbiye Kurulunda felsefe grubu dersleriyle (Mantık, Felsefe, Psikoloji, Sosyoloji), Din ve Ahlak Eğitimi ve Pedagoji Dersleri ayrılmıştır.

Sayın bakan, siz, felsefi ve pedagojik esgari kültür-deş yakışın müteşahhuzca bu, bilime, temmüle ve bron'a tara düşen hakaz felsefelerine asel konuyor ve sayır- ci talakülhazırınız?... Meslek dışından geldiğiniz için bu yolun gerçekleri bilmiyebilirsiniz, ama, şu fukarâ Devlet (130) bakanlık müşavirine acaba ne için para veriyor?... Ehlile danışmanız önce sizi; sonra da müteşahhuzca; Türkiye'nin tüm felsefe öğretmenleri karışında hâci durumu düşmekten; müfettişliğinde coğma yolundan tanıdığın değerli meslektaşlarınma güvenizlikten de öte say-gısalık etmekten konuyabildi.

Şimdi, şu satırları okuyan siz veya sizden fazla politik yürüme olan müteşahhuzca; ya da beni hiç tanımayan sayın okurur acaba bu odam, Bakanlıktan - müteşahhuzdan beklediğini bulamadı, istediğini alamadı da mı böyle yazıyor diye düşünebilir. Ve böyle düşünmek, de de ilk bakışta hakikattir. Ancak,

Büyük bir vicdan hüzürü ve rahatsızlığı içinde çalışırken, bu sıralarda yazarı Türkiye'de üniversite tahsilini bitirdikten sonra gönüllü olarak köy enstitülerinde görev alan ilk İktisat öğretmeni'dir; yurt dışına tahsil gönderilmiştir, Bakanlıkta dilkeseceği yoktur, orla ve yüksek dereceli öğretmen yetiştiren okullarda müdürlük yapmıştır, müdürlük isteyen dilkeseceği yoktur, Bakanlık Müdürlüğü, başmüfettişlik, müşavir müfettişlik yapmıştır, dilkeseceği yoktur; halıanda Taksim ve Terbiye Kurulu üyeliği teklifi bizzat ilgili daire başkanını tarafından yapılmıştır dilkeseceği yoktur. Beni yalıandan tanıyanlar bir dilkeseceği bile tenazzül sayıyocamı iyi bilirler. Hatta, hatta, benim yerine getirildiğine memnun olduğum, sevdiğim idariyacı meslektaşım da şahıdır ki, kuo zaman önce, kendisinin odasında, halıkında gösterdiği güveme cevaben bana tev cih edilecek üyeliği veya kurur başkanlığına illa gün değün dükten sonra kemâl nazâlele reddetmekten şeref du yıyocamı ilade ettiğimi hatırlodıkça Bakanlığımın perşon gıcımada yetkili ve sorumluları birliktelikte olmadığımı meslek namına ve kendi basetama hem üzülyüyor; hem de sevinçyorun. Üzülmün, Bakanlığımındaki çöküntüye bugünkü yetki ve sorumluluğım gereği okula okıda bulunmamamdan, sevinçim, sicilim ve geçmiş hizmetlerimi göğeleyecek bir gıcık ayok uydurmayıyocamı bilinmesinden ileri geliyor.

Sıralarına son vermeden önce önemli bir açıklamada bulunıyocam:

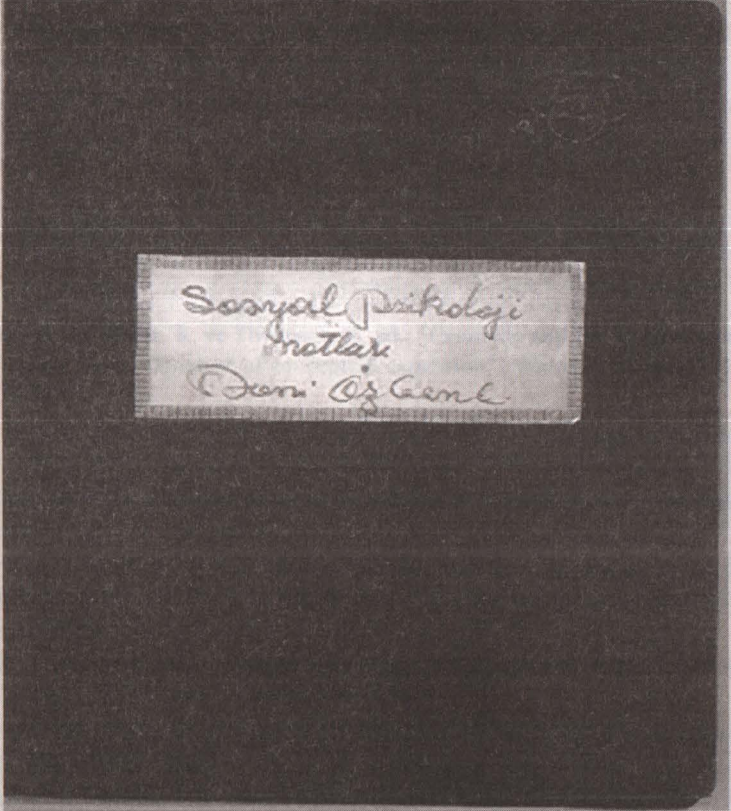
Yazıma başlarken - son 3 ayda bana yaptırıldığınız işleri mesleğime ve memleketime hizmet sayıyodığımı - değindim. Bu işler, namusuma emanet edildığı için daha fazla sorumlulaştırılmamıştır. Yalnız, tahsilime, terbiyeme, sicilime ve (3) yıllık geçmiş hizmetlerime değer vermeyen Bakanlığım, namusuma görevime şıkıdacak bir idâbet göstermiştir. Kışkılığı olan ve en başta ona değer veren insana bu da yeter ama, bu, sizi; dökümcü ve politik yolunma; zayıf küllürü müsteşarınız basetama vermeyeceğiniz işlerden kurtarmaz... Anlayana sıvrısına saz... Şimdilik bu kadar...»

29/7/1980

H. Avni ÖZBENLİ
(Bakanlık Müşaviri)

EK 2

MUZAFFER ŞERİF'İN
SOSYAL PSİKOLOJİ DERS NOTLARI
(<https://yadi.sk/d/N8TZxztjCr63Q>)

Hayat safhası
Biyolojik safhalaradır.

İnsan tam objektif olma-
dan da doğruya erişebilir. Fakat
tesadüfi olur.

- Abraham, A., Pieritz, K. ve Thybusch, K. vd., "Creativity and the brain: Uncovering the neural signature of conceptual expansion", *Neuropsychologia*, 50 (8): 1906-1917, 2012.
- Adams, J.S., "Inequity in social exchange", L. Berkowitz (ed.), *Advances in Experimental Social Psychology* (cilt 2, s. 267-299), New York: Academic Press, 1965.
- Adolphs, R., "The neurobiology of social cognition", *Current Opinion in Neurobiology*, 11 (2): 231-239, 2001.
- , "The Social Brain: Neural Basis of Social Knowledge", *Annu Rev Psychol*, 60: 693-716, 2009.
- 119-Da Silva, F.L. EEG ve MEG, *Relevance to neuroscience. Neuron*, 80 (5): 1112-1128, 2013.
- Ahlfors, S.P. ve Mody, M. "Overview of MEG", *Organizational Research Methods*, Doi.org/10.1177/1094428116676344, 2016.
- Amodio, DM, "The neuroscience of prejudice and stereotyping", *Nature Reviews*, cilt 15, 670-682, 2014.
- Aronson, E., Wilson, T.D., Akert, R.M., *Sosyal Psikoloji*, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2012.
- Ashkanasy, N.M., Becker, W.J. ve Waldman, D.A., "Neuroscience an organizational behavior: Avoiding both neuro-euphoria and neuro-phobia", *Journal of Organizational Behavior*, 35 (7): 907-919, 2014.
- Aziz-Zadeh, I., Liew, S.L., ve Dandekar, F., "Exploring the neural correlates of visual creativity", *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 8 (4): 475-480, 2013.
- Balleine, B.W., "The neural basis of choice and decision making", *Journal of Neuroscience*, 27 (31): 8159-8160, 2007.
- Baron, R.A., "Opportunity recognition as pattern recognition: How entrepreneurs connect the dots to identify new business opportunities", *Academy of Management Perspectives*, 20 (1): 104-119, 2006.

- Batu, U., "Nöropazarlamayı nöroşacmalamaya dönüştürmeden kurtaralım mı?" *Psikeart*, sayı 60, s. 84-87, 2018.
- Batur, S., Aslıtürk E., "Sakıncalı Psikoloji": Muzaffer Şerif Başoğlu ve Sadrettin Celal Antel'in Görevlerinden Uzaklaştırılmaları Örneğinde Politika ve Psikoloji İlişkisi. <http://addanubium.blog.spot>, 2007.
- , *Muzaffer Şerif'e Armağan: Muzaffer Şerif'ten Muzafer Sherif'e*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.
- Beaty, R.E., Benedek, M., Silvia, P.J. ve Schacter, D.L., "Creative cognition and brain work dynamics", *Trends in Cognitive Sciences*, 20 (2): 87-95, 2016.
- Bechara, A. "The neurology of social cognition", *Brain*, 125: 1673-1675, 2002.
- Bechara, A., Damasio, H. ve Damasio, A.R., "Emotion. Decision making and the orbitofrontal cortex", *Cerebral Cortex*, 10 (3): 295-307, 2000.
- Bechtel, W., "Aligning multiple research techniques in cognitive neuroscience: Why is it important?", *Philosophy of Science*, 69 (S3): S48-S58, 2002.
- Becker, W.J. ve Cropanzano, R., "Organizational neuroscience: The promise and prospects of an emerging field", *Journal of Organizational Behavior*, 31 (7): 1055-1059, 2010.
- Becker, W.J., Cropanzano, R. ve Sanfey, A.G., "Organizational neuroscience: Taking organizational theory inside the neural black box", *Journal of Management*, 37 (4): 933-961, 2011.
- Behrens, T.E.J., Woolrich, M.W., Walton, M.E. ve Rushworth, M.F.S., "Learning the value of information in an uncertain world", *Nature Neuroscience*, 10 (9): 1214-1221, 2007.
- Bensussan, G., Labica, G., *Marksizm Sözlüğü*, İstanbul, Yordam Kitap, 2012.
- Beugre, C.D., "Brain and human behavior in organizations: A field of neuro-organizational behavior", A.A. Stanton, M. Day ve I. Welpé (der.), *Neuroeconomics and the Firm* (s. 289-303). Cheltenham, U.K. ve Northampton, M.A., USA: Edward Elgar Publishing, 2010.
- Beugre, C., *The Neuroscience of Organizational Behavior*, Massachusetts, Edward Elgar Publishing, 2018.
- Bidet, J., Kouvelakis, S., *Çağdaş Marksizm İçin Eleştirel Kılavuz*, İstanbul, Yordam Kitap, 2012.
- Bird, C.M., Berens, S.C., Horner, A.J. vd., *Categorical encoding of color in the brain*, *Proc Natl Acad Sci U S A* 111 (12): 4590-4595, 2014.
- Blakemore, S.J. "Social cognitive neuroscience: Where are we heading?" *Trends in Cognitive Sciences*, 8 (5): 216-222, 2004.
- Boden, M.A., "Creativity and artificial intelligence", *Artificial Intelligence*, 103 (1/2): 347-356, 1998.
- Boorman, E.D., Behrens, T.E.J., Woolrich, M.W. ve Rushworth, M.F.S., "How green is the grass on the other side? Frontopolar cortex and the evidence in favor of alternative courses of action", *Neuron*, 62 (5): 733-743, 2009.

- Botvinick, M. ve Braver, T., "Motivation and cognitive control: From behavior to neural mechanism", *Annual Review of Psychology*, 66: 83-113, 2015.
- Braeutigam, S., "Neuroeconomics: From neural systems to economic behavior", *Brain Research Bulletin*, 67 (5): 355-360, 2005.
- Buhle, J.T., Silvers, J.A. ve Wager, T.D. vd., "Cognitive reappraisal of emotion: A meta-analysis of human neuroimaging studies", *Cerebral Cortex*, 24 (11): 2981-2990, 2014.
- Bulbilia, J., Schjoedt, U., *The neural basis of religion*, 2013.
- Butler, M.J.R., "Operationalizing interdisciplinary research: A model of co-production in organizational neuroscience", *Frontiers in Human Neuroscience*, 7 (720): 1-3, 2014.
- Butler, M.J.R., Senior, C., "Toward an organizational cognitive neuroscience", *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1118: 1-17, 2007.
- Butler, M.J.R., O'Broin, H.L.R., Lee, N. ve Senior C., "How organizational cognitive neuroscience can deepen understanding of managerial decision-making: A review of the recent literature and future directions", *International Journal of Management Reviews*, 18 (4): 542-559, 2016.
- Bush, G., Vogt, B.A. ve Holmes, J. vd., "Dorsal anterior cingulate cortex: A role in reward based decision making", *PNAS*, 99 (1): 523-528, 2002.
- Cabeza, R. ve Nyberg, L., "Imaging cognition: An empirical review of PET studies with normal subjects", *Journal of Cognitive Neuroscience*, 9 (1): 1-26, 1997.
- Cacioppo, J.T., "Social neuroscience: Understanding the pieces fosters understanding the whole and vice versa", *American Psychologist*, 57 (11): 819-831, 2002.
- Cacioppo, J.T., Amaral, D.G. ve Blanchard, J.J. vd., "Social neuroscience: Progress and implications for mental health", *Perspectives on Psychological Science*, 2 (2): 99-123, 2007.
- Cacioppo, J.T., Bernston, G.G., Decety, J. *Social Neuroscience and Its Relationship to Social Psychology*, Soc Cogn. 28 (6): 675-685, 2010.
- Caselli, R.V., Creativity: An organizational schema, *Cognitive and Behavioral Neurology*, 22 (3): 143-154, 2002.
- Camerer, C.F., Bhatt, M. ve Hsu, M., "Neuroeconomics: Illustrated by the study of ambiguity aversion", B.B. Frey ve A. Stutzer (der.), *Economics and Psychology: A Promising New Cross-disciplinary Field* (s. 113-151), Cambridge, MA: MIT Press, 2007.
- Camerer, C.F. ve Mobbs, D., "Differences in behavior and brain activity during hypothetical and real choices", *Trends in Cognitive Sciences*, 21 (1): 46-56, 2017.
- Campbell, B., *Marx was a Neuroscientist, Part 1: The Two Cultures and the Scientific Revolution*, 2012.
- , *Marx was a Neuroscientist, Part 4: Dance Dance (Cognitive) Revolution*, 2012.
- Canan, S., "Nöroteoloji", *Psikeart*, sayı 60, s. 88-91, 2018.
- Carter, R., "Beyin Kitabı", İstanbul, Alfa, 2013.

- Cevizci, A., "Büyük Felsefe Sözlüğü", Say Yayınları, İstanbul, 2017.
- Chakravarty, A., "The creative brain: Revisiting concepts", *Medical Hypotheses*, 74 (3): 606-612, 2010.
- Chermahini, S.A. ve Hommel, B., "The blink between creativity and dopamine: Spontaneous eye blink rates predict and dissociate divergent and convergent thinking", *Cognition*, 115 (3): 458-465, 2010.
- Coleman, A.E., Snarey, J., *James-Lange theory of emotion*, DOI: https://doi.org/10.1007/978-0-387-79061-9_3146, 2011.
- Contreras-Huerta, L.S., Baker, K.S. ve Reynolds, K.J., "Racial bias in neural empathic responses to pain", *PLOS One*, 8 (12): 1-10, 2013.
- Cornelissen, P.L., Kringelbach, M.L. ve Ellis, A. vd., "Activation of the left inferior frontal gyrus in the first 200 ms of reading: Evidence from magnetoencephalography (MEG)", *PLOS One*, 4 (4): 1-13, 2009.
- Crocker, J., Canavello, A. ve Brown, A.A., "Social motivation: Costs and benefits of selfishness and otherishness", *Annual Review of Psychology*, 68: 299-325, 2017.
- Cropanzano, R. ve Becker, W.J., "The promise and peril of organizational neuroscience: Today and tomorrow", *Journal of Management Inquiry*, 22 (3): 306-310, 2013.
- Çağlayan, S., "Muzaffer Şerif'in Hayatı ve Eserleri", *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, cilt 3 sayı 1, Şubat 2014.
- Çetik, M., *Üniversitede Cadı Avı: 1948 DTCF Tasfiyesi ve P.N. Boratav'ın Müdafası*, Ankara, Dipnot Yayınları, 2008.
- Dafermos, M., "Rethinking the Crisis in Social Psychology: A Dialectical Perspective", *Social and Personality Psychology Compass*, cilt 9 sayı 8, Ağustos 2015.
- Damasio, A.R., Everitt, B.J. ve Bishop, D., "The somatic marker hypothesis and the possible functions of the prefrontal cortex", *Philosophical Transactions: Biological Sciences*, 351 (1346): 1413-1420, 1996.
- Decety J, Keenan J.P., *Social Neuroscience: A new Journal. Social Neuroscience*, 2016.
- De Martino, B., Kumaran, D., Seymour, B. ve Dolan, R.J., "Frames, biases, and rational decision-making in the human brain", *Science*, 313 (5787): 684-687, 2006.
- Dereko, A., "Bilinç Nedir?", *Düşünbil Aylık Felsefe Dergisi*, s. 12-14, Ağustos 2018.
- Dizdar, A., *Anaakım Bilime Marksist Müdahaleler*, İstanbul, İleri Kitaplığı Yayınevi, 2017.
- Dulleck, U., Ristl, A., Schaffner, M. ve Torgler, "Heart rate variability, the autonomic nervous system, and neuroeconomic experiments", *Journal of Neuroscience, Psychology, and Economics*, 4 (2): 117-124, 2011.
- Dunbar, RIM, *The Social Brain Hypothesis and Human Evolution*, 10.1093/acrefore/9780190236557.013.44, 2016.
- Eagleman, D., *Beyin: Senin Hikâyen*, İstanbul, Domingo, 2015.
- , *Incognito: Beynin Gizli Hayatı*, İstanbul, Domingo, 2017.
- Easton, A., Emery, N.J. *The Cognitive Neuroscience of Social Behaviour*, New York: Psychology Press, 2005.

- Ehrenstein W.H., Spillmann, L., Sarris, V., *Gestalt Issues In Modern Neuroscience*, Netherlands, Kluwer Academic Publishers, 2003.
- Er. N., Gökçe, G. ve Şen, E., "Sınırları Aşmak," *Muzaffer Şerif Belgeseli*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Psikoloji Bölümü, 2014.
- Erdoğan, Taycan S., "Nörobilimin aynasındaki öteki", *Psikeart*, sayı 60, s. 92-96, 2018.
- Falk, E.B., Lieberman, M.D., "The Neural Bases of Attitudes, Evaluation and Behavior Change", F. Kruger ve J. Grafman (der.), *Contemporary topics in cognitive neuroscience*, s. 71-94, Psychology Press, 2013.
- Farah, M.J., "Neuroethics: The practical and the philosophical", *Trends in Cognitive Sciences*, 9 (1): 34-40, 2012.
- Farmer, H., Ciaunica, A., "Hamilton AF de C. The functions of imitative behaviour in humans", *Mind ve Language*, 33: 378-396, 2018.
- Fontes, R., Ribeiro, J., Gupta D.S. vd., "The Perception Mechanisms at Central Nervous System", *Neurol Int*, 8 (1): 5939, 2016.
- Fornasier, M. ve Pitolli, F. "Adaptive iterative thresholding algorithms for magnetoencephalography (MEG)", *Journal of Computational and Applied Mathematics*, 221 (2): 386-395, 2008.
- Frith, C.D., *The social brain?* *Phil*, çev. R. Soc. B 362: 671-678, 2007.
- Forstmann, B.U., Ratcliff, R. ve Wagenmakers, E.J., "Sequential sampling models of cognitive neuroscience: Advantages, applications, and extensions", *Annual Review of Psychology*, 67: 641-666, 2016.
- Fu, D., *Vygotsky and Marxism. Education and Culture*, cilt XIV no. 1, s. 10-17, Spring, 1997.
- Funk, C.M. ve Gazzaniga, M.S., "The functional brain architecture of human morality", *Current Opinion in Neurobiology*, 19 (6): 678-681, 2009.
- Gedik, A.C., *Marksizm ve İki Kültür*, İstanbul, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, 2015.
- Granberg, D. ve Sarup, G., *Social Judgment and Intergroup Relations: Essays in Honor of Muzafer Sherif*, Pennsylvania, 1992.
- Glassman, W.E., Hadad, M., *Psikolojide Yaklaşımlar*, İstanbul, Nobel Tıp Kitabevleri, 2018.
- Glenberg, A.M., Witt, J.K. ve Metcalfe, J., "From the revolution to embodiment: 25 years of cognitive psychology", *Perspectives on Psychological Science*, 8 (5): 573-585, 2013.
- Glimcher, P.W., "The neurobiology of visual-saccadic decision making", *Annual Review of Neuroscience*, 26 (1): 133-179, 2003.
- Gold, J.S. ve Shadlen, M.N., "The neural basis of decision making", *Annual Review of Psychology*, 30: 535-574, 2007.
- Güroğlu, B., Van den Bos, W. ve Van Dijk, E. vd., "Dissociable brain networks involved in development of fairness considerations: Understanding intentionality behind unfairness", *NeuroImage*, 57 (2): 634-641, 2011.

- Gürvit, I.H., *Sosyal Kognisyon veya Fakülte Psikolojisinin Diyalektik Sentezi Olarak Bir Mental Psikoloji/Nörolojiye Doğru*, Nöropsikiyatri Arşivi, 51: 298-302, 2014.
- Hahn, T., Notebaert, K. ve Ander, C. vd., "How to trust a perfect stranger: Predicting initial trust behavior from resting-state brain-electrical connectivity", *Social Cognitive Affective Neuroscience*, 10 (6): 809-813, 2015.
- Hanawa, S., Sugiura, M., Nozawa, T. vd., "The neural basis of the imitation drive", *Soc Cogn Affect Neurosci* 11 (1): 66-77, 2016.
- Hands, J. Marx, *Materialism and the Brain: Determination in the Last Instance?*, <http://www.ncl.ac.uk/sacs/staff/profile/josshands.html>.
- Hannah, S.T., Balthazard, P.A., Waldman, D.A. ve Jennings, P.L., "The psychological and neural bases of leader self-complexity and effects on adaptive decision-making", *Journal of Applied Psychology*, 98 (3): 393-411, 2013.
- Harari, Y.N., *Sapiens: İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi*, İstanbul, Kolektif. 194, 2015.
- Harle, K.M., Chang, L.J., Wout, M. ve Sanfey, A.G., "The neural mechanisms of affect infusion in social economic decision-making: A mediating role of the anterior insula", *NeuroImage*, 61 (1): 32-40, 2012.
- Harle, K.M., Chang, L.J., Wout, M. ve Sanfey, A.G., "The neural mechanisms of affect infusion in social economic decision-making: A mediating role of the anterior insula", *NeuroImage*, 61 (1): 32-40, 2012.
- Healy, M.P. ve Hodgkinson, G.P., "Rethinking the philosophical and theoretical foundations of organizational neuroscience: A critical realist alternative", *Human Relations*. 67 (7): 765-792, 2014.
- Henson, R., "Forward inference using functional neuroimaging: Dissociations versus associations", *Trends in Cognitive Sciences*, 10 (2): 64-69, 2006.
- Hirsch, E.E., *Anıların Kayser Dönemi, Weimar Cumhuriyeti, Atatürk Ülkesi*, TÜBİTAK, Ankara, 2017.
- Hortaçsu, N., *En Güzel Psikoloji Sosyal Psikoloji*, İstanbul, İmge Kitabevi, 2012.
- Horvath, J., Forte, J. ve Cartre, O., "Evidence that transcranial direct current stimulation (tDCS) generates little-to-no reliable neurophysiologic effect beyond MEP amplitude modulation in healthy human subjects: A systematic review", *Neuropsychologia*, 66 (Ocak): 213-236, 2015.
- Ilardi, S.S. ve Feldman, D., "The cognitive neuroscience paradigm: A unifying metatheoretical framework for the science and practice of clinical psychology. *Journal of Clinical Psychology*", 57 (9): 1067-1088, 2001.
- İleri, R.N., *Kırklı Yıllar-2: 1944 TKP Davası*. İstanbul, TÜSTAV Belge, 2003.
- Jack, A.I., Rochford, K.C. ve Friedman, J.P. vd., "Pitfalls in organizational neuroscience: A critical review and suggestions for future research", *Organizational Research Methods*, DOI 10.1177/1094428117708857, 2017.
- Jenkins, I.H., Brooks, D.J. ve Nixon, P.D. vd., "Motor sequence learning: A study with positron emission tomography", *Journal of Neuroscience*, 14 (6): 3775-3790, 1994.

- Jornet, A., *Vygotsky and Marx: Towards a Marxist Psychology*, <https://www.tandfonline.com>, 2018.
- Kable, W.J., "The cognitive neuroscience toolkit for the neuroeconomist: A functional overview", *Journal of Neuroscience, Psychology, and Economics*, 4 (2): 63-84, 2011.
- Karaş, H., "Soyut bir varsayım olarak zihinsel temsil", *Psikeart*, sayı 60, s. 6-9, 2018.
- Kandel, E., "Psikanalizin Biyolojisi ve Geleceği: 'Psikiyatri İçin Yeni Bir Entelektüel Yapı'nın Gözden Geçirilmesi", *Imago*, sayı 2, s. 35-58, 2005.
- Kandel, E.R., Schwartz, J.H., Jessel, T.M., *Principles of Neural Science*, 5. baskı, McGraw-Hill, 2013.
- Kayalı, K., *Türk Düşünce Dünyasında Yol İzleri*, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- Kennerley, S.W. ve Walton, M.E., "Decision making and reward in frontal cortex: Complementary evidence from neuropsychological and neuropsychological studies", *Behavioral Neuroscience*, 125 (3): 297-317, 2011.
- Koçak, Eren E., "Plastiklik", *Psikeart*, sayı 60, s. 30-33, 2018.
- Komssi, S. ve Kahkonen, S., "The novelty value of the combined use of electroencephalography and transcranial magnetic stimulation for neuroscience research", *Brain Research Reviews*, 52 (1): 183-192, 2006.
- Kringelbach, M.L. ve Berridge, K.C., "Neuroscience of reward, motivation and drive", Kim, J. Reeve ve M. Bong (der.), *Advances in Motivation and Achievement: Recent Developments in Neurosciences Research on Human Motivation* (s. 23-35). Bingley, UK: Emerald Group Publishing Limited, 2016.
- Large, D., *The Great Debate: Steven Rose: The philosophical neuroscientist*, 2004.
- Lee, N. ve Chamberlain, L., "Neuroimaging and psychophysiological measurement in organizational research: An agenda for research in organizational cognitive neuroscience", *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1118: 18-42, 2007.
- Lee, N., Senior, C. ve Butler, M.J.R., "The domain of organizational cognitive neuroscience: Theoretical and empirical challenges", *Journal of Management*, 38 (4): 921-934, 2012b.
- Lee, D., Seo, H. ve Jung, "Neural basis of reinforcement learning and decision making", *Annual Review of Neuroscience*, 35: 287-308, 2012.
- Leslie, A.M., "Pretense and representation: The origins of 'theory of mind'", *Psychological Review*, 94 (4): 412-426, 1987.
- Li, W., Li, X. ve Huang, L., "Brain structure links trait creativity to openness to experience", *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 10 (2): 191-198, 2015.
- Lindebaum, D., "Ethics and the neuroscientific study of leadership: A synthesis and rejoinder to Ashkanasy, Cropanzano and Becker, and McLagan", *Journal of Management Inquiry*, 22 (3): 317-323, 2013a.
- , "Critical essay: Building new management theories on sound data? The case of neuroscience", *Human Relations*, 69 (3): 537-550, 2016.

- Lindebaum, D. ve Jordan, P.J., "A critique on neuroscientific methodologies in organizational behavior and management studies", *Journal of Organizational Behavior*, 35 (7): 898-908, 2014.
- Lieberman, M.D., "Social cognitive neuroscience: A review of core processes", *Annual Review of Psychology*, 58: 259-289, 2007b.
- Ma, Q., Jin, J., Meng, L. ve Shen, Q., "The dark side of monetary incentive: How does extrinsic reward crowd out intrinsic motivation", *Neuroreport*, 25 (3): 194-198, 2014.
- Mandler, G., "Origins of the cognitive revolution", *Journal of the History of the Behavioral Science*, 2 (1): 71-87, 2002.
- McCabe, D. ve Castel, A., "Seeing is believing: The effect of brain images on judgments of scientific reasoning", *Cognition*, 107 (1): 343-352, 2008.
- Marshall, P.J., "Relating psychology and neuroscience", *Perspectives on Psychological Science*, 4 (2): 113-125, 2009.
- Marx, K., *Grundrisse: Ekonomi Politigin Eleştirisi İçin Ön Çalışma*, İstanbul, Biri-kim Kitapları, 2008.
- Mesulam, M.M., *Davranışsal ve Kognitif Nörolojinin İlkeleri*, çev. ed. İ. Hakan Gürvit İstanbul, Yelkovan Yayıncılık, 2004.
- Michel, C.M. ve Murray, M., "M.M. Towards the utilization of EEG as a brain imaging tool", *NeuroImage*, 61 (2): 371-385, 2012.
- Miller, E.K. ve Cohen, J.D., "An integrative theory of prefrontal cortex function", *Annual Review of Neuroscience*, 24: 167-202, 2001.
- Miller, G.A., "The cognitive revolution: A cognitive perspective", *Trends in Cognitive Sciences*, 7(3): 141-144, 2003.
- Morrison, S., Decety, J., Molenberghs, P., "The neuroscience of group membership", *Neuropsychologia*, 50: 2114-2120, 2012.
- Mukamel, R. ve Fried, I., "Human intracranial recording and cognitive neuroscience", *Annual Review of Psychology*, 63: 511-537, 2012.
- Nalçacı, E., *Tarihselci Yöntem ve Bilim Tarihi*, İstanbul, Yazılama Yayınevi, 2017.
- Nave, G., Camerer, C. ve McCullough, M., "Does oxytocin increase trust in humans? A critical review of research", *Perspectives on Psychological Science*, 10(6):772-789, 2015.
- New Scientist Instant Expert*, çev. Can Evren Topaktaş, *Beynimiz Nasıl Çalışır?*, İstanbul, Say Yayınları, 2017.
- Newberg, A.B., "The neuroscientific study of spiritual practices", *Frontiers in Psychology*, 2014.
- Northoff, G., "Neuropsychiatry: An old discipline in a new gestalt bridging biological psychiatry, neuropsychology, and cognitive neurology", *Eur Arch Psychiatry Clin Neurosci* 258: 226-238, 2008.
- Ochsner, K.N. ve Lieberman, M.D., "The emergence of social cognitive neuroscience", *American Psychologist*, 56 (9): 717-734, 2001.

- Pascual-Leone, A., Walsh, V. ve Rothwell, J., "Transcranial magnetic stimulation in cognitive neuroscience-virtual lesion, chronometry, and functional connectivity", *Current Opinion in Neurobiology*, 10 (2): 232-237, 2000.
- Poldrack, R.A., "Can cognitive processes be inferred from neuroimaging data?", *Trends in Cognitive Sciences*, 10 (2): 59-63, 2006.
- Poreisz, C., Boros, K., Antal, A. ve Paulus, W., "Safety aspects of transcranial direct current stimulation concerning healthy subjects and patients", *Brain Research Bulletin*, 72 (4): 208-214, 2007.
- Premack, D., Woodruff, G., "Does the chimpanzee have a theory of mind? Behavioral and Brain Sciences", 1 (4): 515-526, 1978.
- Rilling, J.K., King-Casas, B. ve Sanfey, A.G., "The neurobiology of social decision-making", *Current Opinion in Neurobiology*, 18 (2): 159-165, 2008.
- Rilling, J.K. ve Sanfey, A.G., "The neuroscience of social decision making", *Annual Review of Psychology*, 62: 23-48, 2011.
- Santos, L.R. ve Rosati, A.G. "The evolutionary roots of human decision making", *Annual Review of Psychology*, 66: 321-347, 2015.
- Sessa, P., Tomelleri, S. ve Luria, R. vd., "Look out for strangers: Sustained neural activity during visual working memory maintenance of other-race faces is modulated by implicit racial prejudice", *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 7 (3): 314-321, 2012.
- Sperry, R.W. "The impact and promise of the cognitive revolution", *American Psychologist*, 48 (8): 878-885, 1993.
- Smallwood, J., Brown, K., Baird, B. ve Schooler, J.W., "Cooperation between the default mode network and the fronto-parietal network in the production of an internal train of thought", *Brain Research*, 1428 (Ocak): 60-70, 2012.
- Şerif, M., *Sosyal Kuralların Psikolojisi*, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1985.
- Şerif, M., Şerif, C.W., *Sosyal Psikolojiye Giriş I*, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1996.
- , *Sosyal Psikolojiye Giriş II*, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1996.
- Tan, N., *Kastamonu Araştırmaları: Derlemeler - Makaleler*, Ankara, BRC Basım, 2007.
- Petrovski, A.V., *Topluluk ve Birey: Sovyet Toplumsal Ruhbilimi*, 1. cilt çev. Caner Fidaner - Hüseyin Fidaner, İstanbul, Bilim ve Sanat Kitapları, 1986.
- , *Topluluk ve Birey: Sovyet Toplumsal Ruhbilimi*, 2. cilt, çev. Caner Fidaner - Hüseyin Fidaner, İstanbul, Bilim ve Sanat Kitapları, 1986.
- Packer, M.J., *Is Vygotsky Relevant? Vygotsky's Marxist Psychology*, <https://www.tandfonline.com>, 2008.
- Phelps, E.A., Ledoux, J.E., "Contributions of the amygdala to emotion processing: From animal models to human behavior", *Neuron*, 48: 175-187, 2005.
- Pinker, S., *Zihin Nasıl Çalışır?*, İstanbul, Alfa-Bilim, 2015.
- Platt, M.L. ve Huetell, S.A. "Risky business: The neuroeconomics of decision making under uncertainty", *Nature Neuroscience*, 11 (4): 398-403, 2008.

- Powell, T.C., "Neurostrategy", *Strategic Management Journal*, 32 (3): 1484-1499, 2011.
- Powell, T.C. ve Pucinelli, N.M., "The brain as substitute for strategic organization", *Strategic Organization*, 10 (3): 207-214, 2012.
- Rangel, A., Camerer, C. ve Montague, P.R., "A framework for studying the neurobiology of value-based decision-making", *Nature Reviews Neuroscience*, 9: 545-556, 2008.
- Rangel, A. ve Hare, T., "Neural computations associated with goal-directed choice", *Current Opinion in Neurobiology*, 20 (2): 262-270, 2010.
- Ray, A.L. "Neuroplasticity, Sensitization, and Pain", *American Academy of Pain Medicine*, DOI 10.1007/978-1-4939-1821-8_2, 2015.
- Rizzolatti, G. ve Craighero, L., "The mirror-neuron system", *Annual Review of Neuroscience*, 27: 169-192, 2004.
- Rizzolatti, G. ve Fabbri-Destro, M., "The mirror system and its role in social cognition", *Current opinion in Neurobiology*, 18 (2): 179-184, 2008.
- Roediger, H.L., "Relativity of Remembering: Why the Laws of Memory Vanished", *Annu Rev. Psychol*, 59: 225-254, 2008.
- Quirin, M., Meyer, F. ve Heise, N. vd., "Neural correlates of social motivation: An fMRI study on power versus affiliation", *International Journal of Psychophysiology*, 88 (3): 289-295, 2013.
- , "Neural correlates of social motivation: An fMRI study on power versus affiliation", *International Journal of Psychophysiology*, 88 (3): 289-295, 2013.
- Sanfey, A.G., Stallen, M. ve Chang, L.C., "Norms and expectation in social decision making", *Trends in Cognitive Sciences*, 18 (4): 172-174, 2014.
- Schultz, D.P., Schultz, S.E., *Modern Psikoloji Tarihi*, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2007.
- Seth, A., *30 Saniyede Beyin*. Çin, Caretta Kitapları, 2018.
- Seve, L., "Where is Marx in the work and thought of Vygotsky?" *Seminaire International Vygotsky*, 2018.
- Shamay-Tsoory, S.G., Adler, N. ve Aharon-Peretz, J. vd., "The origins of originality: The neural bases of creative thinking and originality", *Neuropsychologia*, 49 (2): 178-185, 2011.
- Sherif, M., "Crisis in social psychology: Some remarks towards breaking through the crisis", *Personality and Social Psychology Bulletin*, 3 (3): 368-382, 1977.
- Spence, C., "Neuroscience-inspired design: From academic neuromarketing to commercially relevant research", *Organizational Research Methods*, Doi. org/10.1177/1094428116672003, 2016.
- Stam, C.J., "Use of magnetoencephalography (MEG) to study functional brain networks in neurodegenerative disorders", *Journal of Neurological Sciences*. 289 (1/2): 128-134, 2010.
- Stanley, D.A., Adolphs, R., "Toward a Neural Basis for Social Behavior", *Neuron*, 80 (3): 816-826, 2013.

- Sun, J., Chen, Q. ve Zhang, Q. vd., "Training your brain to be more creative: Brain functional and structural changes induced by divergent thinking training", *Human Brain Mapping*, 37 (10): 3375-3387, 2016.
- Şerif, M., *Sosyal Kuralların Psikolojisi*, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1985.
- Şerif, M., Şerif, C.W., *Sosyal Psikolojiye Giriş I*, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1996.
- *Sosyal Psikolojiye Giriş II*, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1996.
- O'Connor, C., Rees, G. ve Joffe, H. "Neuroscience in the public sphere", *Neuron*, 74 (2): 220-226, 2012.
- O'Doherty, J.P., Cockburn, J. ve Pauli, W.M., "Learning, reward, and decision making", *Annual Review of Psychology*, 68: 73-100, 2016.
- Runco, M.A., "Creativity", *Annual Review of Psychology*, 55: 657-687, 2004.
- Runco, M.A. ve Jaeger, G.J., "The standard definition of creativity", *Creativity Research Journal*, 24 (1): 92-96, 2012.
- Takeuchi, H., Taki, Y. ve Sassa, Y., vd., "White matter structures associated with creativity: Evidence from diffusion tensor imaging", *NeuroImage*, 51 (1): 11-18, 2010.
- Tanrıdağ O., *Sosyal Nörobilim: Beyin Araştırmalarından Davranış Bilimlerine ve Sosyal Bilimlere Yeni Yaklaşımlar*, İstanbul, Nobel Tıp Kitabevleri, 2015.
- Tobler, P.N., O'Doherty, J.P., Dolan, R.J. ve Schultz, W., "Reward value coding distinct from risk attitude-related uncertainty coding in human reward systems", *Journal of Neurophysiology*, 97 (2): 1621-1632, 2007.
- Tom, S.M., Fox, C.R., Trepel, C. ve Poldrack, R.A., "The neural basis of loss aversion in decision-making under risk. *Science*", 315 (5811): 515-518, 2007.
- Torun, Ş., "İletişim, sosyal etkileşim ve beyin", *Psikeart*, sayı 60, s. 74-79, 2018.
- Uzday, T., "Nörobilimin geleceği", *Psikeart*, sayı 60, s. 24-29, 2018.
- Ünlü, B., Eroğul, C., Boratav, K. ve ark., *Marksizm ve İstanbul*, Imge Kitabevi, 2003.
- Valk, S.L., Bernhardt, B.C., "Trautwein FM vd., Structural plasticity of the social brain: Differential change after socio-affective and cognitive mental training", *Science Advances*, cilt 3, no. 10, e1700489, 2017.
- Veniero, D., Strüber, D., Thut, G. ve Herrmann, C.S., "Noninvasive brain stimulation techniques can modulate cognitive processes", *Organizational Research Methods*, 1-32. Doi.org/10.1177/1094428116658960, 2016.
- Volk, S. ve Köhler, T., "Brains and games: Applying neuroeconomics to organizational research", *Organizational Research Methods*, 15 (4): 522-552, 2012.
- Waegeman, A., Declerck, C.H., Boone, C. ve Van Hecke, W., "Individual differences in self-control in a time discounting task: An fMRI study", *Journal of Neuroscience, Psychology, and Economics*, 7 (2): 65-79, 2014.
- Waldman, D.A., Wang, D. ve Fenters, V., "The added value of neuroscience methods in organizational research", *Organizational Research Methods*, Doi.org/10.1177/1094428116642013, 2016.

- Ward, M.K. ve Becker, W.J. "Organizational neuroscience". *The Industrial Organizational Psychologist*, 51: 94-97, 2013.
- Weber, E.U. ve Johnson, E.J., "Mindful judgment and decision making", *Annual Review of Psychology*, 60: 53-85, 2009.
- Welling, H., "Four mental operations in creative cognition: The importance of abstraction", *Creativity Research Journal*, 19 (2/3): 163-177, 2007.
- Wolfe, C.T., "The Social Brain: a Spinozist Reconstruction", *Proceedings of the 9th Conference of the Australasian Society for Cognitive Science*, 2015.
- Wood, R.C., Levine, D.S., Cory, G.A. ve Wilson, D.R. "Evolutionary neuroscience and motivation in organizations", In D.A. Waldman and P.A. Balthazard (der.), *Organizational Neuroscience: Monographs in Leadership and Management*, cilt 7, s. 143-167). Bingley, UK: Emerald Group Publishing Limited, 2015.
- Wu, X., Yang, W. ve Tong, D. vd., "A meta-analysis of neuroimaging studies on divergent thinking using activation likelihood estimation", *Human Brain Mapping*, 36 (7): 2703-2718, 2015.
- Yomogida, Y., Matsumoto, M., Aoki R. vd., "The Neural Basis of Changing Social Norms through Persuasion", *Scientific Reports*, 7: 16295 I DOI: 10.1038/s41598-017-16572-2, 2017.
- Yorgancılar, N.F., *Tüketici Davranışı Nörolojisi*, Konya, Çizgi Kitabevi, 2015.
- Young, L. ve Dungan, J., "Where in the brain is morality? Everywhere and maybe nowhere", *Journal of Social Neuroscience*, 7 (1): 1-10, 2012.

ALBÜM

MUZAFFER ŞERİF

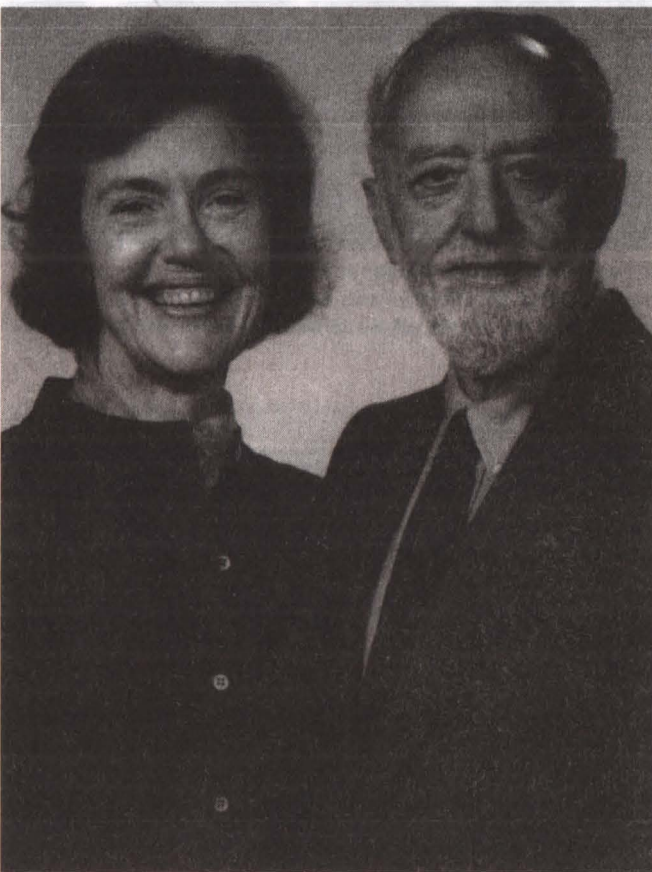
Muzaffer Şerif DTCF'de akademisyen arkadaşları ve öğrencileri ile birlikte (Enver Ziya Karal arka sıra soldan dördüncü, Muzaffer Şerif arka sıra soldan altıncı, Behice Boran arka sıra soldan sekizinci, Nezihe Araz arka sıra sağdan dördüncü; Hüseyin Avni Özbenli alt sol başta).

Muzaffer Şerif'in DTCF yılları.

ABD'de akademisyenlik yıllarında Muzaffer Şerif.

Carolyn Şerif
ve Muzaffer
Şerif.

AVNİ ÖZBENLİ

Behice Boran derslerinde komünizm propagandası yaptığı suçlamasıyla yargı önünde (Behice Boran en önde, savunma tanığı Hüseyin Avni Özbenli sağdan altıncı).

Mukaddes Özbenli
ve Hüseyin Avni
Özbenli (1950).

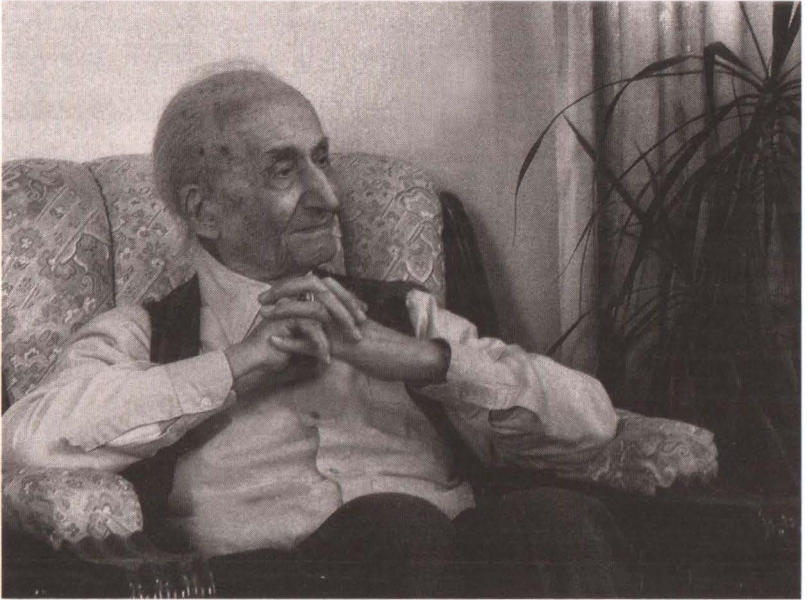
Muzaffer Şerif ve
Behice Boran'ın
öğrencisi olması
nedeniyle
öğretmenlik ataması
yapılmayan Hüseyin
Avni Özbenli'nin
zorunlu sahne yılları.

Dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'in Kastamonu Göl Köy Enstitüsü'ne öğretmen olarak atamasını yaptığı Hüseyin Avni Özbenli'nin Florida Üniversitesi'nde eğitim alanında yaptığı bir yıllık çalışmasının sonunda aldığı sertifika (1953).

Hasanoğlu Köy Enstitüsü Müdürü Hüseyin Avni Özbenli (1959).

Hüseyin Avni Özbenli'nin Samsun yılları (2004).

ANKARA
DAYANIŞMA
AKADEMİSİ

“Sosyal psikoloji araştırmacıları, sosyal kuramlar ve sosyal pratik arasında köprü kurmalıdır. Birey ve toplumun, birbirlerini karşılıklı olarak yapılandırıldığını hesaba katan bir genel perspektifle, sosyal yapıdaki iç çelişkilerin, değişim ve gelişmeyle ilişkileri değerlendirilmelidir. Sosyal psikolojinin krizinin, önceden gündeme gelmeyen epistemolojik, etik ve politik sorunları tartışma fırsatı verdiği de unutulmamalıdır. Kuramsal ve pratik temelleri sağlam biçimde oluşturulmuş sosyal nöroloji, sosyal psikolojinin bunalımının aşılmasına katkı sağlayabilir.”

Muzaffer Şerif

Türkiye’de “komünist” suçlamasıyla akademiden dışlanan, ülkeden ayrılmak zorunda kalan, unuttulan-unutturulan Muzaffer Şerif, dünyada sosyal psikoloji literatürünün temel referanslarındandır. Taner Özbenli, bu kitapta bu değerli bilim insanının Türkiye’de 1942-1943’te tamamlayabildiği son dersin notlarını ilk kez gün yüzüne çıkarıyor.

Muzaffer Şerif ve *Sosyal Psikolojinin Nörolojik Temelleri* adlı bu küçük kitap, Şerif’in, disiplinlerarasılık yaklaşımının erken öncülerinden biri olduğunu da gösteriyor. Onunkisi, sosyal psikolojiyi hem felsefe, sosyoloji ve antropolojiyle, hem psiko-fizik ve otokinetik deneylerle etkileşim içinde düşünen bir yaklaşımdır. Taner Özbenli, burada bir sosyal nörolojinin de imkânlarını görüyor.

Kitap, Muzaffer Şerif’in bir düşünsel portresini çizerken, ders notlarını tutan öğrencisi eğitimci Hüseyin Avni Özbenli’yle de tanışmamızı sağlıyor.

